

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**OLIV TA‘LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNI TASHKIL
ETISH BOSH ILMIY – METODIK MARKAZI**

**TOSHKENT DAVLAT TEXNIKA UNIVERSITETI HUZURIDAGI
PEDAGOG KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ MARKAZI**

METALLURGIYA

yo‘nalishi

**“METALLURGIYADA DOLZARB MUAMMOLAR
VA ZAMONAVIY YUTUQLAR”**

modulidan

O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

Toshkent – 2024

Mazkur o‘quv – uslubiy majmua Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023 yil 25-avgustdagi 391-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv dastur asosida tayyorlandi.

Tuzuvchi: S.T. Matkarimov - texnika fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar: t.f.d. prof., A.U. Samadov TDTU Olmaliq filiali direktori

O‘quv – uslubiy majmua Toshkent davlat texnika universiteti Kengashining 2024 yil 31-yanvardagi 5-sonli yig‘ilishida ko‘rib chiqilib, foydalanishga tavsiya etildi.

MUNDARIJA

I.	Ishchi dastur.....	5
II.	Modulni o‘qitishda foydalaniladigan interfaol ta’lim metodlari	11
III.	Nazariy materiallar	22
IV.	Amaliy mashg‘ulot materiallari.....	51
V.	Keyslar banki	68
VI.	Glossariy	73
VII.	Adabiyotlar ro‘yxati	74

I. ISHCHI DASTUR

Modulning maqsad va vazifalari

Modulning maqsadi: Metallurgiyada mavjud muammolar va ularning hozirgi kundagi istiqbolli yechim turlarini o'rgatishdan iborat.

Modulning vazifalari:

Bugungi kunda tinglovchilarga mos holda, O'zbekiston respublikasida dolzarb, yangi o'zlashtirilayotgan konlar, loyihalashtirilayotgan boyitish fabrikalari va qo'rilishi kutilayotgan metallurgik zavodlar haqida ma'lumotlarni yetkazish. Ishlab chiqarishga taklif etilayotgan texnologiyalarning afzallik va kamchilik tomonlarini taqqoslash; metallurgik ishlab chiqarishni loyihalash va hisoblashning uslubiy prinsiplariga qaratilgan texnologik jarayonlarni tanlash.

Modul bo'yicha bilimlar, ko'nikmalar, malakal va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar

Kutilayotgan natijalar: "Metallurgiyada dolzarb muammolar va zamonaviy yutuqlar" kursini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida:

Tinglovchi:

- qora metallarni saqlovchi xom ashyolarni qayta ishlash va po'lat ishlab chiqarishning yangi texnologiyalarni ishlab chiqarishda qo'llashni
- jahonda qora metallarni saqlovchi xom ashyolarni qayta ishlash va po'lat ishlab chiqarishning ahvoli va istiqbollari;
- rivojlangan xorijiy davlatlarda rangli metallarni saqlovchi xom ashyolarni qayta ishlash va rangli metallarni ishlab chiqarishning zamonaviy ahvoli va istiqbollari;
- rivojlangan xorijiy davlatlardagi yangi texnologiyalar asosida rangli metallarni saqlovchi xom ashyolarni qayta ishlovchi va rangli metallarni ishlab chiqaruvchi korxonalarini;
- kon-metallurgiya ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlashning ilmiy-texnik asoslarini;
- kon-metallurgiya korxonalarining texnogen chiqindilarini hosil bo'lish manbalarini;
- metallurgik ishlab chiqarishda hosil bo'ladigan qattiq, gazsimon va suyuq chiqindilarni zararsizlantirishni va ularni atrof muhitga ta'sirini **bilishi** kerak.
- temirni rudadan bevosita ajratib olishning texnologik sxemalarini tuzish;
- rangli va yengil metallarni boyitish va boyitmalardan metallarni pirometallurgik va gidrometallurgik qayta ishlashning texnologik sxemalarini tuzish;
- rnoyob va nodir metallarni boyitish va boyitmalardan metallarni pirometallurgik va gidrometallurgik qayta ishlashning texnologik sxemalarini tuzish;
- metallurgik ishlab chiqarishda hosil bo'ladigan zararli moddalarni turlarga ajratish va ularni zararsizlantirishning eng arzon va qulay usullarini tanlash **ko'nikmalariga** ega bo'lishi lozim.
- qora metallurgiya sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarni tashkil etish va ilmiy ishlarning natijalarini ishlab chiqarishda va o'quv jarayonida qo'llash;

- rangli metallurgiya sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarni tashkil etish va ilmiy ishlarning natijalarini ishlab chiqarishda va o'quv jarayonida qo'llash;
- yengil metallar saqlovchi xomashyolarni qayta ishlash texnologik jarayonini tanlash va hisoblash, sulfidli, oksidlangan boyitmalarni metallurgik qayta ishlash tayyorlash, eritmalardan metallarni ajratib turli usullarda ajratib olish;
- noyob va nodir metallar ishlab chiqarishning gaz va changlarni ushlash va atmosferaga salbiy ta'sirini oldini olish, metallurgik ishlab chiqarishning tashlandiq suvlarini tozalash va ekologik toza metallurgiyani yaratish **malakalariga** ega bo'lishi zarur.
- Qora metallurgiyada yangi texnologiyalarni tahlil qilish va metallurgik ishlab chiqarishga loyiqligini aniqlash;
- Rangli metallurgiyada ishlab chiqarilayotgan yangi texnologiyalarni tahlil qilish asosida metallurgik ishlab chiqarishga loyiqligini aniqlash;
- Yengil metallar metallurgiyasida yangi texnologiyalarni tahlil qilish va metallurgik ishlab chiqarishga loyiqligini aniqlash;
- Metallar ishlab chiqarishning muammolarni bartaraf etuvchi usul va texnologiyalarni tahlil qilish va shu asosida yangi texnologiyalarni ishlab chiqish **kompetensiyalariga** ega bo'lishi lozim.

Modulning oliy ta'limdagi o'rni

Modulni o'zlashtirish orqali tinglovchilar rangli metallurgiyada istiqbolli yo'nalish va texnologiyalarga doir kasbiy kompetentlikka ega bo'ladilar.

Modul birliklari bo'yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o'quv yuklamasi, soat					
		Hammasi	Auditoriya o'quv yuklamasi				
			Jami	nazariy	amaliy	Ko'chma mashg'ulot	Mustaqil ta'lim
1	O'zbekistonda engil metallar ishlab chiqarish imkoniyatlari.	6	4	2	2		2
2	Mis ishlab chiqarishning muammolari va yangi texnologiyalar.	8	8	2	4	2	
3	Rux va qo'rg'oshin metallurgiyasida yangi texnologiyalar.	8	8	2	4	2	
4	Oltin metallurgiyasidagi yangi texnologiyalar.	8	8	2	4	2	

5	Noyob metallar olishning zamonaviy texnologiyalari.	8	6	2	2	2	2
6	Temir rudadan bevosita olishning texnologik jarayonlari.	4	4	2		2	
7	Temir tarkibli qumoqlar olish texnologiyalari.	4	4	2		2	
	Jami:	46	42	14	16	12	4

NAZARIY TA'LIM MAZMUNI

1-mavzu: O'zbekistonda engil metallar ishlab chiqarish imkoniyatlari.

Litiy ishlab chiqarishning imkoniyatlari va O'zbekistonda mavjud kondan olingan ruda va boyitmasiga mos texnologiyalarni tanlash. O'zbekistonda alyuminiy va magniy ishlab chiqarish yo'lga qo'yish imkoniyatlari.

2-mavzu: Mis ishlab chiqarishning muammolari va yangi texnologiyalar.

O'zbekistonda mavjud mis konlaridan olinayotgan mis boyitmalari sifatini oshirish. Misni texnogen chiqindilar tarkibiga o'tishini nazorat qilish. Jarayonlarni avtomatlashtirish. Mis ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalarni O'zbekistonda mavjud mis boyitmalariga mosligini taqqoslash.

3-mavzu. Rux va qo'rg'oshin metallurgiyasida yangi texnologiyalar.

O'zbekistonda Qo'rg'oshin ishlab chiqarish imkoniyatlarini baholash. Rux va qo'rg'oshin ishlab chiqarishda zamonaviy chiqindisiz texnologiyalarni mahalliy xomashyo bazasiga moslashtirish imkoniyatlari. Sohadagi zamonaviy yutuqlar.

4-mavzu. Oltin metallurgiyasidagi yangi texnologiyalar.

Qaysar oltin tarkibli rudalarni qayta ishlashning zamonaviy texnologiyalari. Hozirgi kunda qo'llanilayotgan metallurgik ishlab chiqarish dastgohlarining texnologik ko'rsatkichlari. Dunyo amaliyotidagi oltin ishlab chiqarishda ilg'or texnologiyalar.

5-mavzu. Noyob metallar olishning zamonaviy texnologiyalari.

Texnogen chiqindilar tarkibidan noyob metallarni ajratib olishning zamonaviy texnologiyalari. Ushbu texnologiyalarni O'zbekistonga joriy qilishning istiqbollari.

6-mavzu. Temir rudadan bevosita olishning texnologik jarayonlari.

Ruda tarkibida temir miqdori kam bo'lgan rudalarni boyitish, undan mahsulot olishning iqtisodiy samarador usullari. Ruda tarkibidagi yo'ldosh qimmatbaho metallarni kompleks ajratib olish.

7-mavzu. Temir tarkibli qumoqlar olish texnologiyalari.

Temir tarkibli qumoqlar olish texnologiyalari. Midrex jarayoni. XIL jarayoni. Purofer jarayoni. KINGLOR METOR jarayoni. Ghaem va BL jarayonlari. Qaynar qatlamda temir asosli qumoqlar olish texnologiyalari. Fior jarayoni. FINMET jarayoni. Temir tarkibli qumoqlar olishning aylanma barabanli texnologiyalari. Inmetco jarayoni. DRylron jarayoni. FASTMET jarayoni. ITmk3 jarayoni.

AMALIY MASHG'ULOT MAZMUNI

1-amaliy mashg'ulot. Alyuminiy elektroliz jarayonining texnologik parametrlarini

hisoblash.

2-amaliy mashg‘ulot. Vanyukov pechida boradigan jarayonlarni hisoblash.

3-amaliy mashg‘ulot. Qo‘rg‘oshin boyitmalarini shaxtali eritish pechlarida qayta ishlash jarayonini hisoblash.

4-amaliy mashg‘ulot. Murakkab oltin tarkibli rudalarni qayta ishlash jarayonini hisoblash.

5-amaliy mashg‘ulot. Shaxta pechida tabiiy gazning kislorodli konversiyasini qo‘llab metallashgan qumoqlar olish jarayonini hisoblash.

KO‘CHMA MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu. Mis rudalarini flotatsion boyitish texnologiyasini takomillashtirish.

Ko‘chma mashg‘ulotda tinglovchilarni TDTUning “Metallurgiya” kafedrasida va O‘zbekiston Yaponiya yoshlar innovatsiya markazining laboratoriyasiga olib borish ko‘zda tutilgan.

2-mavzu. Rux boyitmalarini qayta ishlash texnologiyasini takomillashtirish.

Ko‘chma mashg‘ulotda tinglovchilarni TDTUning “Metallurgiya” kafedrasida va O‘zbekiston Yaponiya yoshlar innovatsiya markazining laboratoriyasiga olib borish ko‘zda tutilgan.

3-mavzu. Oltin tarkibli sulfidli rudalarning flotaboyitmalarining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish.

Ko‘chma mashg‘ulotda tinglovchilarni TDTUning “Metallurgiya” kafedrasida va O‘zbekiston Yaponiya yoshlar innovatsiya markazining laboratoriyasiga olib borish ko‘zda tutilgan.

4-mavzu. Molibden va volfram olish texnologiyalari o‘rganish.

Ko‘chma mashg‘ulotda tinglovchilarni “OKMK” AJ ning “Qattiq qotishmalar va o‘tga chidamli materiallar” IICHB olib borish ko‘zda tutilgan..

5- mavzu. Qora metallurgiya texnogen chiqindilarini qayta ishlash.

Ko‘chma mashg‘ulotda tinglovchilarni TDTUning “Metallurgiya” kafedrasida va O‘zbekiston Yaponiya yoshlar innovatsiya markazining laboratoriyasiga olib borish ko‘zda tutilgan.

6-mavzu. Po‘lat ishlab chiqarish shlaklaridan temir tarkibli qotishmalar olish.

Ko‘chma mashg‘ulotda tinglovchilarni TDTUning “Metallurgiya” kafedrasida va O‘zbekiston Yaponiya yoshlar innovatsiya markazining laboratoriyasiga olib borish ko‘zda tutilgan.

O‘QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo‘yicha quyidagi o‘qitish shakllaridan foydalaniladi:

- ma’ruzalar, amaliy mashg‘ulotlar (ma’lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);

- davra suhbatlari (ko‘rilayotgan loyiha yechimlari bo‘yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (loyihalar yechimi bo‘yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

Dasturning informasion-metodik ta‘minoti

Fanni o‘qitish jarayonida zamonaviy metodlarni, pedagogik va axborot texnologiyalarni ko‘llashni:

- fanning barcha ma‘ruzalari bo‘yicha zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida multimediyali taqdimot tayyorlashni;
- amaliy mashg‘ulotlarda pedagogik va axborot-komunikasiya texnologiyalaridan keng foydalanishni;
- tinglovchilarning ilg‘or tajribalarni o‘rganishni va ommalashtirishni nazarda tutadi.

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA‘LIM METODLARI

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yil 10-fevraldagi 20-son qarori bilan tasdiqlangan “Oliy ta‘lim muassasalariga pedagog xodimlarni tanlov asosida ishga qabul qilish tartibi to‘g‘risida” Nizomi mavjud. Ammo, mamlaktimizda o‘tkazilayotgan islohatlar OTMda chuqur kasbiy bilimlarga, ilmiy yutuqlarga, ijodiy, ilmiy salohiyatga, yuksak intellektual qobiliyat va axloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablari darajasida mutaxassislar tayyorlash bilan shug‘ullanishga munosib malakali pedagog kadrlarni tanlash uslubini yaratishni ham talab etmoqda. Bu borada ma‘lum ishlar mutaxassislar tomonidan olib borilmoqda. Biz ham ushbu bitiruv ishi ko‘lamida o‘z takliflarimizni berishni lozim ko‘rdik.

6-jadvalda pedagog xodimlar faoliyatini baholashning yuqorida eslatilgan nizomga asosan hozirgi vaqtdagi baholash parametrlari berilgan.

6-jadval

Pedagog xodimlar faoliyatini baholash va natijalari haqidagi ma‘lumotlarni taqdim etish bo‘yicha Yo‘riqnom		
<i>T/r</i>	Ko‘rsatkichlar	Ball
	O‘quv-metodik faoliyati (40 ball)	40
1	O‘qituvchilik faoliyati (20 ball):	20

1.1.	Nazariy bilimlarni, amaliy ko'nikmalarni va o'qitiladigai fanning zamonaviy tendensiyalarini egallaganlik darajasi (ochiq mashg'ulotlar natijalari bo'yicha).	8
1.2.	O'qitish sifati darajasi (talabalardan so'rab chiqish natijalari bo'yicha).	5
1.3.	Talabalarining o'qituvchining yo'llanmasi (fani) bo'yicha olimpiadalarda, har xil tanlovlar va ilmiy grantlardagi ishtiroki.	7
2	Metodik ishlar (20 ball):	20
2.1.	Yil mobaynida oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi tomonidan nashr etilgan darsliklar va o'quv qo'llanmalar.	8
2.2.	O'qitishda kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi, o'quv kursini va o'quv-taqdimot materiallarini ishlab chiqish.	7
2.3.	Uquv jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari va talabalar bilimlarini baholashning ilg'or usullari qo'llanilishi darajasi.	5
Tarbiyaviy faoliyati (20 ball)		20
3	Talabalar bilan tarbiyaviy ish bo'yicha tadbirlarda ishtirok etish: ma'naviy-ma'rifiy ishlar, sport klublari, ilmiy, ijodiy to'garaklar, madaniy tadbirlar va shu kabilar.	5
4	Talabalarining akademik guruhlarida kuratorlik.	6
5	Talabalarining o'qishdan tashqari bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishni tashkil etishdagi ishtiroki.	5
6	Idora, mintaqa doirasida bajariladigan jamoatchilik ishlari va oliy ta'limdan tashqari ishlar.	4
Ilmiy faoliyati (30 ball)		30
7	Ilmiy konferetssiyalar ishida ishtirok etish.	5
8	Ilmiy nashrlarda (shu jumladan xorijiy ilmiy nashrlarda) materiallar, monografiyalar e'lon qilish.	5
9	Xalkaro, ilmiy loyihalarga, xo'jalik shartnomalariga raxbarlik qilish yoki ularda ishtirok etish.	5
10	Patentlar va ixtirolar.	5
11	Katta ilmiy xodimlar-izlanuvchilarning dissertatsiya tadqiqotlariga ilmiy rahbarlik qilish.	5
12	Doktorlik dissertatsiyasi doirasida ilmiy tadqiqot olib borish.	5
Oliy ta'lim muassasasini rivojlantirishga qo'shgan ulushi (10 ball)		10
13	Boshqa ta'lim muassasalari: oliy ta'lim muassasalari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari bilan hamkorlikni mustahkamlashda ishtirok etish (o'qituvchanlik faoliyati va ular uchun bilimlar darajasini oshirish treninglarini tashkil etish).	3
14	Xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan ayirboshlash dasturlarida ishtirok etish va ularni tashkil etish.	4

15.	Yangi yo‘nalishni, yangi kafedrani, laboratoriyani ochish ishida, Axborot-resurs markazining elektron bazasini to‘ldirishda ishtirok etish.	3
Shaxsiy fazilatlari (10 ball)		10
16.	Ilmiy daraja va ilmiy unvon.	3
17.	Malaka oshirish kurslaridan o‘tish.	2
18.	Xorijiy tillarni egallaganlik, materiallarni ishlab chiqish va fanni o‘qitishda ulardan amalda foydalanish.	2
19.	Xorijiy ta’lim muassasalari va ilmiy muassaslarda stajirovkadan o‘tish.	3
JAMI (eng ko‘p ball - 110)		110

Yuqoridagi jadvalda faoliyatning ajratib ko‘rsatilgan turlari, ularga beriladigan ballar o‘zgartirishni talab etishni anglatadi. Bu o‘zgartirishlarni kafedra a‘zolari – professor-dotsentlar va katta o‘qituvchi-assistenlar bo‘yicha alohida-alohida ko‘rib chiqamiz (7,8-jadvallar).

7-jadval

Professorlar, dotsentlar faoliyatini baholash - KPI

<i>T/r</i>	Ko‘rsatkichlar	Ball
O‘quv-metodik faoliyati (30 ball)		40
1	O‘qituvchilik faoliyati (10 ball):	10
1.1.	O‘qitish sifati darajasi (talabalardan so‘rab chiqish natijalari bo‘yicha).	5
1.2.	Talabalarning o‘qituvchining yo‘llanmasi (fani) bo‘yicha olimpiadalarda, har xil tanlovlar va ilmiy grantlardagi ishtiroki.	5
2	Metodik ishlar (20 ball):	20
2.1.	Yil mobaynida oliy ta’lim muassasasi o‘qituvchisi tomonidan nashr etilgan darsliklar va o‘kuv qo‘llanmalari.	20
Tarbiyaviy faoliyati (10 ball)		10
3	Talabalar bilan tarbiyaviy ish bo‘yicha tadbirlarda ishtirok etish: ma’naviy-ma’rifiy ishlar, sport klublari, ilmiy, ijodiy to‘garaklar, madaniy tadbirlar va shu kabilar.	5
6	Idora, mintaqa doirasida bajariladigan jamoatchilik ishlari va oliy ta’limdan tashqari ishlar.	5
Ilmiy faoliyati (50 ball)		50
7	Ilmiy konferetssiyalar ishida ishtirok etish.	6
8	Ilmiy nashrlarda (shu jumladan xorijiy ilmiy nashrlarda) materiallar, monografiyalar e’lon qilish.	12
9	Xalkaro, ilmiy loyihalarga, xo‘jalik shartnomalariga raxbarlik qilish yoki ularda ishtirok etish.	12

10	Patentlar va ixtirolar.	10
11	Katta ilmiy xodimlar-izlanuvchilarning dissertasiya tadqiqotlariga ilmiy rahbarlik qilish.	5
12	Doktorlik dissertasiyasi doirasida ilmiy tadqiqot olib borish.	5
Oliy ta'lim muassasasini rivojlantirishga qo'shgan ulushi (10 ball)		10
13	Boshqa ta'lim muassasalari: oliy ta'lim muassasalari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari bilan hamkorlikni mustahkamlashda ishtirok etish (o'qituvchanlik faoliyati va ular uchun bilimlar darajasini oshirish treninglarini tashkil etish).	5
14	Xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan ayirboshlash dasturlarida ishtirok etish va ularni tashkil etish.	5
JAMI (eng ko'p ball - 100)		100

8-jadval

Katta o'qituvchilar, assistentlar faoliyatini baholash - KPI

T/r	Ko'rsatkichlar	Ball
O'quv-metodik faoliyati (30 ball)		30
1	O'qituvchilik faoliyati (20 ball):	15
1.1.	Nazariy bilimlarni, amaliy ko'nikmalarni va o'qitiladigai fan-ning zamonaviy tendensiyalarini egallaganlik darajasi (ochiq mashg'ulotlar natijalari bo'yicha).	5
1.2.	O'qitish sifati darajasi (talabalardan so'rab chiqish natijalari bo'yicha).	5
1.3.	Talabalarining o'qituvchining yo'llanmasi (fani) bo'yicha olimpiadalarda, har xil tanlovlar va ilmiy grantlardagi ishtiroki.	5
2	Metodik ishlar (20 ball):	15
2.1.	Yil mobaynida oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi tomonidan nashr etilgan o'quv-uslubiy ko'rsatmalar.	5
2.2.	O'qitishda kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi, o'quv kursini va o'quv-taqdimot materiallarini ishlab chiqish.	5
2.3.	Uquv jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari va talabalar bilimlarini baholashning ilg'or usullari qo'llanilishi darajasi.	5
Tarbiyaviy faoliyati (20 ball)		20
3	Talabalar bilan tarbiyaviy ish bo'yicha tadbirlarda ishtirok etish: ma'naviy-ma'rifiy ishlar, sport klublari, ilmiy, ijodiy to'garaklar, madaniy tadbirlar va shu kabilar.	10
6	Idora, mintaqa doirasida bajariladigan jamoatchilik ishlari va oliy ta'limdan tashqari ishlar.	10
Ilmiy faoliyati (30 ball)		30
7	Ilmiy konferetssiyalar ishida ishtirok etish.	6
8	Ilmiy nashrlarda (shu jumladan xorijiy ilmiy nashrlarda) materiallar, monografiyalar e'lon qilish.	6

9	Xalqaro, ilmiy loyihalarga, xo‘jalik shartnomalariga raxbarlik qi- ish yoki ularda ishtirok etish.	6
10	Patentlar va ixtirolar.	6
12	Doktorlik dissertasiyasi doirasida ilmiy tadqiqot olib borish.	6
Oliy ta’lim muassasasini rivojlantirishga qo‘shgan ulushi (10 ball)		10
13	Boshqa ta’lim muassasalari: oliy ta’lim muassasalari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari bilan hamkorlikni mustahkamlashda ishtirok etish (o‘qituvchanlik faoliyati va ular uchun bilimlar darajasini oshirish treninglarini tashkil etish).	5
14	Xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan ayirboshlash dasturlarida ishtirok etish va ularni tashkil etish.	5
Malaka oshirish va stajirovkalar (10 ball)		10
17.	Malaka oshirish kurslaridan o‘tish.	4
19.	Xorijiy ta’lim muassasalari va ilmiy muassaslarda stajirovkadan o‘tish.	6
JAMI (eng ko‘p ball - 100)		100

Biz taklif qilayotgan baholash parametrlari mazmuni quyidagicha: avvalambor, baholashda professor-o‘qituvchilarni turi bo‘yicha ajratilgan, ya’ni fan doktori, professor va yosh assistent faoliyatini bitta shkala bo‘yicha baholash – metodik xatodir. Ikkinchidan, ayrim faoliyat turi, masalan, 18 punktdagi “Xorijiy tillarni egallaganlik, materiallarni ishlab chiqish va fanni o‘qitishda ulardan amalda foydalanish” olib tashlandi. Bunga sabab ayrim faoliyat turlari bir necha marta baholanish hollari mavjud, masalan, 1.2 punktdagi “O‘qitish sifati darajasi (talabalardan so‘rab chiqish natijalari bo‘yicha)” faoliyat turi yuqorida ko‘rsatilgan 18 punktdagi faoliyatni qamrab oladi (6-jadval) va h.k.

III. NAZARIY MATERIALLAR

1-MA'RUZA. O'ZBEKISTONDA ENGIL METALLAR ISHLAB CHIQRISH IMKONIYATLARI

REJA:

1. Qisqacha tarixiy ma'lumot
2. Litiy va uning birikmalarining xossalari
3. Litiy va uning birikmalarini qo'llash
4. Ruda konsentratlaridan litiy birikmalarini olish texnologiyasi
5. Sof litiy xloridni tayyorlash
6. Litiy metall ishlab chiqarish texnologiyasi
7. Litiyni qayta ishlash

Tayanch so'z va atamalar: Litiy metalli, fizik-kimyoviy xususiyatlari, litiy asosli birimlar, litiy olish texnologiyalari.

1.1. Qisqacha tarixiy ma'lumot

Litiy 1817 yilda shved kimyogari Arfvedson tomonidan kashf etilgan. Mineral petalitda (litiy alyuminiy silikat). Mineraldan litiy sulfat shaklida olingan. Elementar shaklida litiy inglizlar Davy va Brande tomonidan litiy oksidini elektr toki bilan parchalash orqali olingan. 1855 yilda Bunsen va Mattesen litiy xloridni elektroliz qilish orqali litiy olishning sanoat usulini ishlab chiqdilar.

1.2. Litiy va uning birikmalarining xossalari

Litiy Mendeleev davriy sistemasining I guruhi elementi, metallar ichida eng yengili.

Fizikaviy xususiyatlar. Litiy kumush-oq yumshoq metallidir. Uning mexanik xususiyatlari qo'rg'oshinga yaqin. Litiyning zichligi $0,531 \text{ g/sm}^3$ ni tashkil qiladi. Erish harorati $180,5 \text{ }^\circ\text{C}$, qaynash harorati $1370 \text{ }^\circ\text{C}$, lekin $> 700 \text{ }^\circ\text{C}$ haroratda uchadi.

Kimyoviy xossalari. Kimyoviy jihatdan litiy boshqa gidroksidi metallarga qaraganda kamroq faoldir. Bundan tashqari, litiy suv muhitida eng elektronegativ element hisoblanadi. Bu anomaliya litiy ionining yuqori gidratsiya energiyasi bilan izohlanadi.

Oddiy haroratda havoda litiy asta-sekin kislorod va azot bilan reaksiyaga kirishib, oksid va nitrid plyonkasi bilan qoplanadi. Namlik borligida reaksiya tezlashadi. Kislorodda 200°C ga qizdirilganda litiy ko'k olov bilan yonib, oksid hosil qiladi. Litiy suvni parchalaydi, vodorodni chiqaradi va gidroksidi eritma hosil qiladi. Vodorod bilan 500 - 600°C da litiy gidrid LiH hosil qiladi va 250°C dan yuqori azot bilan Li₃N nitridini hosil qiladi. Ftor, xlor va brom sovuqda litiy bilan, yod - qizdirilganda reaksiyaga kirishadi. Oltingugurt, uglerod va kremniy qizdirilganda litiy bilan reaksiyaga kirishib, mos ravishda Li₂S sulfid, Li₂C₂ karbid va Li₆Si₂ silisid hosil qiladi. Karbonat angidrid litiy bilan kuchli reaksiyaga kirishib, litiy karbonat hosil qiladi.

Ko'pgina metallar va qotishmalar suyuq litiyda korroziyaga uchraydi. Nikel va nikel-xrom qotishmalari suyuq litiyda 225°C gacha chidamli. Niobiy, tantal va molibden litiyning 1000°C gacha ta'siriga eng chidamli. Kvarts, shisha va chinni litiyda 200°C da tez eriydi.

Litiy birikmalarining xossalari. Litiy gidroksidi metallar orasida alohida o'rin egallaydi, bir qator xossalari bo'yicha ishqoriy yer elementlariga, ayniqsa magniyga o'xshaydi. Bu xususiyat litiy karbonat, fosfat va litiy ftoridning nisbatan past eruvchanligida, shuningdek, boshqa gidroksidi metallarga qaraganda guruhning boshqa vakillari bilan qo'sh tuzlar hosil qilish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Litiy oksidi va gidroksid. Li₂O oksidi litiyning kislorod bilan oksidlanishi, shuningdek, litiy gidroksid, karbonat yoki nitratning termal parchalanishi natijasida hosil bo'lgan rangsiz kristall moddadir. LiOH eritmasini hosil qilish uchun kuchli qizdirilgan suvda eriydi.

Litiy gidroksid kuchli ishqordir. Oddiy haroratda konsentrlangan eritmalarda qattiq holatda shisha va chinni eritib yuboradi, shuning uchun u plastik idishlarda saqlanadi.

Litiy karbonat Li₂CO₃ suvda nisbatan past eruvchanligi bilan tavsiflanadi: 25°C da 1,28% va 75°C da 0,83%.

Litiy sulfat Li_2SO_4 yaxshi eriydigan tuz: 20 °C da 25,7% va 80°C da 23,1%. Natriy va kaliy sulfatlardan farqli o'laroq, litiy sulfat achchiqtosh kabi qo'sh tuzlar hosil qilmaydi.

Litiy xlorid LiCl rangsiz moddadir. Tuz suvda yaxshi eriydi (20°C da 80,6%). NaCl va KCl dan farqli ravishda litiy xlorid organik erituvchilarda (spirtlar, ketonlar, xloroform va boshqalar) eriydi va organolitiy birikmalarini hosil qiladi.

Litiy ftorid oq kristall moddadir. Tuz suvda ozgina eriydi (25°C da 0,133%). Ftorid xlorid kislotada ozgina eriydi, lekin nitrat va sulfat kislotalarda oson eriydi.

Litiy gidridlari LiH oq rangli qattiq moddadir. Eritilgan litiyning vodorod bilan 680 - 700°C da o'zaro ta'siridan olinadi. Vodorod yo'q bo'lganda, u 800 - 850°C da termal parchalanadi. Suv bilan kuchli parchalanadi, vodorodni chiqaradi:

Shu sababdan litiy gidrid vodorod manbai sifatida ishlatiladi. Texnologiyada gidridga qo'shimcha ravishda alyuminiy gidrid LiAlH_4 va borgidrid LiBH_4 ishlatiladi. Ular deyteriy va tritiy ishlab chiqarish uchun manba bo'lib xizmat qiladi.

1.3. Litiy va uning birikmalarini qo'llash

- 1) O'ta og'ir vodorod ishlab chiqarish (yuqoriga qarang);
- 2) Raketalar uchun yoqilg'i, moylash materiallari ($t = (-60) \div (+150)^\circ\text{C}$);
- 3) Raketalar va sun'iy yo'ldoshlar uchun qotishmalar ishlab chiqarish;
- 4) Qora va rangli metallurgiya (po'latlarni deoksidlash uchun, alyuminiyning elektroliz qilishda);
- 5) Elektrotexnika (ishqoriy batareyalar);
- 6) Silikat sanoati (sir, emal, fayans, chinni, shisha ishlab chiqarish);
- 7) Kauchuk sanoati (katalizatorlar);
- 8) Gaz yutuvchi sifatida
- 9) Pirotexnikada.

1.4. Xom ashyo manbalari

Litiy yer qobig'ida keng tarqalgan tipik litofil element bo'lib, uning miqdori $6,5 \cdot 10^{-3} \%$ ni tashkil qiladi. U asosan kislotali magmatik jinslarda (granitlar, liparitlar) va cho'kindi jinslarda (gil, slanetslar) to'plangan. Bundan tashqari, litiy

tuproqlarda, sho'r suvlarda, dengiz suvlarida, ko'mirlarda, o'simlik va hayvon organizmlarida mavjud.

Litiyni o'z ichiga olgan 150 ga yaqin minerallar ma'lum. Ko'pincha bu silikatlar va fosfatlar. Beshta mineral sanoat ahamiyatiga ega: spodumen, lepidolit, zinvaldit, petalit va ambligonit.

Spodumen $\text{LiAl}[\text{Si}_2\text{O}_6]$ yoki $\text{Li}_2\text{O}\cdot\text{Al}_2\text{O}_3\cdot 4\text{SiO}_2$. Tarkibida 6 - 7,5% Li_2O . Qattqlik 6,5 - 7. Zichlik 3,2 g/sm^3 . Erish nuqtasi 1380°C.

Lepidolit $\text{KLi}_{1,5}[\text{Si}_3\text{AlO}_{10}](\text{F},\text{OH})_2$ litiy slyuda guruhidan aluminosilikatdir. 2 - 6% Li_2O va MgO , FeO , CaO , Na_2O , MnO , shuningdek, Rb_2O (ba'zan 3,7% gacha) va Cs_2O (1,5% gacha) aralashmalari mavjud. Qattqlik 2,5 - 4. Zichlik 2,8 - 3,3 g/sm^3 .

Zinvaldit $\text{KLiFe}^{\text{II}}\text{Al}[\text{Si}_3\text{AlO}_{10}](\text{F},\text{OH})_2$ litiy slyudadir. Tarkibida 1 - 5% Li_2O . Qattqlik 2 - 3. Zichlik 2,9 - 3,2 g/sm^3 .

Petalit $(\text{Li},\text{Na})\text{AlSi}_4\text{O}_{10}$ litiy aluminosilikatdir. Tarkibida 2 - 4% Li_2O . Qattqlik 6 - 6,5. Zichlik 2,3 - 2,5 g/sm^3 .

Ambligonit $\text{LiAl}[\text{PO}_4](\text{F},\text{OH})$ tarkibida fluor bo'lgan litiy va alyuminiy fosfatdir. Eng boy litiy minerali (7 - 9,5% Li_2O), ammo ruda zahiralari cheklanganligi sababli uning sanoat ahamiyati past. Qattqlik 6. Zichlik 3 - 3,15 g/sm^3 . Tarkibida spodumen, lepidolit va petalit bo'lgan rudalar eng katta sanoat ahamiyatiga ega. Granit pegmatitlari konlari asosan ekspluatatsiya qilinadi.

Tuzli sho'rlarning cho'kindi konlari ham litiy manbalari bo'lib xizmat qiladi.

Litiyning sanoat konlari Rossiya, Kanada, AQSh, Janubi-G'arbiy Afrika, Rodeziya, Mozambik, Braziliya, Argentina, Shvetsiya, Ispaniya, Germaniya va Chexiya Respublikasida ma'lum.

Ishlatilgan litiy rudalarida Li_2O miqdori 0,5 dan 3% gacha. Rudalarni boyitishda termik boyitish qo'llaniladi (spodumen rudalari uchun - bu holda $t = 100 - 1100^\circ\text{C}$ da a-spodumen b-spodumenga aylanadi, uning hajmi 25% ga oshadi, u parchalanadi va boshqa minerallardan ajralib chiqadi. tasniflash yoki saralash), magnit usullar (lepidolit rudalari uchun), flotatsiya, og'ir suspenziyalarda boyitish. Olingan konsentratlar 2 - 6% Li_2O ni o'z ichiga oladi.

1.5. Ruda konsentratlaridan litiy birikmalarini olish texnologiyasi

Litiy konsentratlarini qayta ishlash mahsulotlari litiy tuzlari (karbonat, sulfat, xlorid) va gidroksiddir. Eng keng tarqalgan yakuniy mahsulot litiy karbonat bo'lib, u boshqa birikmalar, xususan, litiy metall ishlab chiqariladigan litiy xlorid ishlab chiqarish uchun boshlang'ich material bo'lib xizmat qiladi.

Sanoat amaliyotida litiy konsentratlarini parchalashning uchta usuli asosan qo'llaniladi: sulfat kislota, sulfat (K_2SO_4 bilan sinterlash) va ohak. Bundan tashqari, ba'zan ohak-xlorid usuli qo'llaniladi.

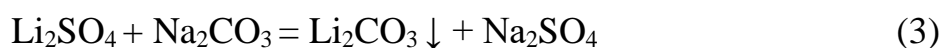
1.5.1. Sulfat kislota usuli

Sulfat kislota parchalanishi barcha turdagi litiy konsentratlari uchun ishlatiladi: spodumen, lepidolit va ambligonit. Konsentratning konsentrlangan sulfat kislota bilan $200 - 250^\circ C$ da parchalanishi va keyinchalik mahsulotni suv bilan yuvish natijasida litiy sulfat o'z ichiga olgan eritmalar olinadi, undan litiy karbonat cho'kadi.

Spodumenni qayta ishlash. Spodumenning sulfat kislota bilan samarali parchalanishi uchun dastlabki issiqlik bilan ishlov berish kerak. Kuyish barabanli yoki quvurli aylanma pechda $1100^\circ C$ da amalga oshiriladi (a-spodumen b-spodumenga aylanadi). Olingan mahsulot konsentrlangan sulfat kislota bilan aralashtiriladi va aylanma barabanli pechga yuboriladi, u erda sulfatlanish $250^\circ C$ da 15 daqiqa davomida amalga oshiriladi:

Sulfatlash mahsulotini suvli yuvish jarayonida litiy tanlab suvli eritmaga chiqariladi, eritma nisbatan kam miqdordagi aralashmalarni o'z ichiga oladi. Ortiqcha sulfat kislotani ($pH = 6 - 6,5$ gacha) neytrallash uchun eritmaga bo'r qo'shiladi. Filtrlangan eritma ohak bilan neytrallash orqali magniydan tozalanadi ($pH = 12 - 14$), so'ngra $CaCO_3$ ni soda bilan cho'ktirish orqali kaltsiydan tozalanadi. Litiy karbonat Li_2CO_3 to'yingan soda eritmasi bilan tozalangan eritmadan cho'ktiriladi.

Cho'kma tarkibida 96–97% Li_2CO_3 mavjud. Litiyning tayyor mahsulotga olinishi 85 - 90% ni tashkil qiladi.

Lepidolitni qayta ishlash. Lepidolitni 320 - 330°C da to'g'ridan-to'g'ri sulfat kislota bilan sulfatlash mumkin. Jarayonni tezlashtirish uchun lepidolitni 1090°C da oldindan eritib, uni shishasimon massaga aylantirib, maydalangandan keyin sulfatlanadi.

Lepidolitni qayta ishlash natijasida olingan sulfat kislota eritmalari tarkibida Li_2SO_4 , K_2SO_4 , Na_2SO_4 , $\text{Al}_2(\text{SO}_4)_3$ mavjud. SiO_2 qattiq mahsulotda qoladi. Eritmalardagi alyuminiyning katta qismi kaliy alumi $\text{K}[\text{Al}(\text{SO}_4)_2] \cdot 12\text{H}_2\text{O}$ holida ajratib olinadi, eritmalarni -5-0°C ga sovutib, kaliy sulfat qo'shiladi. Bundan tashqari, alyuminiy $\text{Al}(\text{OH})_3$ tarkibidagi neytrallangan eritmadan ajratiladi. Eritmaning keyingi bug'lanishi paytida K_2SO_4 va Na_2SO_4 ning bir qismi kristallanadi. Filtrlangan eritmadan litiy karbonat spodumenni qayta ishlash sxemasida bo'lgani kabi cho'ktiriladi.

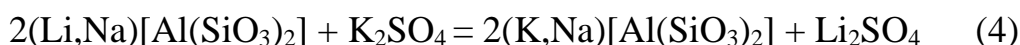
Usulning afzalliklari: iqtisodiy samaradorlik, yuqori tiklanish, uskunaning soddaligi.

Usulning kamchiliklari: qiyin sulfatlanish jarayoni, sulfat kislotaning yuqori iste'moli.

1.5.2. Sulfat usuli

Usul litiy konsentratlarini kaliy sulfat bilan sinterlash, so'ngra sinterni suv bilan yuvishga asoslangan (1-rasm).

Spodumenni qayta ishlash. Jarayon quyidagi reaksiya bilan tavsiflanadi:

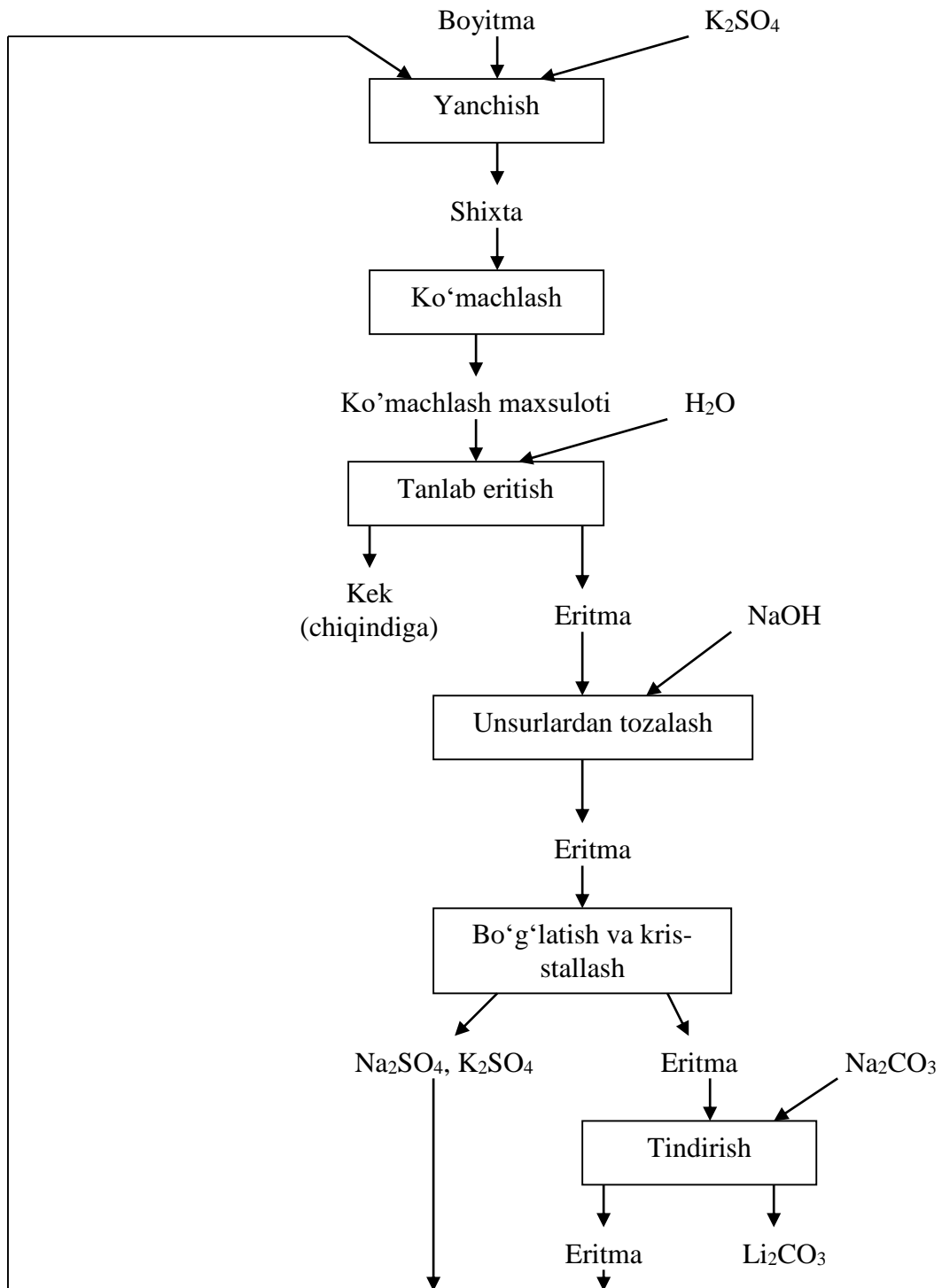
Reaksiya teskari bo'lganligi sababli, yuqori darajadagi konversiyani ta'minlash uchun K_2SO_4 ning katta ortiqcha miqdori (150% gacha) talab qilinadi.

K_2SO_4 bilan aralashtiriladi va ho'l maydalagichlarda bir vaqtning o'zida maydalanadi. Keyin olingan aralash sinterlash uchun yuboriladi. Sinterlash barabanli pechlarda 1100 - 1150°C haroratda 1 - 2 soat davomida amalga oshiriladi. Kekni yuvish barabanli tegirmonlarda sovuqda amalga oshiriladi (haroratning oshishi bilan Li_2SO_4 ning eruvchanligi pasayadi va silliqlash yuvish bilan bir vaqtda sodir bo'ladi).

Erimaydigan qoldiq tarkibida 0,02 - 0,1% Li_2O . Sulfat suyuqliklari tarkibida 110 - 150 g/l Li_2SO_4 , 150 - 200 g/l K_2SO_4 , sezilarli miqdorda Na_2SO_4 , magniy sulfat aralashmalari, alyuminiy va temir mavjud. Bu aralashmalar natriy gidroksid yoki kaliy karbonat bilan gidroksidlar shaklida cho'kadi. Litiy karbonatning chiqishi bilan eritmalarni keyingi qayta ishlash K_2SO_4 bilan spodumen aralashmasini tayyorlash uchun ishlatiladigan qo'sh tuz $3\text{K}_2\text{SO}_4 \cdot \text{Na}_2\text{SO}_4$ ning kristallanishi bilan bug'lanish orqali amalga oshiriladi. Keyin litiy karbonat Li_2CO_3 to'yingan soda eritmasi bilan cho'ktiriladi. Cho'kma suv bilan yuviladi va 130 - 150°C da quritiladi.

Sulfat usuli **lepidolit va zinnvalditni qayta ishlash uchun ham qo'llaniladi**, yagona farq zaryaddagi kaliy sulfatning dozasi (1: 0,6) va quyi sinterlash harorati (850 - 950°C).

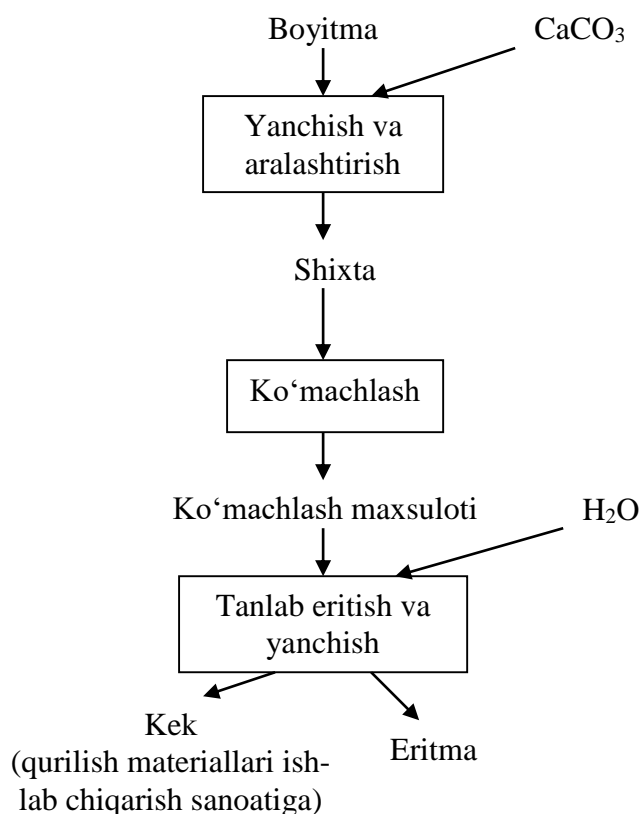
Litiy xom ashyoni qayta ishlash uchun sulfat usulining afzalliklari uning ko'p qirraliligi va konsentratning yuqori darajada ochilishini o'z ichiga oladi, qayta ishlash uchun spodumen konsentratini oldindan tayyorlash talab qilinmaydi. Kamchilik - qimmat kaliy sulfatning yuqori iste'moli.

1-rasm - Litiy konsentratlarini sulfat usulida qayta ishlashning texnologik sxemasi
1.5.3. Ohak usuli

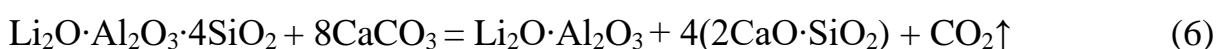
Ohak usuli litiy konsentratlarini (spodumen yoki lepidolit) ohak yoki bo'r bilan sintirlashni o'z ichiga oladi. Kekni keyinchalik suv bilan yuvishda $\text{LiOH}\cdot\text{H}_2\text{O}$ monohidratli eritmaning bug'lanishi natijasida kristallanadigan litiy gidroksidli eritma olinadi

va quritiladi va tayyor mahsulot olinadi. Eng ko'p qo'llaniladigan usul spodumen konsentratlarini qayta ishlashdir (2-rasm).

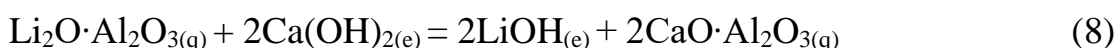
2-rasm. Litiy konsentratlarini ohak usuli bilan qayta ishlash sxemasi

Spodumen. Barabanli pechlarda 1150 - 1200°C haroratda sinterlashda litiy aluminat va kaltsiy silikat hosil bo'ladi:

Ortiqcha CaO 10 - 20%.

Kekni ortiqcha ohak borligida 2-3 bosqichda suv bilan yuvishda litiy aluminat $\text{Ca}(\text{OH})_2$ bilan reaksiyaga kirishib, litiy gidroksid hosil qiladi:

Ko'machlash maxsulotini tanlab eritish 90°C da, 2 – 3 soat davomida (har bir bosqichda) amalga oshiriladi. Kek tarkibidagi kaliy va natriy aluminatlar ham

$\text{Ca}(\text{OH})_2$ bilan reaksiyaga kirishib, KOH va NaOH hosil qiladi. Yuqori qoldig'ida kaltsiy silikatlar, aluminosilikatlar, turli qo'sh tuzlar va 0,0X% gacha Li_2O bo'ladi.

Litium gidroksid $\text{LiOH}\cdot\text{H}_2\text{O}$ eritmalaridan vakuum ostida bug'lanish orqali kristallanadi. Bug'lanish bir necha bosqichda (8 - 10 marta) $1,2\text{g}/\text{sm}^3$ zichlikda amalga oshiriladi. LiOH konsentratsiyasi 160 g/l bo'lgan eritmalaridan sovutilgandan so'ng $\text{LiOH}\cdot\text{H}_2\text{O}$ kristallari ajralib chiqadi, ular sentrifugalash orqali eritmadan ajratiladi. Suyuqlik bug'lanish uchun qaytariladi. Nopokliklar to'planganda, ona suyuqliklari davriy ravishda sikldan chiqariladi va regeneratsiyaga yuboriladi.

$\text{LiOH}\cdot\text{H}_2\text{O}$ kristallari eritish uchun tozalangan suvdan foydalangan holda qayta kristallanish orqali tozalanadi. Suvsiz litium gidroksidni olish uchun monohidrat $600 - 650^\circ\text{C}$ da suvsizlanadi.

Ohakli usul lepidolit konsentratlarini qayta ishlashda ham qo'llaniladi. Spodumendan farqli o'laroq, lepidolit ohak (yoki bo'r) bilan pastroq haroratda ($900 - 950^\circ\text{C}$) sinterlanadi.

Ohak usulining afzalliklari uning har qanday turdagi litium konsentratlariga qo'llanilishi, litium gidroksidni to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqarish imkoniyati, reagentlarning arzonligi, sementli qurilish ishlab chiqarish uchun chiqindilarni (silikatlar va kaltsiy aluminatlari bo'lgan shlaklar) ishlatish imkoniyatini o'z ichiga oladi.

Kamchiliklari:

1) boy litium konsentratlariga ($> 5\% \text{Li}$) nisbatan qo'llaniladi, ammo bu holatda ham tayyor mahsulotga ekstraktsiya 70% dan oshmaydi, yuquridan keyin bu litium gidroksidning cheklangan eruvchanligi va shlamning qotish qobiliyati bilan bog'liqligi;

2) aralashmalarning minimal miqdori bo'lgan toza ohaktoshdan foydalanish zarurati;

2) katta energiya sarfini talab qiladigan katta hajmdagi eritmalarini bo'g'lash zarurati;

3) katta hajmdagi texnologik jihozlar.

1.6. Sof litiy xloridni tayyorlash

Litiy ishlab chiqarish uchun boshlang'ich material bo'lib xizmat qiladigan suvsiz litiy xlorid odatda litiy karbonatdan olinadi. Unsur elementlar tarkibi,%: natriy 0,12; kaltsiy 0,03; alyuminiy 0,05; temir 0,005; sulfat ioni 0,1; kremniy oksidi 0,05; fosfat ioni 0,005.

Litiy xloridni olish uchun odatda litiy karbonatni aralashmalardan oldindan tozalash talab qilinadi. Tozalash yuqori eruvchan litiy bikarbonat (Trust usuli) orqali qayta kristallanish orqali amalga oshiriladi. Shu maqsadda Li_2CO_3 ning suvli suspenziyasidan CO_2 o'tadi, bu esa litiyning bikarbonat LiHCO_3 shaklida eritma ichiga o'tishiga olib keladi.

Eritma qaynatilganda, bikarbonat yo'q qilinadi va eritmadan tozalangan Li_2CO_3 cho'kadi.

Litiy xloridni olish uchun nam karbonat 30% li xlorid kislotada eritiladi. Eritma aralashmalardan tozalanadi, bug'lanadi (xloridning bug'lanishi va keyinchalik suvsizlanishi LiCl va uning eritmalarining yuqori korroziv qobiliyatiga bog'liq. Bug'lanish uchun keramika yoki maxsus qotishmalardan tayyorlangan asbob-uskunalar, suvsizlantirish uchun esa keramika uskunalari ishlatiladi. Xlorid, xlorid LiCl ni olish uchun $\text{LiCl}\cdot\text{H}_2\text{O}$ kristallanadi, xlorid $120 - 150^\circ\text{C}$ da suvsizlanadi (quritiladi).

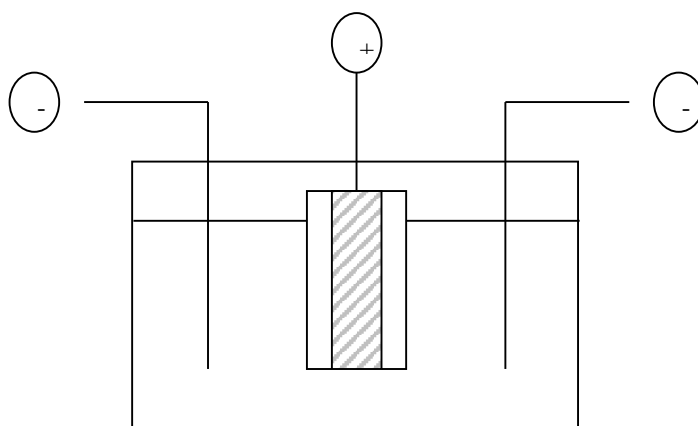
1.7. Litiy metall ishlab chiqarish texnologiyasi

Kislorod va galogenlarga yuqori darajada yaqinligi tufayli litiy eritilgan muhitni elektroliz qilish yoki litiy distillash bilan metallotermik qaytarilish yo'li bilan olinadi.

1.7.1. Elektrolitik usulda litiy olish

Elektroliz $\text{LiCl} : \text{KCl} = 1 : 1$ (og'irlik bo'yicha) nisbatida elektrolitda amalga oshiriladi, bu $\text{LiCl} - \text{KCl}$ tizimidagi evtektika tarkibiga yaqin, 361°C da erishi. Bu elektrolizga imkon beradi. $400 - 460^\circ\text{C}$ da amalga oshiriladi.

3-rasmda anod bo'shlig'idan diafragma bilan ajratilgan ikkita katodli bo'shliqqa ega elektrolizatorning sxematik diagrammasi ko'rsatilgan. Vannaning po'lat korpusi litiy xloridga eng chidamli material bo'lgan grafit bilan qoplangan.

3-rasm. Litiy ishlab chiqarish uchun elektrolizatorning diagrammasi

Katodlar kam uglerodli po'lat plitalar, anodlar esa grafit novdalardir. Evtektik tarkibli elektrolitda 400°C da LiCl va KCl ning parchalanish potentsiallari mos ravishda 3,78 va 3,89 V ga teng, bu esa katodda kaliyning qisman chiqishiga olib keladi.

$400\text{-}430^{\circ}\text{C}$ da, katod va anodda mos ravishda $2,0 - 5,0$ va $0,8 - 1,5 \text{ A}/\text{sm}^2$ oqim zichligi bilan amalga oshiriladi. Hozirgi samaradorlik 90-95% ga etadi.

Kaliyning litiyda eruvchanligi yomon (0,5 - 1,5%), shuning uchun u yangi faza hosil qiladi, elektrolizatorida K_2O ga oksidlanadi va elektrolitda eriydi. Katodda ajralib chiqadigan suyuq litiy elektrolit yuzasiga suzadi va u to'planganda temir to'r qoshiq bilan chiqariladi. Metall suyuq litiyni yaxshi namlaydigan nozik tuz plyonkasi bilan oksidlanishdan himoyalangan. Elektrolitik litiydagi aralashmalarning taxminiy miqdori,%: Na 0,3 - 2,5; K 0,02 - 1,5; Cu, Fe, Ca 0,001 dan 0,4 gacha; Si 0,004 - 0,8; Al 0,002 - 0,12; Mg 0,003; Cl 0,01. Olingan litiy kerosinda eritiladi va kerosinli idishlarda saqlanadi. Elektroliz jarayonida LiCl vaqti-vaqti bilan anod bo'shlig'iga kiritilib, vannadagi tarkibini 55 - 57% (og'irlik bo'yicha) da saqlaydi. Anod bo'shlig'idan xlor ohak suti bilan sug'orilgan absorberga yuboriladi.

Elektroliz yo'li bilan litiydan tashqari boshqa metallar (kaltsiy, magniy, og'ir metallar) bilan litiy qotishmalarini olish mumkin. Buning uchun elektrolitga mos keladigan metallning xloridi kiritiladi yoki litiy bilan qotishma tarkibiy qismi bo'lgan metallardan tayyorlangan eruvchan anod bilan elektroliz amalga oshiriladi.

1.7.2. Vakuum-termik usulda litiy ishlab chiqarish

Litiy ishlab chiqarishning elektrolitik usuli ma'lum kamchiliklarga ega: boshlang'ich litiy xlorid nisbatan qimmat. Litiy, kaliy va natriyning ajralib chiqish potentsiallarining o'xshashligi tufayli elektrolitik litiy sezilarli miqdorda kaliy va natriy aralashmalarini o'z ichiga oladi, bu esa qo'shimcha tozalashni talab qiladi. Katodda chiqarilgan xlorini singdirish yoki ishlatish kerak. Shu munosabat bilan, litiy oksidi, monoalyuminat ($\text{Li}_2\text{O}\cdot\text{Al}_2\text{O}_3$), shuningdek, to'g'ridan-to'g'ri spodumendan qaytarish yo'li bilan litiy olishning vakuum-termik usullarining variantlari ishlab chiqilgan.

Litiy oksidini kamaytirish. Birinchidan, litiy oksidi litiy karbonatning termal parchalanishi orqali olinadi. 810, 890 va 1270°C da litiy karbonat ustidagi CO_2 bosimi mos ravishda 2 ga teng; 4,4 va 101 kPa. Litiy karbonatning erishi (Li_2CO_3 735°C erish nuqtasi) ning CO_2 ni olib tashlashni qiyinlashtiradigan parchalanishining oldini olish uchun litiy oksidi Li_2CO_3 va CaO ning briketlangan aralashmasini (bir haroratda) kaltsiylash orqali olinadi. Vakuumda 850°C da (reaksiyani CO_2 ni chiqarishga o'tkazish uchun) massa bo'yicha 1:1,5 nisbatda. Natijada Li_2O va CaO aralashmasi hosil bo'ladi. Ikkinchisi zaryadning foydali komponentidir.

Kukunli kremniy mavjud litiy oksidini kamaytiruvchi vosita sifatida ishlatiladi:

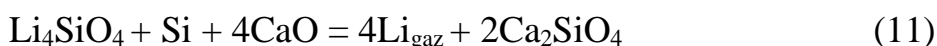

Standart sharoitda reaksiya Gibbs energiyasining ijobiy o'zgarishi bilan tavsiflanadi va endotermikdir: $\Delta G^0_{298\text{ K}} = 298\text{ kJ}$, $\Delta H^0_{298\text{ K}} = 320\text{ kJ}$.

Binobarin, reaksiya yuqori haroratlarda vakuumda reaksiya sferasidan gazsimon litiy distillash bilan davom etishi mumkin. Biroq, bu sharoitda litiy oksidning bir qismi ortosilikat bilan bog'lanadi:

Dastlabki zaryadda mavjud bo'lgan kaltsiy oksidi SiO_2 ni kaltsiy ortosilikatiga bog'lash orqali bu reaksiyani oldini oladi ($\Delta G^0_{1000\text{ K}} = -351\text{ kJ}$):

Litiy va kaltsiy oksidlarining kalsinlangan aralashmasi maydalanadi, kremniy kukuni bilan aralashtiriladi (hisoblangan miqdordan 10% ortiqcha) va bu aralashmadan briketlar vakuumli pechda 1000 - 1300°C va pechda 0,113 Pa bosim ostida isitiladi. Litiy gaz fazasiga kiradi, kondensatsiyalanadi va kondansatkichda

to'planadi. 1000°C da litiy chiqishi 75%, 1300°C da 95% gacha. Asosiy aralashmalar: 0,04% kaltsiy va 0,01% kremniy.

Litiy aluminatning kamayishi. 95 - 98% rentabellikga ega yuqori toza litiyni vakuumda 1150 - 1200°C da litiy monoalyuminatni alyuminiy bilan kamaytirish orqali olish mumkin. Litiy aluminat Li_2CO_3 aralashmasini Al_2O_3 bilan kaltsiylash orqali olinadi. 1300°C, $\text{Li}_2\text{O} \cdot \text{Al}_2\text{O}_3$ hosil qiladi. Olingan mahsulot maydalanadi, chang alyuminiy qo'shiladi, briketlar tayyorlanadi va reduksiya amalga oshiriladi. Qayta tiklash reaksiyaga ko'ra davom etadi:

1100°C da bu reaksiya uchun muvozanatli litiy bosimi 33,3 Pa ni tashkil qiladi. Shuning uchun, kamaytirish 1200°C da amalga oshirilishi mumkin va qoldiq bosimi taxminan 13,3 Pa. Yuqori litiy ekstraksiyasiga erishish uchun ortiqcha alyuminiy ishlatiladi. Litiy aluminatning kamayishi zaryadga kaltsiy oksidini kiritishni talab qilmaydi, bu esa yuqori tozalikdagi metall ishlab chiqarishni ta'minlaydi.

Qaytarilish natijasida hosil bo'lgan alyuminiy oksidi litiy aluminat ishlab chiqarish uchun ishlatiladi.

1.8. Litiyni qayta ishlash

Rafenirlashning quyidagi turlari qo'llaniladi:

1) **Past haroratli filtrlash.** Litiyni mexanik aralashmalardan tozalash uchun eritish va vazelin yoki kerosin moyi qatlami ostida cho'ktirish, shuningdek, suyuq litiyni temir, titan yoki molibdendan yasalgan to'r yoki simli filtrlar orqali filtrlash qo'llaniladi.

2) **Litiyning faol metallar bilan o'zaro ta'siri.** Molibden, titan, sirkoniy va uran erigan litiydan kislorod va azotni yutuvchi sifatida xizmat qilishi mumkin. Bu metallar litiyda amalda erimaydi. Yuqoridagi metallarning plitalari (yoki shimgich) 800°C da eritilgan litiyga joylashtiriladi va 24 soat davomida saqlanadi.

3) **Unsur elementlarni muzlatish. Litiy maxsus idishda eritiladi, bunda 24 soat davomida 400°C (yuqori) dan 150°S (pastki) gacha bo'lgan harorat farqi uchun sharoitlar yaratiladi.** Unsur elementlarning bir qismi kristallanadi va litiydan ajralib chiqadi.

4) **Vakuimli distillash** . Boshqa gidroksidi metallardan tozalash uchun ishlatiladi. Usul gidridlarning termal barqarorligidagi farqiga asoslangan. Litiy gidridning erish nuqtasi 688°C. Litiy vodorodda 700 - 800°C da qizdirilganda kaliy va natriy bug'lanadi va LiH qoladi, keyin esa vakuumda qizdirilganda parchalanadi. Litiy tarkibidagi qoldiq unsur elementlar miqdori 0,00X% ni tashkil qiladi.

Spodumenni kamaytirish natijasida hosil bo'lgan kabi kuchli ifloslangan litiyning **elektrolitik tozalash orqali tozalash mumkin** .

Litiyga bo'lgan qiziqish elektr transport vositalarini (EV) quvvatlantiradigan litiy-ion batareyalardagi roli tufayli o'sishda davom etmoqda va buning natijasida e'tibor etakchi litiy ishlab chiqaruvchi mamlakatlarga qaratilmoqda.

Ishlab chiqarilgan litiyning taxminan 74% batareya ishlab chiqarishga ketadi, 14% keramika va shisha ishlab chiqarishda, 3% moylash materiallari ishlab chiqarishda ishlatiladi. USGS ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi yillarda portativ elektron qurilmalarda, shuningdek, elektr asboblari, elektr transport vositalari va ma'lumotlarni saqlash tizimlarida qayta zaryadlanuvchi litiy energiya manbalaridan foydalanish tufayli batareyalar uchun litiy iste'moli sezilarli darajada oshdi.

Litiyga bo'lgan talab o'sishda davom etar ekan, haqiqiy litiy ishlab chiqarish 2020 yildan 2021 yilgacha keskin oshdi. Misol uchun, agar 2020 yilda 82 500 metrik tonna litiy ishlab chiqarilgan bo'lsa, 2021 yilda - allaqachon 100 ming tonna (AQShdagi ishlab chiqarishni hisobga olmaganda).

Qaysi mamlakatlarda litiy qazib olinadi?

1. Avstraliya. Uning konlari 2021 yilda 55 ming tonna ishlab chiqargan.

Biroq, mamlakatda litiy ishlab chiqarish 2022 yilda yana 24,5% ga o'sishi prognoz qilinmoqda, chunki konlar talabni qondirish uchun ishlab chiqarishni kengaytiradi. Shunisi e'tiborga loyiqki, Avstraliyaning litiy ishlab chiqarishining katta qismi spodumen shaklida Xitoyga eksport qilinadi.

2. Chili. Uning konlari 2021 yilda 26 000 metrik tonna litiy ishlab chiqargan.

Litiy qattiq toshdan qazib olinadigan Avstraliyadan farqli o'laroq, Chili litiy litiy sho'r konlarida topilgan.

3. Xitoy. 2021 yilda uning konlaridan ishlab chiqarish 14 000 metrik tonna litiyni tashkil etdi.

Xitoyning litiy ishlab chiqarishi nisbatan kichik bo'lsa-da, elektronika va elektr transport vositalarida qo'llanilishi tufayli u litiyning eng katta iste'molchisi hisoblanadi. Bundan tashqari, mamlakat dunyodagi litiy-ion batareyalarning to'rt dan uch qismidan ko'prog'ini ishlab chiqaradi va dunyodagi litiyni qayta ishlash korxonalarining aksariyat qismini nazorat qiladi. Xitoy hozirda litiyning katta qismini Avstraliyadan oladi, biroq u o'z imkoniyatlarini kengaytirmoqchi.

4. Argentina. Uning konlaridan ishlab chiqarish 6200 tonna litiyni ta'minladi.

Ayni paytda mamlakat ikkita sho'r suv zavodidan litiy ishlab chiqaradi, yana 13 ta loyiha amalga oshiriladi.

5. Braziliya. 2021 yilda konlarda litiy ishlab chiqarish 1500 tonnani tashkil etdi.

INN axborot agentligi ma'lumotlariga ko'ra, Braziliya hukumati litiy ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish uchun 2030 yilgacha 2,1 milliard dollardan ortiq sarmoya kiritishni rejalashtirmoqda. Sigma Lithium va Norvegiyaning AMG Critical Materials kabi kompaniyalar ishlab chiqarish hajmini oshirishi kutilmoqda.

6. Zimbabve. 2021 yilda kon ishlab chiqarish 1200 metrik tonna litiyni tashkil etdi.

U erda qazib olish yaqinda ushbu aktivni sotib olgan Xitoyning Sinomine Resource Group kompaniyasi tomonidan amalga oshiriladi. Bu 11 million tonnadan ortiq dunyodagi eng yirik litiy konidir. Kompaniya konning ishlab chiqarish quvvatini yiliga yana 2 million tonnaga kengaytirish uchun 200 million dollar sarmoya kiritishni rejalashtirmoqda; Sarmoya, shuningdek, litiy spodumen qazib olish imkonini beradi.

7. Portugaliya. Konlarda ishlab chiqarish bir necha yillardan beri yiliga 900 tonnani tashkil etdi.

Litiyning asosiy hajmi Gonsalo aplit-pegmatit konida qazib olinadi, balans zaxirasi 60 ming tonnani tashkil qiladi.

8. Amerika Qo'shma Shtatlari - ishlab chiqarish hajmlari noma'lum.

Litiy ishlab chiqaruvchi etakchi mamlakatlar ro'yxatida oxirgi o'rinda kompaniyaning nozik ma'lumotlarini oshkor qilmaslik uchun ishlab chiqarish ma'lumotlarini

yashirgan Qo'shma Shtatlar joylashgan. O'tgan yili uning yagona ishlab chiqarilishi Nevadadagi sho'r konidan olingan, INN ma'lumotlariga ko'ra, Albemarle Silver Peak koni joylashgan Kleyton vodiysidagi.

Biroq, Qo'shma Shtatlarda bir nechta yirik litiy loyihalari, jumladan, Lithium Americas Thacker Pass loyihasi, Piedmont Lithium loyihasi va Arkanzasdagi Standard Lithium litium sho'r suvi loyihasi amalga oshirilmoqda.

Tahlilchilarning fikricha, litiyga bo'lgan talab o'sishda davom etadi, chunki u elektr transport vositalarini quvvatlantirish uchun ishlatiladigan litiy-ionli batareyalar uchun asosiy xom ashyo hisoblanadi. Biroq, o'sib borayotgan talabni qondirish uchun litiy ta'minoti noaniqligicha qolmoqda.

Rossiya Federatsiyasida hali sanoat litiy qazib olish yo'q. Litiyni qayta ishlash Krasnoyarskdagi Kimyo-metallurgiya zavodi, Novosibirsk kimyoviy konsentratlar zavodi (Rosatom guruhining bir qismi) va TD Halmek MChJ (Tula viloyati) tomonidan amalga oshiriladi.

Malumot

AQSH Geologik xizmati ma'lumotlariga ko'ra dunyodagi litiy zahiralari: Chili — 9,2 million tonna, Avstraliya — 3,8 million tonna, Argentina — 2,2 million tonna, Xitoy — 1,5 million tonna, AQSH — 750 ming tonna, Zimbabve — 220 ming tonna, Braziliya — 95 ming tonna, Portugaliya - 60 ming tonna.

Nazorat savollari

1. Litiy va uning birikmalarining asosiy xossalari nimalar kiradi?
2. Litiy va uning birikmalarini qo'llash sohalariga nimalar kiradi?
3. Ruda konsentratlaridan litiy birikmalarini olish texnologiyalari qanday?
4. Sof litiy xloridni tayyorlash usullari qanday?
5. Litiy metall ishlab chiqarish texnologiyasi nechta bosqichda boradi?
6. Litiyni qayta ishlash usullari qanday?

2-MA'RUZA. MIS ISHLAB CHIQRISHNING MUAMMOLARI VA YANGI TEXNOLOGIYALARI

REJA:

- 1. Mis metallurgiyasidagi mavjud muammolar**
- 2. Mis boyitmalarini eritish texnologiyalari**
- 3. Mis metallurgiyasida qo‘llanilayotgan yangi texnologiyalar**

Tayanch so‘z va atamalar: Mis metalli, sulfidli mis boyitmasi, mis eritish pechlari, Mitsubishi texnologiyasi.

1. Mis metallurgiyasidagi mavjud muammolar

Hozirgi kunda texnika taraqqiyoti yuksak darajada shunchalik tez va eng zamonaviy elektron texnikalar bilan jihozlangan holda rivojlanmoqdaki, bu esa o‘z navbatida, mis olish texnologiyasiga ham o‘zining kuchli ta‘sirini o‘tkazmoqda. Mis olish, uning xomashyolarini qayta ishlash qadimdan yo‘lga qo‘yilganligi, miloddan oldingi asrlarda ham bizning hududimizda mis rudalari qazib olinganligi oldingi bo‘limlarda ta‘kidlab o‘tilgan edi.

Arxeologik qazilmalar va ayrim tarixiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, qadimiy Iloq viloyatining poytaxti Tunkentda, To‘qkentda (Pskent tumani, hozirgi Qirg‘iz jamoa xo‘jaligida), Qurama tog‘ tizmalarida misli hamda qo‘rg‘oshinli, oltin va kumushga boy rudalar qo‘l mehnati orqali qazib olinib, ba‘zan alohida boyitilib, ba‘zan esa boyitilmasdan pechlarda eritilgan. Taxminlarga qaraganda, VI asrgacha mis va oltin boyitilmasdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri eritilgan. Mis, oltin izlovchilar tomonidan konlarda yerosti va yerusti usuli bilan ularni rangiga qarab (mis qizg‘ish, oltin sarg‘ish rangda bo‘lgan) o‘tkir bolg‘acha va teshalar bilan ajratib olingan. Ayrim joylarda toshlarni yuqori alangada qizdirib, so‘ng suv sepib, minerallarni darz ketkazish yo‘li bilan parchalab, eritish pechlariga olib keltirilgan. Bu eritish pechlari uchun avvaliga yerni 1–2 metr o‘yib, yon tomonlariga, chekkalariga, mo‘rilariga o‘tga chidamli toshlarni terib, havo berish orqali eritish jarayonini amalga oshirganlar.

VIII – X asrlarga borib nafaqat erkin holdagi mis, balki oksidlangan holdagi mislar ham ishlatiladigan bo‘ldi. Sabab, oksidlangan mis xrizokola, malaxit, kuprit, azurit holatida bo‘lib, ular konning ustki qatlamida joylashadi va boshqa tog‘ jinslariga nisbatan o‘zining rangi orqali ajralib turadi.

Pechlar esa biroz hajmi kengaytirilib, yer ustida poydevor qurilib, so'ng o'tga chidamli g'ishtlardan terilgan. Ularni hozirgi minorali pechlarga, biroz bo'lsa-da, o'xshatish mumkin.

X–XII asrlarga kelib Shosh, Iloq davlati mis, oltin, kumushni nafaqat metall, balki qotishma holida, tanga, zeb-u ziynat holida tayyorlash bo'yicha butun O'rta Osiyoda yuqori o'rinlardan birini egallaydi. Tozaligi va sifatligi jihatidan bu davlat butun Mo'g'uliston, Arab mamlakatlari hatto Yevropaga ham aynan shu metallar orqali tanildi.

Mo'g'ullar davri va undan keyingi davrlarda metalni eritib olish juda kam amalga oshirilgan. Yozma ma'lumotlarga suyanganda holda shuni aniqlash mumkinki, Petr I davrida Rossiyada metallurgiya, ayniqsa, qora metallurgiya nihoyatda rivojlanib, dunyoda birinchilar qatoridan o'rin egallagan.

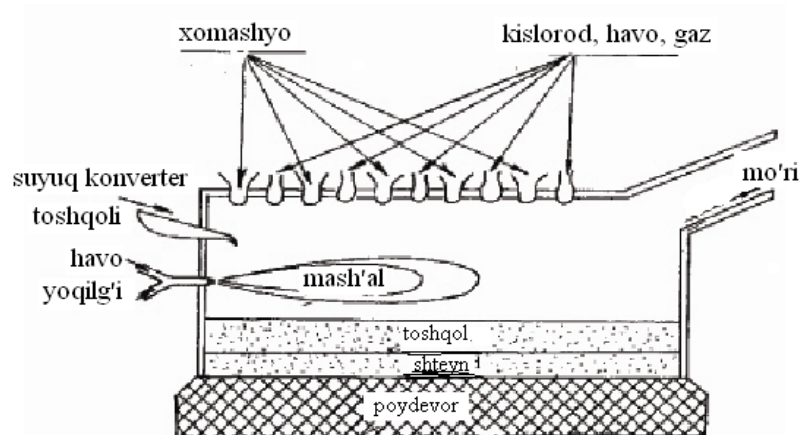
1920–1930-yillarga kelib esa metallurgiya asta-sekin qayta tiklanib, rangli, so'ng nodir va qimshteynbaho metallar ajratib olish yo'lga qo'yila boshlandi.

Bir vaqtlar 80–90 % mis aynan yallig' qaytaruvchi eritish pechida qayta ishlanib, bu usul dunyo bo'yicha yetakchi o'rinlardan birini egallab kelgan bo'lsa, hozirgi kunda ushbu usul zamonaviy talablarga javob berolmay qoldi. Lekin shunday bo'lsa-da, AQSH, Kanada, Finlandiya va MDH mamlakatlarining ko'pgina eritish korxonalarida haligacha ishlab turibdi.

2. Mis boyitmalarini eritish texnologiyalari

Yallig' qaytaruvchi eritish pechining qariyb sakson yildirki texnologiyadan chiqib ketmasligining sababi bor, albatta. Ulardan eng asosiysi, har qanday namlikda, ashyoning yirikligi, hatto uning tarkibi, pechning iqtisodiy ko'rsatkichiga unchalik ta'sir qilmaydi.

Shuningdek, suyuq holdagi konverter toshqollariga qayta ishlov berish imkoni ham mavjud. 1-rasmda yallig' qaytaruvchi eritish pechining sxeshteynik yon tomonidan ko'rinishi tasvirlangan.

1-rasm. Yallig' qaytaruvchi eritish pechi.

Rasmdan ko'rinadiki, pechning har ikkala yon tomonining tepasidan, aynan qiyalikka, xomashyo yuklanadi. Shuningdek, yuklatish xampa yonidan, asosan, texnologik kislorod yoki goh siqilgan havo (yoki aralashmasi) ham qiyalikni qizitish uchun purkaladi. O'rtacha 200–240 m² maydondagi pechlarga har ikkala tomondan o'rtacha 16 tadan 32 tagacha yuklatish xampalari hamda ularga gaz va kislorod purkash uchun yondirgich qurilmalar o'rnatilgan bo'ladi.

Yallig' qaytaruvchi eritish pechining minorali pechni, biroz bo'lsa-da, texnologiyadan siqib chiqarishining asosiy sabablaridan biri mis rudalarini flotatsiya usuli bilan boyitishning har tomonlama taraqqiyotidir.

Minorali pechlarda, yallig' qaytaruvchi pechlardan farqli ravishda, mis boyitmalarini qayta ishlash imkoni yo'q.

XX asrning 80–90-yillariga kelib, yallig' qaytaruvchi pechda umumiy mis eritish ko'rsatkichi dunyo miqyosida 80% dan 50 – 60%ga tushib qoldi. Buning asosiy sabablaridan biri avtogen jarayonlarining keng ko'lamda sanoatda ishlatilishidir.

Olmalik tog'-metallurgiya kombinati boshqa zavodlardan o'zining ikki xil jarayon bilan ishlayotganligi, ikkita eritish agregatining mavjudligi bilan farq qiladi. Bular yallig' qaytaruvchi eritish va kislorodli-mash'alli eritish pechlaridir. 1-jadvalda Olmalik mis eritish zavodidagi eritish pechlarining ayrim taqqoslovchi ko'rsatkichlari keltirilgan.

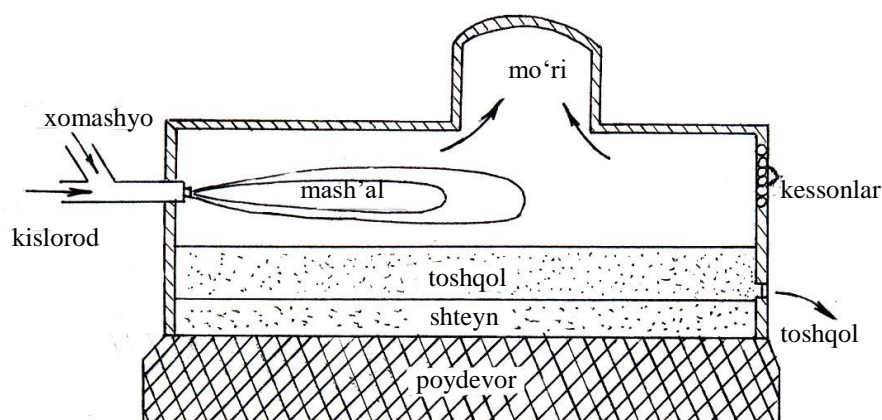
1-jadval

Olmalik mis eritish zavodidagi eritish pechlarining ayrim taqqoslovchi ko'rsatkichlari

t/r	Ko'rsatkichlar nomi	O'lchov birligi	Yallig' qayta-ruvchi pechda eritish	KME pechda eritish	Farqi
1.	Shixta bo'yicha solish-irma unumdorlik	t/m ²	5 – 6	10 – 12	5 – 7
2.	Shteyn tarkibidagi mis miqdori	%	22 – 28	40 – 50	2 ba-robar
3.	Misning shteynga o'tish miqdori	%	97	97	–
4.	Oltinugurtning texnologik gazdan olinish miqdori	%	28	92	–

2-rasmda Olmaliq mis eritish zavodida ishlayotgan kislorodli- mash'alli eritish pechining yon tomondan ko'rinishi tasvirlangan. O'tga chidamli, olovbardosh g'ishtlar bilan qadalgan, devorlari oralig'ida suvli quvurlar, ya'ni kessonlar o'rnatilgan bo'lib, ular pech devorlarining chidamliligini saqlaydi. O'rtacha 0,5 % gacha quritilgan kukunsimon xomashyo texnologik kislorod yordamida pechga purkaladi.

Bu har ikkala eritish agregatiga tasnif hamda izoh berishdan oldin, MDH mamlakatlarida va boshqa mis ishlab chiqarish bo'yicha yetakchi o'rinlarda turgan davlatlarda eng zamonaviy, yuqori ko'rsatkichlar bilan ishlayotgan va butun dunyoda o'zining texnik-iqtisodiy afzalliklari bilan ajralib turadigan eritish dastgohlari haqida to'xtalib o'tamiz.

2-rasm. Kislorodli-mash'alli eritish pechi.

Dunyoda mis eritib chiqarish bo'yicha yetakchi o'rinlardan birini egallab turgan AQSH yiliga 1,5 mln. tonnadan ortiq, MDH mamlakatlari hamda Yaponiyada 1 mln. tonnadan ortiq, Xitoy va Chilida 2 million tonnadan ortiq mis sof metall holida ishlab chiqarilayotgan bo'lsa, Zambiya, Germaniya, Belgiya, Kanada, Avstraliya kabi mamlakatlar ham juda katta mis koni zaxiralari hamda yuqori texnologiyada ishlaydigan agregatlari tufayli yetakchi mis ishlab chiqaradigan mamlakatlar sirasiga kiradi. Asrimizning eng taraqqiy etgan eritish pechlari qatorida avtogen jarayonlarni o'z ichiga olgan pechlar haqida ma'lumot bermay ilojimiz yo'q.

Barcha avtogen eritish agregatlarining paydo bo'lishiga ham asosiy sabab – boyitish usullarining o'ta taraqqiy etganligidir. Chunki boyitishdan so'ng olingan mis boyitmalari mayda, kukun holida bo'lib, avval yallig' qaytaruvchi pechlar, keyin elektr pechlari va nihoyat, avtogen eritish pechlarining paydo bo'lishiga olib keldi.

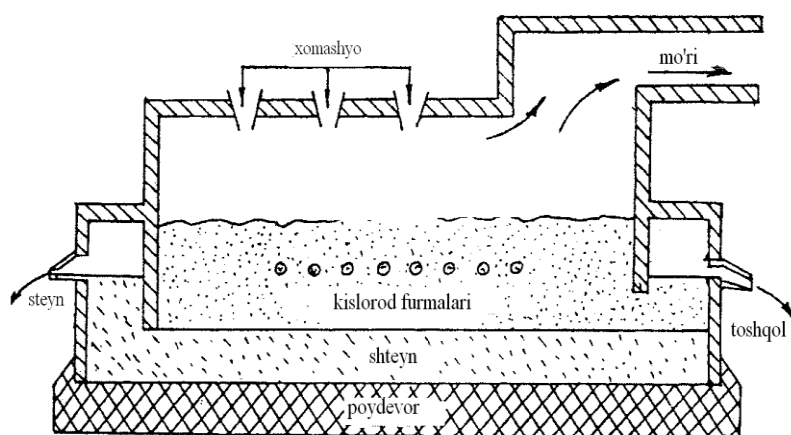
Avtogen jarayon aslida bugun yoki kecha o'ylab topilgan yangi jarayon emas. O'z-o'zidan issiqlik chiqishi bilan boradigan jarayonlar qariyb 100 yildirki sulfidli va oksidli boyitmalarni oksidlovchi kuydirish jarayonida, shuningdek, misli-nikelli shteynlarni konvertorlash jarayonida ham keng qo'llanib kelinmoqda. Bunda sulfidli birikmalarning oksidlanishi, parchalanishi mobaynida yuqori haroratning ajralib chiqishi natijasida boradigan jarayon XX asrning boshidayoq sanoat miqyosida keng qo'llanilgani texnologiya tarixidan yaxshi ma'lum.

3. Mis metallurgiyasida qo'llanilayotgan yangi texnologiyalar

Avtogen eritish texnologiyasini, umuman olganda, oksidlovchi jarayon ham deyish mumkin. Avtogen jarayonlarda issiqlik almashuvi, massa almashuvi hamda issiqlikning uzatilishi boshqa pechlarga qaraganda umuman boshqacha bo'lishi kuzatilgan, ya'ni oqova gaz harakat yo'nalishi toshqolning erish haroratiga nisbatan yuqori bo'ladi. Shuning uchun ham issiqlikning yo'qolishi, ya'ni oqova gaz bilan tashqariga chiqib ketishi, biroz bo'lsa-da, yuqoriroqdir. Yonilg'ilar, yoqilg'i resurslarining yildan-yilga kamayib ketishi va elektr energiya narxining ortib turishi avtogen jarayonlarning mavqeini yuqori ko'rsatkichga ko'tarib kelmoqda. Chunki avtogenli agregatlarga deyarli yoqilg'i yoki qizitish uchun elektr energiyasi berilmaydi.

Haroratni orttirish uchun ko‘pincha pechga oksidlash uchun purkalayotgan havo yoki texnologik kislorod qizdirib beriladi.

Shunday pechlar sirasiga kirgan Vanyukov pechi XX asrning o‘rtalarida taklif etilgan. Keyinchalik 90-yillarga kelib, u sanoatda keng ishlatilib, suyuq vannada eritish (ya’ni Vanyukov) pechi nomini oldi. 3-rasmda “Vanyukov pechi”ning umumiy ko‘rinishi tasvirlangan. Bu pech haqida keyingi bo‘limlarda batafsil so‘z yuritiladi.

3-rasm. Vanyukov pechi (VP) (Suyuq vannada eritish pechi).

Quyida yirik rivojlangan mamlakatlarda keng miqyosda qo‘llanilib kelayotgan eritmada boradigan avtogen jarayonlar haqida qisqacha ma’lumot bermoqchimiz.

Ularning tarkibiga Kanadaning “Noranda Mayns” kompaniyasi ishlab chiqqan “Noranda” eritish pechi, muhandis Uorkraning “Konzink Riotinton” (Avstraliya) firmasi tomonidan 1967-yili ishlab chiqilgan “Uorkra” jarayoni hamda butun dunyoda mashhur bo‘lgan Kanadaning “Timmins” zavodi, Yaponiyaning “Onaxama” va “Naosima” zavodlarida qo‘llanib kelinayotgan “Mitsubisi” jarayonlari kiradi. Ushbu jarayonning umumiy ko‘rinishi 4-rasmda berilgan.

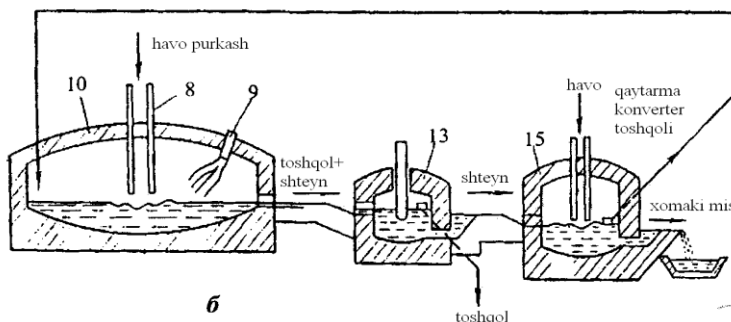
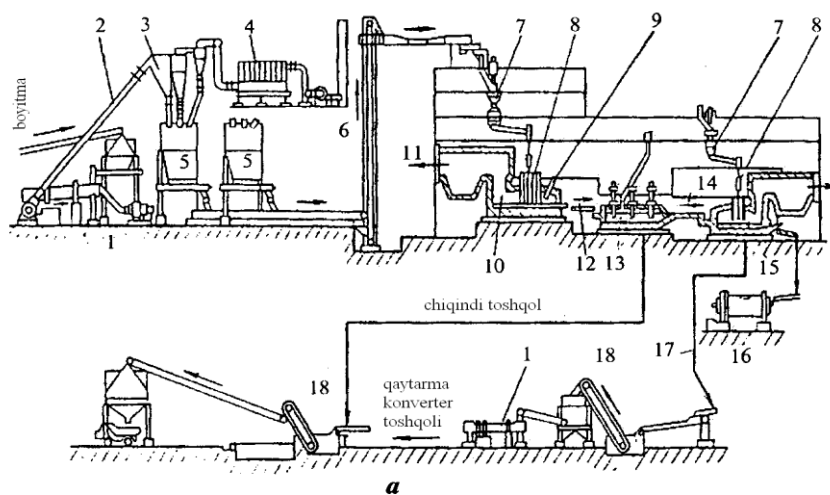
“Naosima” zavodida ushbu jarayon bilan ishlab turgan eritish majmuining unumdorligi ko‘proq eritish pechining ishlashiga, uning tuzilishiga bog‘liqdir. Umumiy diametri 10,2 va 7 metr, balandligi 2 metr, vannasining chuqurligi 800 mm, toshqol vannasining chuqurligi esa 20–30 mm bo‘lgan oval shaklidagi eritish pechi to‘la avtogen holda ishlaydi. Jarayon tarkibida 45 % gacha kislorodi bo‘lgan havo bilan purkash natijasida eng yuqori qavatlardan biriga joylashgan eritish pechida

boradi. Shixta qorishmasi 1% gacha yaxshilab quritilgach, tarkibida mis boyitmasi, kvars, ohaktosh, konverter toshqoli bo‘lgan birikma pechga yuklab turiladi. Shixta qorishmasining to‘xtovsiz yuklatilishi natijasida uzluksiz eritmaning 65% misli shteyn hamda 30–35% kremniyli toshqol aralashmasi birgalikda pastki qavatda joylashgan pechga yopiq nov orqali quyilib turadi.

Solishtirma unumdorlik eritish pechida sutkasiga 10 t/m² ni tashkil etsa-da, lekin bu ko‘rsatkichni texnologik havoning tarkibidagi kislorodni ko‘paytirish yo‘li bilan ikki barobarga orttirish mumkin.

Keyingi agregat 25 kv. metr maydonni tashkil etgan elektr pech uchta elektrod bilan ta‘minlangan bo‘lib, suyuq toshqol vannasining chuqurligi 600 mm ni tashkil etadi. Toshqol tarkibidagi misni kambag‘allashtirish uchun ba‘zan koks qo‘shib turiladi. Bu yerdan olingan shteyn to‘g‘ri suyuq holida yana yopiq nov orqali pastki qavatda joylashgan konverter pechiga quyiladi.

Ikkinchi mahsulot esa tarkibida Cu – 0,5% bo‘lgan va SiO₂ – 30–35% dan iborat bo‘lgan toshqol alohida uskuna yordamida qumoqlashtirilib, so‘ng maxsus tashlanma joyga chiqarib tashlanadi.

4-rasm. Yaponiyaning Naosima zavodida ishlab turgan “Mitsubisi” jarayonining sanoat miqyosida ishlatilishi (a) va jihozlarning umumiy tasviri (b).

1–quvursimon aylanma quritish pechi; 2–quvur-quritkich; 3–chang ushlagich siklon; 4–yengsuzgich; 5–xomashyo xampalari (bunker); 6–elevator; 7–elektr uskunasi bilan ashyo yuklovchi xampa; 8–havo purkagich; 9–yonilg‘i yondirgich; 10–eritish pechi; 11–oqova gazlar; 12–erigan shteyn va toshqol yetkazishga mo‘ljallangan maxsus quvur; 13–toshqollarni kambag‘allashtirish uchun o‘rnatilgan elektropech; 14–shteyn chiquvchi quvur; 15–konverter pechi; 16–xomaki misni aralastirgich; 17–konverter toshqoli; 18–toshqolni qumoqlashtiruvchi.

Konverter ham oval shaklidagi sakkizta furma va yondirgichdan iborat bo‘lib, konverter toshqolining tarkibini yaxshilash uchun ohaktoshli flus bilan birgalikda pechga havo purkab turiladi. Harorat me‘yoridan ortib ketgan taqdirdagina issiqlikni kamaytirish uchun sementli mis yoki ikkilamchi misli ashyo yuklab turiladi.

Toshqolning umumiy chiqishi mis boyitmasiga nisbatan 7–8% dan ortmaydi. Bundan olingan konverter toshqoli quyushtirilib, yana jarayon boshiga, ya‘ni eritish pechiga jo‘natiladi.

Yallig‘ qaytaruvchi pechga qaraganda “Mitsubisi” jarayonining afzalliklari quyidagicha:

1. “Mitsubisi” pechining solishtirma unumdorligi 2–4 marta yuqori.
2. Yonilg‘i sarfining miqdori 2 marta kam.
3. SO₂ ga boy gazlar olinadi va tashqi muhitga chiquvchi gazlar kamayadi.
4. Kapital va ekspluatatsiya uchun ketadigan xarajatlarning kamayishi, shuningdek, ishchi kuchiga ketadigan xarajatlarning kamayishi ham uning afzalligidir.

Nazorat savollari

1. Asosiy og‘ir rangli metallar guruhiga qaysi metallar kiradi?
2. Olmaliq KMK tarkibiga qanday bo‘linmalar kiradi?
3. Olmaliq KMKning xomashyo bazasi.
4. Olmaliq KMKda qanday turdagi mahsulotlar ishlab chiqariladi?

5. AGMK mis eritish zavodining tarkibiga qaysi sexlar kiradi?
6. "Mitsubusi" jarayonini tushuntiring?

3-MA'RUZA. RUX VA QORGOSHIN METALLURGIYASIDA YANGI TEXNOLOGIYALAR

REJA:

1. **Rux va qo'rg'oshin metallurgiyasidagi mavjud muammolar**
2. **Qo'rg'oshin-rux rudalarini kollektiv boyitish texnologiyalari**

Tayanch so'z va atamalar: Rux va qo'rg'oshin metallurgiyasi, sulfidli rux boyitmalarini qayta ishlash, qo'rg'oshin sulfidining bug' va havo aralashmasi bilan oksidlanishi.

1. Rux va qo'rg'oshin metallurgiyasidagi mavjud muammolar

Rux ishlab chiqarishning asosiy manbai hozirgi vaqtda sulfid polimetall mis-qo'rg'oshin-rux va qo'rg'oshin-rux rudalari hisoblanadi.

Sulfidli rudalarda Rux odatda sfalerit yoki vursit shaklida bo'ladi, ularning tarkibi ZnS formulasiga, shuningdek $nZnS-mFeS$ marshteynitiga to'g'ri keladi.

Sfalerit bilan bir qatorda ushbu rudalarda qo'rg'oshin, mis, kadmiy, marganets, kumush, mishyak, antimon va kobalt sulfidlari mavjud. Sfalerit tarkibida nodir elementlar - indiy, talliy va germaniy, shuningdek oltin ming foizdan yuzinchi foizgacha bo'lgan miqdorda bo'ladi.

Sulfidli rux rudalaridagi qo'rg'oshin odatda galena PbS shaklida taqdim etiladi.

Jahon amaliyotida kollektiv qo'rg'oshin-rux rudalarini flotatsion boyitish keng tarqalgan. Shu bilan birga, boshida kollektiv boyitma olinadi, keyinchalik u seleksiya yo'li bilan Rux va qo'rg'oshin boyitmalariga bo'linadi.

Ushbu sxema ancha murakkab, buning uchun juda ko'p miqdordagi import qilinadigan reagentlar va uskunalardan foydalanish talab etiladi, shuningdek, ushbu sxema muqarrar ravishda metallarning o'zaro yo'qotishlarini ta'minlaydi. Shunday

qilib, Rux boyitmada 1,5-2,5% qo'rg'oshin mavjud bo'lib, u keyinchalik qayta ishlash jarayonida deyarli qaytarib olinmaydi. Qo'rg'oshin boyitmada Rux miqdori 4-14% gacha, ular ishlab chiqarish chiqindilari bilan ham yo'qoladi. Ishlab chiqarish chiqindilari bilan yo'qolgan Rux va qo'rg'oshinning tarkibi asl rudalardagi tarkibiga qaraganda solishtirish mumkin, ba'zan esa ko'proq.

Ushbu holat kollektiv boyitmalarni oldindan ajratmasdan qayta ishlash uchun yangi texnologiyalarni izlashni taqozo etdi.

Ushbu texnologiyalardan biri valli pechlarda distillash eritish (Imperial Smelting) va KIVCET-SS jarayonlari. Jarayonlarning o'ziga xos xususiyati Zn: Pb = 2: 1 nisbati bilan Rux va qo'rg'oshin boyitmalarini yoki qo'rg'oshin-rux kollektiv boyitmaini birgalikda qayta ishlashdir.

Usul quyidagi afzalliklar tufayli keng tarqaldi [3]:

- 1) rux (kuniga 200 tonnagacha) va qo'rg'oshin (100 tonnagacha) uchun agregatning yuqori mahsuldorligi;
- 2) rux va qo'rg'oshinning yuqori ekstraksiyasi;
- 3) yuqori mehnat unumdorligi.

Jarayon oltingugurtni olib tashlash va shteynerialni kuchli va g'ovakli aglomerat ichiga ag'darish uchun boyitmalarni aglomeratsiya usulida kuydirishni, odatda portlash bilan (aylanma dross, pusier va ba'zi bir ohaktosh va kvarts bilan aralashtiriladi) ta'minlaydi. Ushbu aglomerat tarkibida 25-45% Zn, 15-25% Pb va taxminan 20% gang mavjud. Zaryadning gaz o'tkazuvchanligini yaxshiroq ta'minlash uchun aglomerat asosan 60-90 mm o'lchamdagi bo'laklar shaklida ishlatiladi. Pechga o'rnatilgan zaryad sinter va koksdan iborat. Koks 800 0S gacha oldindan isitiladi, sinter sovuq yuklanadi. Aglomerat va koks tuynuklar orqali o'choqqa kirib kelgan issiq portlash (600-800 ° C) bilan reaksiyaga kirishadi, natijada ular o'choq o'chog'ida yig'ilib, zichlikni ajratish uchun vaqti-vaqti bilan cho'ktiruvchi idishga tushiriladi.

Eritish shlak tarkibida,%: 32 CaO, 25 SiO₂, 20% FeO va 11% Al₂O₃ bo'yicha amalga oshiriladi, erish nuqtasi 1250 0C. Shlak tarkibida 3-4% Zn va 0,5-0,8% Pb mavjud. U granulyatsiya qilinadi va axlatxonaga yuboriladi.

3,9% Zn, 11,3% CO₂ va 18% CO o'z ichiga olgan 950-1000 °C haroratli pech gazlari eritilgan qo'rg'oshin vannasiga botirilgan aylanma aralashtirgichlar bilan jihozlangan kondensatorlarga yuboriladi.

87% metall bug '-gaz aralashmasidan suyuq rux holida, 4% puser shaklida, 8% butana shaklida quyultirilgan. Pusier, dross va loy aglomeratsiya zaryadiga qaytariladi. 91-93% Zn homaki ruxiga olinadi, 6,5% rux shlakda yo'qoladi, boshqa yo'qotishlar 2,5% ni tashkil qiladi. Dag'al ruxning tarkibi 98,5-99,8% Rux, qolgan qismi aralashmalardir.

Umumiy aylanishlarning taxminan uchdan bir qismi nam chang yig'ish tizimida olingan puser, inqilobning uchdan bir qismi kondenserdagi metall hammom yuzasida olingan dross, qolgan inqiloblar oksidlangan dross bilan ifodalanadi. Ushbu qayta ishlangan mahsulotlarga tushadigan ruxning umumiy miqdori dastlabki zaryaddagi rux massasining 14,7% ni tashkil qiladi.

Ushbu texnologiya quyidagi sabablarga ko'ra O'zbekistonda qo'llanilishi mumkin emas:

- 1) uni qo'llash uchun yangi rux zavodi qurilishi bilan taqqoslanadigan katta kapital qo'yilmalar talab etiladi;
- 2) shlaklarda 6-8% gacha rux yo'qoladi va zaryad tarkibidagi dastlabki metall tarkibining 15% gacha ballast aylanishida bo'ladi;
- 3) olingan ruxning sifati juda past, uni tozalash uchun elektrolizdan foydalanish kerak;
- 4) valyuta narxi bilan import qilinishi kerak bo'lgan koksning yuqori iste'moli, chunki ushbu shteynerial respublikada ishlab chiqarilmaydi;
- 5) xom ashyo sifatiga qo'yiladigan qat'iy talablar va boshqalar.

Bizning fikrimizcha, mavjud uskunalar, amaliy texnologiyalar va mahalliy xomashyo asosida boshqariladigan yangi texnologiyalar eng istiqbolli hisoblanadi.

Amaldagi texnologiyaga ko'ra, rux sulfidli boyitma selektsiyadan so'ng klassik sxema bo'yicha qayta ishlanadi: KS pechlarida kuydirish - eritish - elektrolitni tozalash - elektroliz. Yuvishdan keyin pirojniylar Waelz tomonidan qayta ishlanadi. Texnologik chiqindilar - klinker tarkibida ko'p miqdordagi rangli, noyob

qimshteynbaho metallar, shuningdek metall temir va uglerod mavjud. Hozirga qadar klinkerni qayta ishlashning optimal texnologiyasi ishlab chiqilmagan. Olmaliq kon-metallurgiya kombinatida ishlatiladigan texnologiya yordamida klinkerdan mis va qimshteynbaho metallar olinadi. Va rux, qo'rg'oshin va boshqalar kabi metallar qaytarib bo'lmaydigan darajada yo'qoladi.

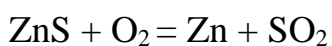
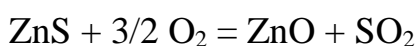
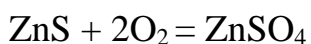
KS pechlarida yoqishning afzalliklari bilan bir qatorda ba'zi kamchiliklari bor. Asosiysi, 1050-1150 ° S haroratda kuydirish jarayonida eritish paytida ozgina eriydigan va ko'p miqdordagi pirojniylarga o'tadigan ferritlar va rux silikatlarini hosil bo'ladi. Natijada, pirojnoe tarkibidagi Ruxning boyitmasiyasi 22-26% ga etadi, bu jarayonning texnik, iqtisodiy va texnologik ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yomonlashtiradi. Keks maxsus operatsiyani talab qiladi - Waelz. Ammo bu holatda ham Ruxning chiqindilar bilan sezilarli darajada yo'qotilishi muqarrar.

Har bir metall sulfidning har xil chaqnash nuqtasi bor. O'lchami 0,10 - 0,15 mm, °C bo'lgan zarrachalarning yonish haroratining ba'zi qiyshteynlari: CuFeS₂ - 364; FeS₂ - 422; FeS - 460; ZnS 637; PbS - 720.

Ma'lumki, havoni namlash alanganlash haroratining pasayishiga olib keladi.

Aynan mana shu qoidalar sulfat ruxli boyitmalarni KS pechlarida quyi haroratda kuydirish texnologiyasini ishlab chiqishimiz uchun asos bo'ldi, ammo portlashga 800 °C gacha qizdirilgan bug' 10% gacha qo'shildi. Kuydirish haroratining 850-950 °C gacha pasayishi ferrit va silikat hosil bo'lishini sezilarli darajada kamaytiradi, bu esa eritma jarayonida Ruxning eritma darajasiga o'tish darajasini oshiradi va aslida Waelz Rux keki-lariga ehtiyoj qolmaydi.

Rux sulfidining gaz fazasida kislorod bilan oksidlanishi quyidagi sxemalardan biriga muvofiq amalga oshiriladi:

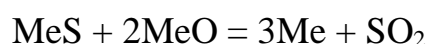

Shartlarga qarab sulfid oksidlanishining yakuniy mahsulotlari sulfatlar, oksidlar yoki metallar bo'lishi mumkin.

Qo'rg'oshin-rux boyitmalarini qayta ishlash bo'yicha ishlanmalarimiz Ruxni eritma va qo'rg'oshinni pirojniyga aylantirish uchun rux va qo'rg'oshin sulfatlari ishlab chiqarishni maksimal darajada oshirishga qaratilgan. Termodinamik hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, sulfatlar hosil bo'lishi eng intensiv ravishda 800-950 ° S harorat oralig'ida sodir bo'ladi.

Suv bug'ining rolini alohida ta'kidlash kerak. Suv bug'ining kiritilishi oksidlanish jarayonlarining haroratini bir oz pasaytirishi ilgari ta'kidlangan edi. Ammo, biz adabiyotda ushbu haqiqat uchun tushuntirish topmadik. Bizning fikrimizcha, suv bug'lari ishtirokida quyidagi jarayonlar mumkin.

KS pechlarida sulfat boyitmalari 950-1050 °C haroratda yoqilganda, metall oksidlari hosil bo'ladi. Olingan oksidlar xuddi shu metalning sulfidi bilan reaksiya natijasida ta'sir o'tkazadi:

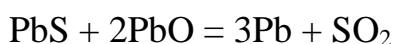

Agar (jarayon birligidagi SO₂ ning qisman bosimi) bo'lsa, u holda o'zaro bog'liqlik ehtimoli katta. Asos sifatida har qanday metallarni oksid va sulfidning o'zaro ta'siri natijasida olish mumkin. Shu bilan birga, har bir metallning o'ziga xos harorati bor, undan boshlab MeS va MeO o'rtasidagi reaksiya metall hosil bo'lishi bilan mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, oltingugurt va kislorodga yaqinlik qiyshteynlari yig'indisi nisbatan kichik bo'lgan metallarning oksidi va sulfidlari uchun oson bo'lishi kerak.

(Cu, Pb, Bi, Sb).

Shunday qilib $\text{Cu}_2\text{S} + 2\text{Cu}_2\text{O} = 6\text{Cu} + \text{SO}_2$ reaksiyasi allaqachon 750 °C da mumkin bo'ladi. 1100 °C = 1.01 · 10⁵ Pa da.

Reaksiya taxminan shuncha oson davom etadi

900 0C da u 1,01 · 10⁵ Pa ga etadi.

Harorat ko'tarilgach, oltingugurt gazining muvozanat bosimi ham keskin oshadi.

Ushbu reaksiyalar natijasida olingan metallar yuqori haroratlarda suv molekulalarining tarkibiy elementlarga ajralishi uchun katalizator hisoblanadi. Shunisi e'tiborga loyiqki, suv molekulasining parchalanishi natijasida atomik kislorod ajralib chiqadi. Kislorod atomlari yuqori reaktivdir va asta-sekin metall sulfat hosil

bo'lishi bilan metall sulfid panjarasiga kirib boradi. Jarayon sxeshteynik tarzda quyidagicha ifodalanishi mumkin:

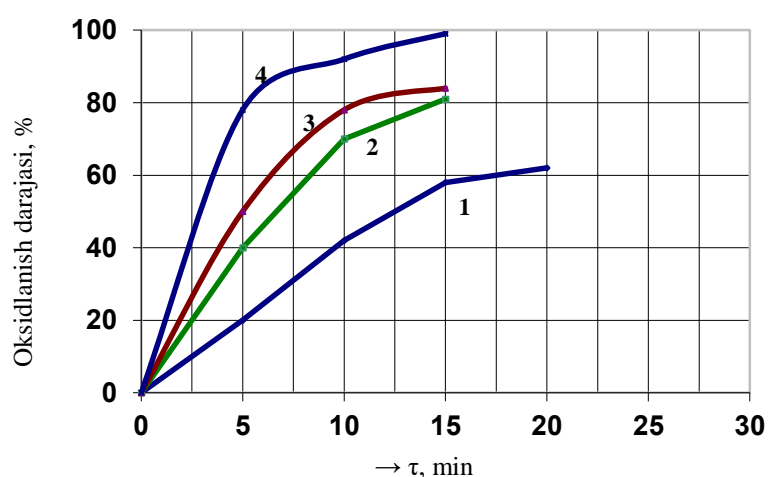

Sulfid yuzasida xemosorbtsiya natijasida atomik kislorod metall sulfat hosil bo'lguncha kislorod bilan to'yinganligi oshib borishi bilan metastabil sorbtsiya komplekslarini hosil qiladi deb taxmin qilinadi. Polimetall qo'rg'oshin-Rux boyitmalarini kuydirishda rux va qo'rg'oshin sulfatlari hosil bo'lishi bilan tugaydi.

Klassik texnologiya bo'yicha rux ishlab chiqarishni murakkablashtiradigan muhim jihatlardan biri bu otish paytida ferritlar va rux silikatlarini hosil bo'lishidir. Ushbu birikmalar asosan 950 daraja va undan yuqori haroratda hosil bo'ladi. Portlash suv bug'lari bilan namlanganda, otish harorati 850-900 ° C dan oshmaydi, bu esa ferrit va silikat hosil bo'lish ehtimolini sezilarli darajada kamaytiradi, bu esa eritma jarayonida eritma ichiga rux ekstraksiyasini sezilarli darajada oshirishi kerak.

2. Qo'rg'oshin-rux rudalarini kollektiv boyitish texnologiyalari

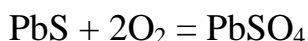
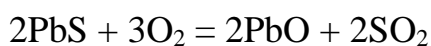
Biz kollektiv qo'rg'oshin-Rux boyitmalarini bug 'va havo aralashmasi oqimida oldindan ajratmasdan kuydirish bo'yicha tadqiqotlar o'tkazdik. Tadqiqot natijalari shakl. 1 va 2.

1-rasm. Qo'rg'oshin sulfidining bug 'va havo aralashmasi bilan oksidlanish darajasi

1- 400 °C; 2 – 500 °C; 3- 700 °C; 4 - 800 °C

400 - 500 ° C haroratgacha qizdirilganda PbS oksidlanib, sulfat, asosiy sulfatlar va qo'rg'oshin oksidini hosil qiladi:

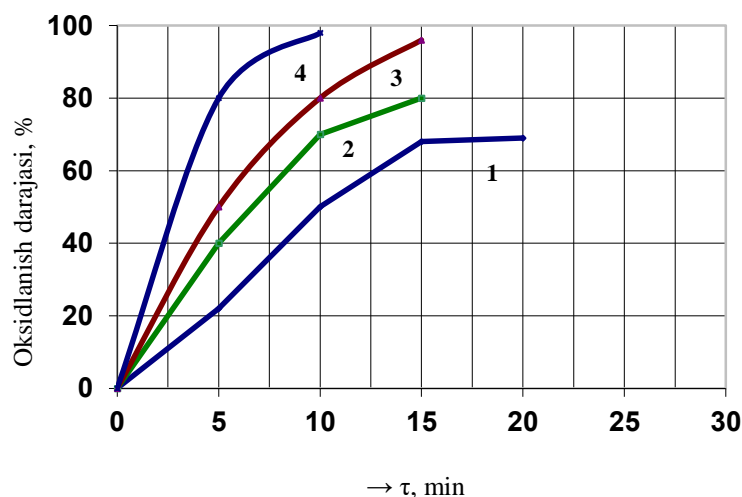

Suv bug'ining mavjudligi shakllanishiga olib keladi PbO va H_2S

Qo'rg'oshin sulfidi va suv bug'lari o'rtasidagi reaksiya dastlabki 10-15 daqiqada intensiv ravishda davom etadi va 90% yoki undan ko'proq qiyshteynga etadi. Jarayonni kuchaytirish uchun haroratni yanada oshirish asossizdir, chunki bu hosil bo'lgan sulfatning parchalanishiga olib kelishi mumkin.

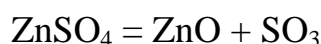
Rux sulfidini suv bug'i bilan oksidlanishiga oid tadqiqotlar natijalari (2-rasm) shuni ko'rsatadiki, reaksiya dastlabki 10-15 daqiqada intensiv davom etadi.

2 - rasm. Rux sulfidining bug' va havo aralashmasi bilan oksidlanish darajasi

1- 600 °C; 2 – 700 °C; 3- 800 °C; 4 - 1000 °C

600-700°C gacha qizdirish ZnO ning 10-20% gacha hosil bo'lishiga va $\text{ZnSO}_4 \cdot \text{ZnO}$ fazasining paydo bo'lishiga olib keladi. Oddiy sharoitlarda haroratning 900-950 °C gacha ko'tarilishi bilan ruxning 95-98% ZnO shaklida va atigi 2-3% ZnS shaklida bo'ladi. Bu haroratda rux sulfatlari aniqlanmadi, chunki u reaksiya natijasida parchalanadi

Kuydirish 10-25 minut davomida harorat oralig'ida 800-950 °C va suv bug'lari oqimida olib borilganda ferritlar va silikatlar aniqlanmadi.

Oqish Olmaliq kon-metallurgiya kombinatining rux zavodida qo'llaniladigan texnologiya asosida amalga oshirildi. Tajribalar natijasida kukun tarkibidagi ruxning 94-96% eritmaga o'tganligi aniqlandi. Kek tarkibidagi rux miqdori 2-4% dan oshmadi, bu klinker tarkibidagi rux bilan solishtirish mumkin.

Bu shlakdagi rux asosan eruvchan oksidlar va sulfatlar shaklida bo'lishining yana bir dalilidir. Kam eriydigan birikmalar (ferritlar va rux silikatlar) sezilarli darajada hosil bo'lmaydi.

Kuydirish sharoitida qo'rg'oshin oksidi va sulfat deyarli butunlay kekga aylanadi, uni an'anaviy sxema bo'yicha qayta ishlash mumkin: aglomerasiyalash – shaxtali eritish - tozalash.

Shunday qilib, olib borilgan tadqiqotlar asosida kollektiv qo'rg'oshin-Rux boyitmalarini oldindan ajratmasdan birgalikda qayta ishlash mumkin degan xulosaga kelish mumkin. Shu bilan birga, Rux ishlab chiqarishning texnik, iqtisodiy va texnologik ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilanadi. Suyuq eritish paytida elektrolitga rux ajratib olish orqali u ferrit va silikat hosil bo'lishining kamayishi hisobiga ortadi, aslida vels ruxli klinkerlarga ehtiyoj qolmaydi. Birgalikda, bu yiliga yuz millionlab so'mga baholanadigan muhim texnik va iqtisodiy samarani berishi mumkin.

Rangli metallarga bo'lgan talab asosan zaxiralari cheklangan monometal rudalarni klassik sxemalar bo'yicha qayta ishlash hisobiga qondiriladi, buning natijasida ancha murakkab polimetall rudalaridan foydalanish zarur.

Olovga chidamli polimetalli rudalarning flotatsion boyitmasiyasi paytida mis, qo'rg'oshin, ruxni shu nomdagi boyitmalarga etarlicha to'liq ajratishga erishilmaydi. Keyingi selektiv boyitish jarayonida boyitish qoldiqlari bilan Rux, qo'rg'oshin va misning yo'qotishlari yuqori bo'ladi va Rux va qo'rg'oshinning katta miqdori mis boyitmalariga o'tkaziladi.

Ruda va birlamchi boyitmalarni ajratishning har bir bosqichida keyingi flotatsiya bilan birgalikda bosqichma-bosqich silliqlash orqali boyitmalarning sifati yaxshilanadi. Bunday holda, monometalik boyitmalar bilan bir qatorda oraliq kollektiv boyitish mahsulotlari hosil bo'ladi. Kollektiv mis-rux-qo'rg'oshinli

boyitmalar va o'rtamiyona ishlab chiqarish metallarning rudadan qayta tiklanishini oshiradi. mis, rux va qo'rg'oshinning klassik pirometallurgiyasi xuddi shu nomdagi boyitmalarni qayta ishlashga mo'ljallangan, kollektiv boyitmalarni eritish qo'shimcha izlanishlarni talab qiladi: masalan, mis pirometallurgiyasida Cu - Zn - boyitmalarini qayta ishlash Zn - shlaklar paydo bo'lishi bilan murakkablashadi. Ruxning bir qismi sublishteynlarga o'tadi, bu esa chang yig'ishni tashkil qilishni talab qiladi. Mis boyitmaini qayta ishlashda qo'rg'oshin pufakchali misga aylanib, uni yanada takomillashtirishni qiyinlashtiradi. Polimetal boyitmalarini kompleks qayta ishlash bo'yicha tasdiqlangan texnologiyaning yo'qligi rangli metallarning katta yo'qotishlariga olib keladi.

Olovga chidamli polimetalli rudalarni qayta ishlashdagi muammolarni jamoaviy echimiga kombinatsiyalashgan texnologiyalar doirasida boyitmasiya va metallurgiya qayta ishlash imkoniyatlarini oqilona birlashtirish orqali erishish mumkin.

Ushbu ishning maqsadi Cu - Pb - Zn kollektiv boyitmalarini, shu jumladan avtoklav va flotatsiya bosqichlarini qayta ishlashning mis, qo'rg'oshin va ruxni tijorat mahsulotlariga tanlab ajratish bilan qayta ishlashning oqilona texnologiyasini o'rganish va ishlab chiqishdir.

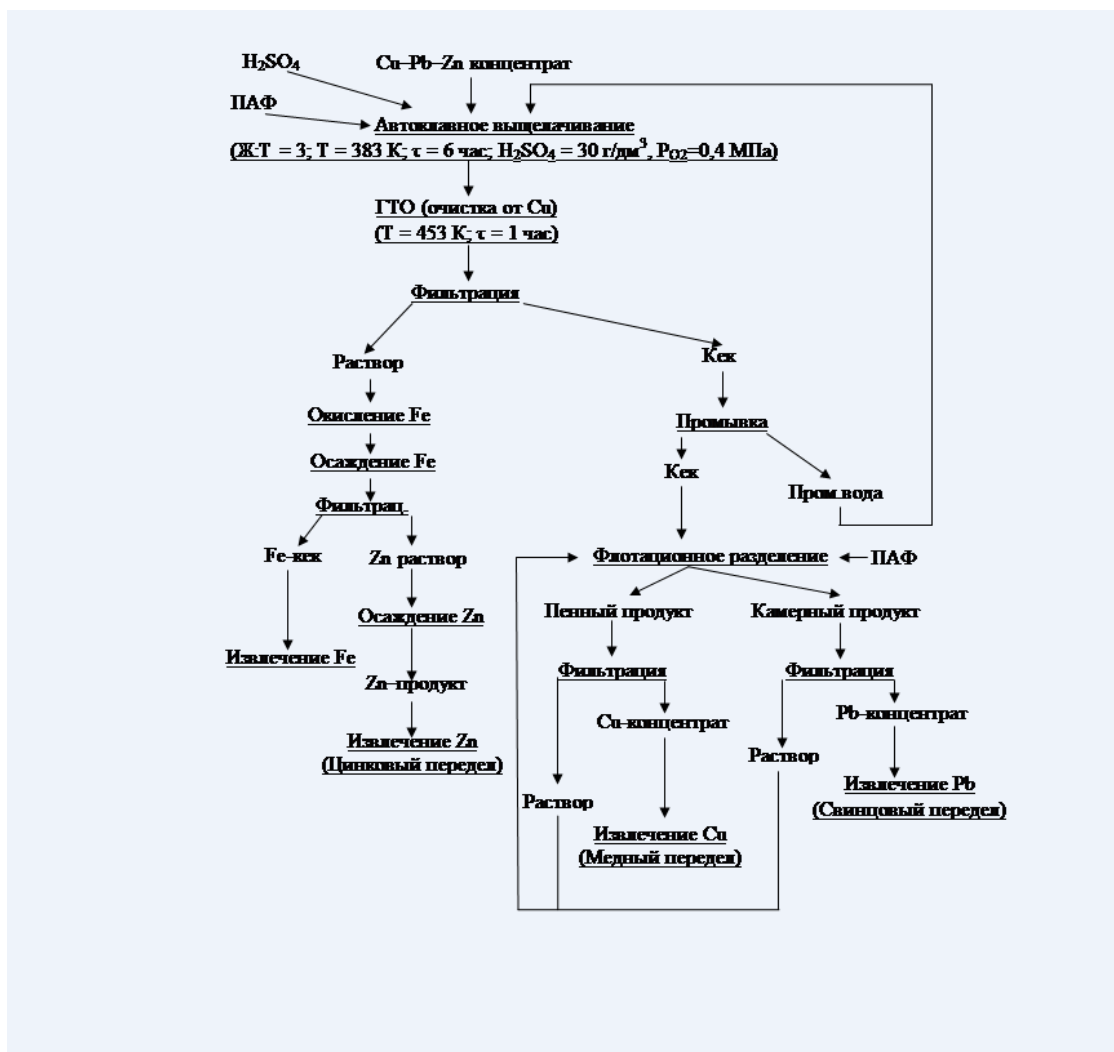
Tadqiqot metodikasi va shteyneriallari

Kollektiv polimetalik boyitmalarni qayta ishlash uchun mualliflar quyidagi asosiy operatsiyalarni o'z ichiga olgan texnologik sxemani taklif qildilar (1-rasm):

- boyitmalarni sulfat kislota eritmasida avtoklavlarda tanlab eritish;
- avtoklavda misni gidrotermal cho'ktirish;
- rux eritmalaridagi temirni avtoklavlarda kislorod bilan oksidlash;
- rux eritmalaridan uch valentli temirni ohak suti bilan cho'ktirish;
- temir keki va rux eritmasini olish uchun filtrlash.
- rux eritmasidan soda yordamida ruxni cho'ktirish, buning natijasida rux keki va natriy eritmasini olish;
- mis va qo'rg'oshin boyitmalarini olish uchun mis-qo'rg'oshinli kekni flotatsion ajratish.

Kengaytirilgan laboratoriya sinovlari, hajmi 7,5 dm³ bo'lgan 4530 seriyali Parr avtoklavi (AQSh) yordamida amalga oshirildi.

Dastlabki sxema Rubsovskiy boyitish fabrikasining kollektiv boyitmalarini laboratoriya sharoitida qo'llanilgan. Boyitmaning tarkibi,%: 9,5-20,1 Cu; 7.9-21.5 Zn; 9.4-17.2 Pb; 3.7-22.4 Fe; 17.8-25.3 S. Rentgen fazali tahlillari natijalariga ko'ra boyitmadagi metallar minerallar bilan ifodalanadi: mis - xalkopirit (CuFeS₂); Rux - sfalerit (ZnS); qo'rg'oshin - galena (PbS) va sulfat (PbSO₄); temir - pirit (FeS₂).

3-Rasm: - kollektiv boyitmani qayta ishlash uchun avtoklav-flotatsiya sxemasining texnologik sxemasi

Natijalar va muhokama

Boyitmani avtoklavda Tanlab eritish quyidagi rejimlarda amalga oshirildi:

– Q:S = 1: 3;

- jarayonning harorati 378-383 K;

- tanlab eritishning davomiyligi 5 soat;
- sulfat kislota konsentrasiyasi 30 g/dm³;
- ortiqcha kislorod bosimi 0,4 MPa;
- natriy lignosulfonat (sirt faol moddasi) sarfi - 1 kg / t.

Avtoklavda tanlab eritishdan keyin eritmani missizlantirish uchun misni gidrotermal cho'ktirish bosqichi o'tkaziladi. Misning gidrotermal cho'ktirish tartibi:

- jarayonning harorati 453-458 K;
- gidrotermal cho'ktirish davomiyligi 1 soat.

Boyitmani avtoklavda tanlab eritish natijasida, misning gidrotermal cho'ktirish evaziga eritmaga ruxning ajratib olinishi 90-95% tashkil etdi, mis eritmaga utishi 0,1% dan oshmadi.

Olingan butana filtrdan utkazilda va filtrda yuvilgan. Sanoat suv dastlabki eritma eritmasini tayyorlashda ishlatilgan. Filtrat, ikki bosqichdan iborat bo'lgan temirni tozalashga yuborildi:

- temirning avtoklavda oksidlanishi;
- ohak suti bilan temirni cho'ktirish.

Eritmada temirning oksidlanish tartibi:

- jarayonning harorati 353–363 K;
- oksidlanish davomiyligi 1 soat;
- ortiqcha kislorod bosimi 1 MPa.

Temirning avtoklavda oksidlanishidan so'ng ohak suti bilan eritmada temir cho'ktiriladi. Temirni cho'ktirish tartibi:

- jarayonning harorati 343-353 K;
- cho'ktirish uchun ohakning 16% suti ishlatiladi ($\rho = 1,13 \text{ g / sm}^3$);
- pH-3;
- kerakli pH qiyshteyniga yetgazish uchun, butana 1 soat davomida aralashtiriladi;
- ohak sutini sarfi 1 m³ eritma uchun 0,08-0,1 m³ ni tashkil qiladi.

Eritmani temirdan tozalash darajasi 88-92% ga etadi, rux yo'qotilishi 6% dan oshmaydi.

Olingan eritmada soda raster bilan rux cho'ktirildi. Ruxni cho'ktirish rejimi:

- jarayonning harorati 323–333 ° C;
- cho'ktirish uchun 20% soda eritmasidan foydalanilgan;
- pH ≈ 8-8,5;
- belgilangan pH ga yetgazish uchun, 2 soat davomida aralastiriladi;
- 1 m³ rux eritmasiga 0,24-0,25 m³ sodali eritmani sarfi qilinadi.

Avtoklav eritmasidan olingan kek quyidagi rejimda kislotali muhitda flotasiya qilingan:

- jarayonning harorati 288–293 K;
- "DSP-013" to'plagichning safi 0,3 kg / t kek;
- iste'mol qiladigan ko'pik hosil qiluvchi- metil izobutil karbinolning sarfi 0,1 kg / t kek.
- flotatsiya 10-15 minut, ko'pikli mahsulot hosil bo'lishi tuxtagunicha amalga oshirilda.

Olingan flotatsion mahsulotlar:

- ko'pikli mahsulot (chiqish 75-85%; misni unga o'tishi 90-96%);
- kamerali mahsulot (chiqish 15-25%; qo'rg'oshin o'tishi 80-90%).

Nazorat savollari

1. Qorgoshin metallurgiyasi deganda nima tushuniladi?
2. Jahon amaliyotida kollektiv qo'rg'oshin-rux rudalarini qanday usulda boyitiladi?
3. Qo'rg'oshin boyitmasida rux birikmalari qanday holatda bo'ladi?
4. Qo'rg'oshin-rux rudalarini kollektiv usulda boyitishda jarayonga unsur elementlarning ta'siri qanday?
5. Tanlab etitishda qo'llaniladigan reagentlar tasnifini keltiring.

4-MA'RUZA. OLTIN METALLURGIYADAGI YANGI TEXNOLOGIYALAR

REJA:

1. **Preaktivatsiya usullari bilan eritish**

2. **Ultratovushli (akustik) ta'sir qilish yordamida siyanlash**
3. **Oksidlovchi reagentlar yordamida siyanlash**
4. **Kuchli aralashtirish bilan eritish**

Tayanch soʻz va atamalar: Oltin, preaktivatsiya usuli, ultratovushli siyanlash, oksidlovchi reagent, eritish.

1. **Preaktivatsiya usullari bilan eritish**

Xom ashyoning ayrim turlarida mayda dispersli oltinning mavjudligi, ularning muhim qismi pirit, arsenopirit va boshqa minerallar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, siyanid yoki boshqa eritmalarda erish jarayonini inhibe qiladi, energiya talab qiladigan qurilmalarda mexanoaktivatsiyalashni davolash usulidan foydalanish imkoniyatini belgilaydi.

Tug'ma Oltin.

Oltinni sulfidli boyitmalardan ajratib olishning intensiv texnologiyasining imkoniyatlarini o'rganish asosiy maydalash jarayonida mexanik faollashuv paytida asosiy minerallar va oltin tashuvchilarning xatti-harakatlarini o'rganish bilan chambarchas bog'liq. Ko'p sonli asarlar ushbu masalaga bag'ishlangan. Oltinni mayda silliqlash va mexanik-kimyoviy faollashtirish orqali mexanik-kimyoviy ochilish samaradorligi nafaqat mineral donalarning kristall konstruksiyalarining dispersiyasi va deforshteynsiyasi darajasining oshishi bilan, balki butun hajmdagi zarrachaga energetik ta'sir ko'rsatishi bilan ham bog'liq, bu esa erituvchi reagentlar bilan o'zaro ta'sirlashganda ularning bir zumda erishi sodir bo'ladi.

Ishda qayd etilishicha, mexanokimyoviy aktivatsiya, ya'ni. refrakter boyitmalarning ochilishi tarkibida oltin tarkibidagi mineralning kristal panjarasining nuqsonini uning kimyoviy tarkibini buzmasdan oshirishga qaratilgan, shuning uchun faollashuv vaqti talab qilingan chegaraga tushiriladi, bu esa eritmaning keyingi bosqichlarida oltinni olish darajasi bilan belgilanadi.

Kvarsli oltin

Minerallarning yo'q qilinish darajasini oshirish va ularning kimyoviy tarkibini buzish uchun mexanik faollashtirish oksidlovchilar (havo kislorodi, marganets dioksidi, metall nitratlari, xloridlar va boshqalar) ishtirokida amalga oshirilishi kerakligi haqida dalillar mavjud. Mexanik-kimyoviy faollashuv amalga oshiriladigan vosita sifatida gazlar shaklida va eritmalardan oksidlovchi moddalardan foydalanish oksidlanish-qaytarilish va almashinish reaksiyalarining tezlashishiga yordam beradi, masalan, jarozit guruhining minerallarini hosil bo'lishiga olib keladi, bu oxir-oqibat olovga chidamli oltinning ochilishiga va ko'payishiga olib keladi. uni qazib olish darajasi.

Ishda qayd etilishicha, piroluzit tegirmonga sulfidli oltin-margimush boyitmai mas-sasining 1 dan 5% gacha miqdorda kiritilganda sulfidlarni mexanik-kimyoviy yo'q qilish jarayoni samaradorligi ortadi. Bu kuzatildi:

- frezeleme bilan faollashganda sulfidlarning oksidlanishi, bu ayniqsa arsenopiritning yo'q qilinishiga ta'sir qiladi;
- mishyakni kam eriydigan (toksik bo'lmagan) birikmalarga o'tkazish.

Ba'zi mualliflar oltingugurt va xlorid kislotalari eritmasida mexanoaktivatsiyani o'tkazishni taklif qilishadi.

Mahalliy institutlar Irgiredmet (Irkutsk), Gidrotsvetmet, IGiG SB RAS, ICHTTiMS SB RAS (Novosibirsk) va boshqa xorijiy institutlar xodimlarining bir qator ishlari tarkibida oltin tarkibidagi boyitmalarni, shu jumladan, o'tga chidamli boyitmalarni, mexanik faollashtirish bilan yuvishni kuchaytirishning texnologik sxemalarini ishlab chiqishga bag'ishlangan. Shu bilan birga, ular mexanik faollashtirish jarayonlarini amalga oshirish uchun qurilmalarning konstruksiyalarini ham ishlab chiqdilar. Mexanik faollashtirish jarayonini amalga oshirish uchun eng mashhur qurilmalar sayyora, reaktiv va vibrosentrifugali tegirmonlardir.

Sayyora apparatlarida boyitmalarni gidrometallurgik qayta ishlash jarayonida zoda-gon, rangli metallar va temirning xatti-harakatlarini o'rganishda, oltinni qayta tiklash darajasi ushbu boyitmalarni kuydirish-siyanid texnologiyasi yordamida qayta ishlash bilan taqqoslanadi.

Irgiredmet instituti Gidrotsvetmet instituti tomonidan ishlab chiqarilgan sayyoraviy markazdan qochirma tegirmon yordamida Qumtor konidan (Qirg'iziston) boyitmalardan oltin ajratib olish texnologiyasini sanoat miqyosida sinovdan o'tkazdi. Tadqiqotning maqsadi oltinning pirit tarkibiga mayda qo'shimchalari va ko'p miqdordagi uglerodli moddalarni o'z ichiga olgan boyitmalarni mexanik-kimyoviy ochish texnologiyasini ishlab chiqish edi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, oltinni qazib olish yo'li bilan 91%, 1 tonna boyitma uchun 0,5 kg natriy sianid iste'mol qilinganligi aniqlandi.

Gidrotsvetmet instituti tomonidan ishlab chiqilgan uzluksiz sayyora santrifujli tegirmonni ishlab chiqarish uzoq vaqt davomida ishlab chiqarish moslamalarining ishlash ishonchliligi tufayli to'xtatib turilgan edi. Shu sababli, "Gidrotsvetmet" instituti sayyora markazlashtiruvchi tegirmonning ishonchliligini oshirishga bag'ishlangan bir qator ishlarni amalga oshirdi. Loyihani yakunlash natijasida apparatning sanoat versiyasi yaratildi, u Saralinskaya oltinni qayta ishlash zavodining (Xakasiya) flotatsion va tortish tarkibidagi tarkibidagi tarkibidagi tarkibida oltingugurt bo'lgan boyitmalarni qayta ishlash mexanik-kimyoviy texnologiyasini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizshteyn qildi. Ushbu texnologiya ikkita MPTs-Z sayyora tegirmoniga asoslangan mexanik faollashtirish blokini o'z ichiga oladi. Mexanik faollashtirilgan boyitmalarni sorbsion eritmasi bilan yuvish texnologiyasidan foydalangan holda

gidrometallurgiya sexini o'rnatish bo'yicha keyingi ishlar 1995 yilda boshlangan, ammo og'ir iqtisodiy vaziyat tufayli tugallanmagan.

Ultra nozik silliqlash va mexanik faollashtirish jarayonlari uchun RAS SB Kimyoviy texnologiya institutida vibrosentrifugali tegirmonlar ishlab chiqilgan. Ushbu qurilmalar mineral xom ashyoni, chiqindilarni, qurilish shteyneriallarini va boshqalarni qayta ishlash sohasida keng qo'llanilgan va oltin qazib olish sanoatida tavsiya etilgan.

Bir qator ishlarda oltin tarkibidagi boyitmalarni faollashtirish uchun girdobli harakat apparatlaridan foydalanish taklif etiladi. Ushbu ishlarda oltingugurt tarkibidagi sulfidli boyitmani qayta ishlashning texnologik sxemasi, shu jumladan, tayyor mahsulot hajmini 15 mkm gacha bo'lgan havo reaktivli silliqlash, NaOH eritmaları bilan yuvish va sorbsion sianlanish. Mexanik faollashganda minerallarning kristall tuzilishi o'zgaradi, ya'ni. kristallitlarning kattaligi kichrayadi va minerallarning amorflanishi sodir bo'ladi. Ezilgan sulfidlarning kimyoviy faolligi boshlang'ich shteynerialga nisbatan 10-16 baravar ko'payadi, natijada faol minerallar normal harorat va bosimda natriy gidroksid eritmaları bilan parchalanadi.

Asarda oltin-mishyak-pirit boyitmalarini flotatsiya ajratishdan oldin girdobli tegirmonda qayta ishlash flotatsiya selektivligini oshirgani ko'rsatilgan. Ta'kidlanishicha, bu oxir-oqibat oltinga boy bo'lgan mishyak boyitmaini ishlab chiqarishga hissa qo'shgan.

Maqolada ta'kidlanishicha, amaliy nuqtai nazardan, ruda xom ashyosini faollashtirish uchun eng samarali vositalar - oltinga boy flotatsion boyitmalarni qayta ishlashda chet elda muvaffaqiyatli qo'llaniladigan abraziv aralashtirilgan tegirmonlar: Avstraliya o'simliklari (Yangi Selibration, Granny Smith, Pegasus Gould va Newcrest Kedia). Janubiy Afrika (Yangi Konsorts Gold Mine), Avstraliya (KCGM), Qirg'iziston (Qumtor).

Yuqorida aytib o'tilganlarga qaramay, mexanik faollashtirish jarayoni mineral xom ashyoni faollashtirish uchun keng miqyosda foydalanishni cheklaydigan bir qator muhim kamchiliklarga ega ekanligini ta'kidlash lozim.

- jarayon yuqori energiya sarfi bilan birga keladi;

- ularning faqat oltin tarkibiga boy boyitmalar uchun qo'llanilishi;
- ishlab chiqarilgan metallning yuqori narxi.

№	Oltin ishlab chiqarish	1992 y	1995 y	2000y	2015	2016
	<i>Dunyo bo'yicha:</i>	2234	2273	2584		
1	Xitoy	112	133	175	450	455
2	Avstraliya	243,5	253,5	296,4	278	270
3	Rossiya	146,1	131,9	142,7	252	250
4	AQSH	322,2	317	355	214	209
5	Kanada	161,4	152	153,8	153	170
6	Peru	18	57,7	132,6	145	150
7	JAR	614,1	522,4	428,3	145	140
8	Meksika	-	-	-	135	125
9	O'zbekiston	64,5	66	88	102	100
10	Indoneziya	46	62,9	140	97	100

2. Ultratovushli (akustik) ta'sir qilish yordamida siyanlash

Ma'lumki, tarkibida oltin bo'lgan rudalar va boyitmalarni siyanlash jarayonining asosiy maqsadi oltinni tanlab eritishdir. Bu jarayon diffuzionidir, chunki u tizim tarkibiy qismlarining bir fazadan ikkinchisiga o'tishi bilan bog'liq. Bunday jarayonning intensivlik koeffitsienti qattiq zarracha yuzasiga (diffuzion qatlamda) tutashgan qatlamdagi eritilgan moddaning boyitmasiyasi va suyuqlikning butun hajmidagi ushbu moddaning boyitmasiyasi qiyshiteynlari o'rtasidagi farqdir. Asarlarda ultratovush ta'sirida qalinligi siyanidlanish jarayonining tezligi bilan cheklangan diffuziya chegara qatlamining (moddaning zarralari yuzasiga bevosita qo'shni) tabiatini o'zgartirish mumkinligi ta'kidlangan. Ultratovushning asosiy ta'siri muhim turbulent (mikro- makro-) oqimlar, kavitatsiya, tovush bosimi va boshqalar. Bundan tashqari, ultratovushli ta'sir oltin tarkibidagi minerallar yuzasida juda ko'p miqdordagi mikro yoriqlar paydo bo'lishiga yordam beradi. Keyin molekulyar diffuziya tezlashishi ta'siri ostida siyanogen eritmasi va kislorod kapillyarlar orqali minerallarga chuqur kirib, oltinning erishini tezlashtiradi.

Ishlarda oltin tarkibidagi rudalarni siyanlash jarayonining ultratovushli intensivlashuvi ko'rib chiqilmoqda. Hidroakustik, rotatsion-pulsatsiyalash moslamalari (RPA) yordamida oltinni olish darajasi 2-6% ga, kumush 10-18% ga oshirilib, eritma muddati 6 soatga qisqartirilganligi ko'rsatilgan.

Qog'oz siyanidlanish jarayonini kuchaytirish uchun suyuq sirenalar kabi akustik moslamalardan foydalanishni taklif qiladi. Bunday holda, metall sirtining passivatsiyasidan kelib chiqqan diffuziya omili jarayonning tezligini cheklashni to'xtatadi. Pulpani qisqa muddatli akustik davolash doimiy sonikatsiyadan ko'ra samaraliroq ekanligi ko'rsatilgan.

Maqolada ultratovushni parchalanish va oltingugurt tarkibidagi xom ashyoning loy jinslarini siyanlashdan oldin yuvish bosqichida foydalanish samaradorligi ko'rsatilgan. Natijada, ultratovushli davolashni qo'llash loyning tarkibi 70% gacha bo'lgan shteynerialning parchalanish tezligini 8-10 baravar oshirish imkonini beradi. Mahsulotning keyingi siyanizatsiyasi oltinni olish darajasini 3-5% ga oshirishga imkon berdi.

Asarlarda tabiiy sharoitda qatlam qatlamlarini ultratovush bilan davolashni o'rganish natijalari keltirilgan. Yuvishdan oldin qumlarni ultratovush bilan davolash 90-99% oltinni qayta tiklashni ta'minlaydi.

Qog'ozda sorbsion siyanlanish jarayonidan keyin oltinni qayta ishlash zavodining chiqindilaridan tarkibida oltin bo'lgan ko'mirni flotatsion ajratishda ultratovush tekshiruvidan foydalanish samaradorligi ko'rsatilgan. Ultratovush chiqindilaridan oltinni qo'shimcha ravishda 34,3 foizga olishiga yordam beradi.

Ma'lumki, eritmaning ishqoriyligi oshishi bilan ultratovush samaradorligi pasayadi. Buni sxema bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ham tasdiqlaydi - tarkibida ishqorli oltiniga ega pulpani ultratovush bilan davolash va ultratovush yordamida siyanizatsiya. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu ishlar davomida siyanidlanish va ultratovushli tovushlarni birlashtirish orqali siyanatga qimshteyn tsianidni yo'q qilishdan iborat bo'lgan salbiy ta'sir aniqlandi.

Yuqoridagilarga qaramay, ultratovushli intensivizatsiya ishlab chiqarishda o'z das-turini topmadi. Bu quyidagilar bilan bog'liq:

- elektr energiyasining yuqori xarajatlari;

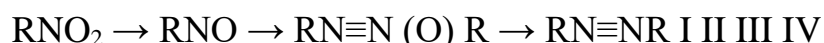
- amalda yuqori samarali ultratovushli qurilmalarning etishmasligi;
- nafaqat siyanidni siyanogenga, balki aurosiyanogen komplekslarini ham yo'q qilish.

3. Oksidlovchi reagentlar yordamida siyanlash

Hozirgi vaqtda, adabiy manbalardan va oltinni qayta ishlash zavodlari tajribasidan kelib chiqib, oksidlovchi reagentlar deb nomlangan va organik va noorganik natriy tuzlari (93-99%), qo'rg'oshin nitratlari (1-5%) va oksidlovchi reagentlar deb ataladigan siyanlanish jarayonini faollashtirish uchun turli xil kimyoviy qo'shimchalardan foydalanish keng ma'lum. suv (5% gacha): "NBA", "NBA-A", "K", Leach Aid, Leach Well. Oksidlovchi reagentlarning afzalligi ularning yuqori ishlab chiqarish qobiliyatidir: ulardan foydalanish qulayligi, qo'shimcha uskunalar talab qilinmaydi va bundan tashqari, o'rnatilgan texnologik jarayonda uskunalarni almashtirish talab qilinmaydi.

Yuqoridagi tezlatgichlarning dastlabki uchtasi Rossiyada ishlab chiqarilgan aroshteynik nitro birikmalardir. Ushbu tezlatgichlarning ta'sir mexanizmini talqin qilishda sezilarli farqlar mavjud.

Rossiyadagi eng mashhur oksidlovchi agent - nitro birikmalaridan iborat bo'lgan NBA-A. Fizik-kimyoviy tadqiqotlar "NBA-A" ta'sirining mumkin bo'lgan mexanizmini taklif qildi. Ma'lumki, nitro birikmalari nitrooksidantlar bo'lib, ularning kamayishi umuman mahsulot - azoksi va azo birikmalar hosil bo'lishiga olib keladi:

Ushbu birikmalar ishqoriy muhitda aminlar va gidroksilaminlar bilan oraliq nitroso birikmalarining kondensatsiyasi natijasida hosil bo'ladi. Bundan tashqari, ma'lumki, aroshteynik nitro birikmalari Au (I) komplekslarini barqarorlashtiradi, chunki ular kuchli muvofiqlashtiruvchi ta'sirga ega. Ushbu ikki jarayonning sinergiyasi - oksidlanish va komplekslanish oltinni NaCN eritmasida quyidagi reaksiyaga muvofiq qo'shimcha oltin koordinatsiyasi bilan eritishga imkon beradi deb taxmin qilinadi:

Ishda kinetik tadqiqotlar Rossiyada ishlab chiqarilgan "NBA-A" birikmasining oksidlovchi reagent sifatida samaradorligini tasdiqladi.

"Irgiredmetom" OAJ "Pokrovskiy Rudnik" OAJ tegirmonida ishlab chiqilgan texnologik sxema bo'yicha konus apparatida "NBA-A" brendining reagent-oksidentidan foydalanish samaradorligini namoyish etdi. Sinov natijalari asosida metall balansi tuzildi. Boyitmadagi hisoblangan dastlabki oltin miqdori 116 g / t ni tashkil qiladi, oltinning olinishi 92,1% ni tashkil qiladi.

Zapadnoye, Andreevskoye, Tokur, Mnogovershinnoye va Verxne-Alinskoye konlaridan tortish kuchi boyitmalarini siyanlash bo'yicha tadqiqotlar NBA, NBA-A va K markalarining oksidlovchi reagentlari yordamida olib borildi, shuning uchun oksidlovchi reagentlar ishtirokida yuvilib ketish jarayonni kuchaytirishga imkon berdi. moddiy tarkibidan qat'i nazar, barcha turdagi boyitmalarni qayta ishlashda siyanidlanish. Tiklanish 4,3-18,3 foizga oshdi. Shu bilan birga, jarayon davomiyligining ikki baravar qisqarishi kuzatildi. Ushbu tezlatgichlardan foydalanganda oltinni qazib olish stavkalari chet elda sanoatda ishlatiladigan Leach Well brendining xorijiy tezlatgichidan foydalanganda olingan ma'lumotlarga deyarli mos kelishi aniqlandi.

Leach Well hozirda Union Reef zavodidan (Janubiy Afrika) tortishish boyitmalarini qayta ishlashda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Oltinni qazib olish 99,3% tashkil etganligi aniqlandi. Ishda oltinni qazib olish hajmi 15-20 foizga o'sganligi ko'rsatilgan.

Ushbu tezlatgichlarning kamchiliklari shundaki, ular erkin siyanogen ionlari va oltinning siyanid komplekslarini parchalaydi, bu esa qimshteyn natriy siyanid erituvchi reaktivining yuqori xarajatlariga olib keladi.

Shunday qilib, ishlab chiqilgan oksidlovchi reaktivlar siyanidlanish jarayonini yuqori samaradorlik bilan kuchaytirishi mumkin. Biroq, ular sanoatda hali keng qo'llanilishini topmadilar. Asosiy kamchiliklar:

- ekologik xavf;
- yuqori narx;
- tarkibida oltin miqdori yuqori bo'lgan ma'danlar uchun amal qilish darajasi;

- siyanid va aurosiyaninning oksidlanishi (eritmada siyanidning past boyitmasiyasida);

Ro'yxatda keltirilgan kamchiliklarga qaramay, eng samarali va unchalik xavfli bo'lmagan oksidlovchi reaktivdan foydalanishni qidirish ishlari olib borilmoqda.

4.Kuchli aralashtirish bilan eritish

Suyultirishni intensivlashtirishning istiqbolli usullaridan biri bu aralashtirish tezligini oshirish, tarkibida oltindan tarkib topgan minerallar qatlamini faollashtirish va ularni yo'q qilish orqali siyanlash jarayonini o'nlab marta tezlashtiradigan samarali aralashtirish uchun uskunalardan foydalanish ekanligi haqida dalillar mavjud: tebranish bilan yuvib tashlash; shishani yuvish.

Ishda eksperimental tarzda aniqlanganki, xlorli piritli shlaklarni eritib yuborish jarayonlariga tebranish kiritilishi mis va ruxning erishi davomiyligini 10-15 baravar, temir va qo'rg'oshinni kalay boyitmalaridan yuvish vaqtini 6-2 soatdan 15-4 minutgacha qisqartiradi. Ushbu ishda, qimshteynbaho metallarni eritishda samarali aralashtirish uchun uskunalardan foydalanish jarayonga foydali ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan. Oddiy aralashtirish va samarali aralashtirish uchun uskunalardan foydalangan holda tarkibida ba'zi oltin tarkibidagi rudalar va boyitmalarni siyanlash natijasida eritmaning davomiyligi 8 soatdan 15 daqiqagacha pasayganligi aniqlandi.

Flotatsion qoldiqlardan va oltingugurtdan qovurilganidan so'ng, oltinni samarali aralashtirish uchun uskunadan foydalangan holda, oltinni olish hajmining 30 foizga o'sishiga erishildi. Jarayon atigi 10 daqiqa davom etdi. o'n to'qqiz

Qog'ozda ushbu usulning samaradorligi to'g'risida taxminlar mavjud bo'lib, u uni rudalardan oltin ajratib olishda foydalanish istiqbollarini ko'rsatadi. Ushbu ishda oltinni qazib olish texnologiyasida samarali aralashtirish uchun ideal uskunalalar tegirmon, ya'ni. silliqdash davridagi siyanidlanish. Bundan tashqari, siyanid ishtirokida (ho'l) frezalash jarayonida oltinni qayta tiklash uchun pakkazadan foydalanmaslik mumkinligi ta'kidlangan.

Ammo, o'sha mualliflarning boshqa bir ishida, o'g'utme va siyanlashma jarayonlarini birlashtirganda, ma'dan tarkibiga qarab, kislorodning katta qismi javhar tarkibiy qismlari bilan o'zaro aloqada bo'lishga sarflanishi va oltinning erishi uchun faqat

kichik bir qismi qolishi ta'kidlangan. Shunga asoslanib, silliqdash tsiklida siyanidlanish faqat pulpani aralashtirish masalasini hal qilishi mumkin degan xulosaga kelish mumkin.

Nazorat savollari

1. Oltin metallurgiyasidagi yangi texnologiyalarga nimalar kiradi?
2. Kuchli aralashtirish bilan eritish turlariga nimalar kiradi?
3. Akustik ta'sir deganda nima tushuniladi?
4. Flotatsiya jarayoni diganda nima tushuniladi?
5. Mineralli oltin rudalariga nimalar kiradi?

5-MA'RUZA. NOYOB METALLAR OLIHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARI

REJA:

- 1. Noyob metallarning sinflanishi va ularning tavsifi**
- 2. Volfram ishlab chiqarish texnologiyasi**
- 3. Volframli boyitmalarini soda eritmasida avtoklavlarda parchalash usuli**
- 4. Volfram boyitmalarini soda eritmasi bilan avtoklavlarda parchalash usuli**
- 5. Molibden minerallari, rudalari va boyitmalarining tasnifi. Molibdenit boyitmalarini qayta ishlashning prinsipial texnologik sxemasi.**
- 6. Molibdenitni oksidlovchi kuydirishning nazariy asoslari va amaliyoti**
- 7. Ammoniy molibdat eritmasini qayta ishlab, kimyoviy taza molibden uch oksidi olish texnologiyasi**
- 8. Tantal va niobiy hossalari. Tantal va niobiy boyitmalarini qayta ishlash texnologiyalari**

Tayanch soʻz va atamalar: Noyob metallar, volfram metallurgiyasi, molibden rudalari, kuydirish, azot kislotasi, tantal, niobiy, fluorid kislotasi, ekstraktsiya, organik eritma, ionit, smola, ionalmashuv, sorbsiya, disorbsiya,

5.1. Noyob metallarning sinflanishi va ularning tavsifi

Har qanday mamlakatning iqtisodiy va mafkuraviy salohiyati unda mavjud tabiiy boylik, energiya resurslari va shu mamlakat egasi boʻlgan har bir insonning bu tabiiy boyliklardan oqilona foydalanishga yoʻnaltirilgan munosabati bilan belgilanadi desak mubolagʻa boʻlmaydi.

Mustaqil Respublikamizning birinchi prezidenti Islom Karimov oʻzining «Oʻzbekiston XXI asr boʻsagʻasida» nomli asarida taʼkidlab oʻtganidek “Oʻzbekiston qazilma boyliklari bilan haqli ravishda faxirlansa arzidi. Unda Mendelyev davriy sistemasidagi deyal barcha elementlar mavjud...”. Darhaqiqat ozod va obod mamlakatimiz zaminida inson xayoti uchun zarur boʻgan barcha xom ashyolar va nozu – neʼmatlarga boydir. Xalqimizning farovon xayoti yoʻlida ulardan oqilona foydalanish ushbu oʻlkada yashovchi har bir fuqoroning kelajak avlod oldidagi

muqaddas burchidir.

Mustaqil Respublikamiz nafaqat xomashyo bazasidir, balki unda yirik – yirik ishlab chiqarish korxonalari bo‘lib, ular o‘z maxsulotlari bilan jahon bozorlarida tan olinmoqalar. Jumladan mamlakatiz rangli, nodir, noyob va tarqoq rangli metallar ishlab chiqarish bo‘yicha dunyo mamlakatlari o‘rtasida yetakchi o‘rinlardan birini egallab kelmoqa.

Zamonoviy texnika noyob va tarqoq metallarsiz tasavvur etish qiyin. Chunki elektrovakuum texnikasni, elektronikani, atom energetikasini, avia va raketsozlikni, shuningdek maxsus po‘latlar ishlab chiqarishda, qattiq, olovbardosh va yemirilishga chidamli qotishmalar tayyolash kabi texnikaning asosiy tarmoqlarining takomillashishida noyob metallarning o‘rni beqiyos.

XX asr boshlariga kelib ilgari qo‘llanilmagan kimyoviy elementlarning sanoat miqyosida ishlatilishi katta ahamiyat kasb eta boshladi. Bu elementlarni birlashtirib «Noyob elementlar», keyinchalik esa «Noyob metallar» deb yuritila boshlandi.

D.I.Mendeleyev tomonidan tuzilgan davriy tizimning barcha guruhida noyob metallar joylashganini ko‘rish mumkin. Ular o‘zining fizik-kimyoviy xossalari bilan boshqa elementlardan katta farq qiladi va sanoat miqyosida qo‘llanishi hamda bir qator xususiyatlariga ko‘ra, noyob metallar guruhiga kiritilgan.

Noyob metallarning kashf etilishi, asosan, XVIII asr oxirlari va XIX asr boshlariga to‘g‘ri keladi. Shu bilan birga, ularni ishlab chiqarishda qo‘llash uchun ham ma‘lum bir vaqt kerak bo‘lgan. O‘sha davrda «Noyob metallar» tushunchasi metallar yer bag‘rida kam tarqalganligi, yoki texnikada butunlay ishlatilmaganligi bilan bog‘liq bo‘lgan. Geolog olimlarning izlanishlari natijasida ayrim noyob metallarining (titan, sikaniy, vanadiy, litiy, seriy va boshqalar) yer bag‘ridagi miqdori boyich to‘qqizinchi o‘rinni egallaydi, ammo ularning ko‘p qismi odamzotga ilgaridan ma‘lum bo‘lgan metallarga nisbatan tarqoqdir.

Noyob metallarni amaliyotda keng qo‘llash va ularning texnologiyasini ishlab chiqish, asosan XX asrlarga to‘g‘ri keladi. Hozirgi kunda zamonaviy texnikaning asosiy qismi noyob metallardan iborat ekanligini ko‘rish mumkin. Ayrim sanoat ishlab chiqarish turlarini noyob metallarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Metallurgiya

sanoat ishlab chiqarilayotgan 70 turdagi metallarning 41 tasi noyob va tarqoq metallar guruhiga kiritilgan. Quyidagi 5.1-jadvalda ko‘rsatilgan.

5.1– jadval

Metallurgiya sanoatida ishlab chiqarilishi yo‘lga qo‘yilgan metallar

(Noyob metallar ajratilib ko‘rsatilgan)

Davriy sistemadagi guruhlari	Elementlarning belgilanishi	Umumiy soni	Noyob metallar soni
I	Li, Na, K, Rb , Cs, Cu, Ag, Au	8	3
II	Be , Mg, Ca, Sr , Ra, Zn, Cd, Hg	9	2
III	Al, Sc , Y , La , Ga , Yn , Tl	7	6
IV	Ti , Zr , Hf , Ge , Sn, Pb	6	4
V	V , Nb , Ta , As, Sb, Bi	6	3
VI	Cr , Mo , W , Se , Te , Po	6	5
VII	Mn, Re	2	1
VIII	Fe, Co, Ni, Ru, Rh, Pd, Os, Ir, Rt	9	-
Lantanoidlar	58 (Ce) dan 71 (Lu)	14	14
Aktinoidlar	Th , U , Pu	3	3
	Jami	70	41

Hozirda “noyob metallar” tushunchisi ishlatilish sohalarga binoan yangicha tarifda talqin qilinmoqda, ya`ni, ular sof metall holida, qora va rangli metall qotishmalarni mexanik, kimyoviy hususiyat talab darajasida yaxshilashda, turli kimyoviy birikmalar sifatida shisha ishlab chiqarishda, meditsinada, qishloq xo‘jaligida va ko‘pgina boshqa sohalarda qo‘llanilishi bilan o‘zining noyob elementlar ekanini namoyon etmoqda.

Noyob metallarning sinflanishi

Noyob metallar o‘zining fizik-kimyoviy xossalarning bir-biriga yaqinligi, ularni xomashyolardan ajratib olish hamda ishlab chiqarish usullarini o‘xshashligi va boshqa turli xususiyatlari bo‘yicha beshta guruhga bo‘linadi.

1.Yengil noyob metallar. Ularga litiy, rubidiy, seziy, berilliy elementlari kiradi. Yengil Noyob metallar zichliklarining katta-kichikligi (litiy-0,5; berilliy-1,85; rubidiy-1,55; seziy-1,87) hamda kimyoviy faolligi bilan ajralib turadi. Shuning uchun

yengil Noyob metallarning kimyoviy birikmalari (oksidlari, xloridlari) mustahkam bo‘lib, ularni metall holiga qaytarish murakkab jarayon hisoblanadi. Bu metallarni olishda ularning tuzlari eritmasi elektroliz qilinadi, yoki metallotermik usul qo‘llaniladi.

2. Qiyin eriydigan noyob metallar. Ularga titan, sirkoniy, gafniy, vanadiy, niobiy, tantal, molibden, volfram va boshqa elementlar kiradi. Bu elementlarning hammasi davriy tizimining 4,5 va 6-guruhlarida joylashgan bo‘lib, bir elementdan qo‘shni qavatdagi elementga o‘tganda, ichki elektronlari qayta taqsimlanish xususiyatiga ega. Shuning uchun metallar atom tuzilishining bu xususiyatlari ularning fizik va kimyoviy xossalarning o‘zgarishiga olib keladi.

Ular bir-biridan o‘zlarining qattiqligi (masalan, titan – 1680°C haroratda suyuqlansa, volfram – 3400°C) hamda korroziyaga chidamliligi bilan farq qiladi. Kimyoviy xossalari bilan esa bu metallar o‘zlarining o‘zgaruvchan valentliklari bilan farqlanadi. Hamma qiyin eriydigan metallar yuqori haroratda suyuqlanadigan va metallmaslar bilan kimyoviy barqaror birikmalar (karbidlar, nitridlar, boridlar, sitsidlilar) hosil qiladi. Bu moddalar katta amaliy ahamiyatga egadir. Shuning uchun qiyin suyuqlanuvchi metallar sanoatda po‘latlarni legirlashda, karbidlari qattiq qotishmalar hosil qilishda hamda elektrotexnika va vakuum elektrotexnikasida ishlatiladi.

3. Tarqoq noyob metallar. Ularga galliy, indiy, talliy, germaniy, selen, tellur, reniy elementlari kiradi. Tarqoq noyob metallar izomorf aralashma holida turli metall minerallari tarkibida kam miqdorlarda uchraydi. Shuning uchun ular metallurgiya va kimyoviy korxonalarining chiqindilaridan ajratib olinadi.

Masalan: galliy aluminiy minerallarida (boksidlarda) uchraydi. Shuning uchun galliy aluminiy korxonalarida chiqindilaridan olinadi. Indiy, talliy va germaniy rux boyitmalarini va boshqa sulfidli minerallarning tarkibida uchraydi. Ular sulfidli xomashyolarni qayta ishlash jarayonida ajratib olinadi. Germaniy ko‘mir yoqilishi natijasida hosil bo‘lgan kullar tarkibida bo‘ladi, reniy elementi esa molibdenli xomashyolarni qayta ishlash orqali ajratib olinadi.

Demak, tarqoq noyob metallar xomashyo bazasi turli-tuman bo‘lib, ular kuydirish o‘choqlarining kullarida, rux-qo‘rg‘oshin korxonalarining keklari va kukunlarida,

sulfat kislotasi zavodlari qoldiqlarida, yongan ko‘mir kullarida va boshqa turdagi chiqindilar tarkibida uchraydi.

4. Noyob yer metallari. Ularga skandiy, ittriy, lantan va lantanoidlar kiradi. Lantanoid fizik-kimyoviy xossalarining bir-biriga yaqinligi shundan iboratki, ularning tashqi elektron qavatlarini tuzilishi bir xilligi bilan farq qiladi va bir elementdan ikkinchi elementga o‘tganda 4-f qavatdagi elektronlarning to‘yinishi bilan sodir bo‘ladi.

Shuning uchun ma‘dan xomashyolarida bu elementlar bir-biri bilan birgalikda bo‘ladi. Bu metallarni ajratishda avval ular aralash oksidlar holida olinadi. So‘ng ularni bir-biridan zamonaviy usullar bilan ajratiladi.

5. Radioaktiv noyob metallar. Ularga hamma radioaktiv elementlar: poloniy, radiy, aktiniy va aktinoidlar kiradi. Bu metallarni ishlatish sohasi va ular bilan ishlash texnologiyasi radioaktivlik xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘ladi. Aktinoidlar xarakteri elektronlarni bir elementdan ikkinchisiga o‘tishda 5-f qavatdagi elektronlarning o‘zaro joylashuviga bog‘liq.

Radioaktiv Noyob metallar ma‘dan xomashyolarida birgalikda va ularda Noyob yer metallari ergashgan holda uchraydi. Tabiiy va ayrim sun‘iy radioaktiv metallar atom energiyasi ishlab chiqarish sanoatida katta rol o‘ynaydi.

Noyob metallarning ishlab chiqarish texnologiyalarining o‘ziga xosligi

Noyob metallar ishlab chiqarish texnologiyasi xomashyoning xususiyatiga, metallarning fizik-kimyoviy xossalariga va ishlab chiqariladigan mahsulotlarga bo‘lgan talablarga bog‘liq.

- rudalarda noyob metallarning miqdori juda kam bo‘lgani sababli ular boyitiladi.
- noyob metallari bo‘lgan rudalarning tarkibi juda murakkab bo‘lib ular polimetall rudalar deb nomlanadi, juladan: volfram — molibdenli, titan — niobiy — tantalli, uran—vanadiyli, litiy — seziyli, volfram — surmali, sirkoniy — niobiyli bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, Noyob metallar kimyoviy korxonalarining hamda rangli va qora metallurgiya zavodlarining chiqindilari tarkibida ham bo‘ladi. Shuning uchun bu xomashyolarni kompleks ravishda ishlash va undan asosiy mahsulotlarni ajratib olish katta ahamiyat kashf etadi.

Boshlang'ich mahsulot tarkibi murakkab bo'lganligi uchun undan toza holda mahsulotni ajratib olishga bo'lgan talab yuqoridir, chunki asosiy mahsulotning tarkibida boshqa moddalarning miqdori yuzdan, mingdan, ayrim hollarda o'n mingdan bir foizini tashkil qilishi mumkin. Ayrim metallarning xossalari bir-biriga yaqinligi Noyob metallarni sof holda olishda katta qiyinchiliklarni vujudga keltiradi (masalan, gafniy va sirkoniy, niobiy va tantal kabi yer metallarini ajratishda). Shuning uchun xomashyolarni qayta ishlashda ularni aralashmalardan tozalash va sof birikmalarini olish asosiy maqsadlardan biri deb hisoblanadi.

Noyob metallarning hech birini ajratilgan holda xomashyodan eritib olib bo'lmaydi. Avvalo, ruda boyitmalaridan kimyoviy ularning birikmalari hosil qilinadi va ulardan asosiy mahsulotlar ajratib olinadi.

Noyob va tarqoq metallar saqlovchi xomashyolarni qayta ishlash asosan uch bosqichda amalga oshiriladi, ya'ni:

- a) boyitmalarni parchalash;
- b) kimyoviy toza birikmalar olish (tuzlari yoki oksidlari);
- d) toza kimyoviy birikmalardan metallar olish.

Birinchi bosqichning asosiy maqsadi — minerallarni parchalash, ularni asosiy masadan ajratib olish hamda eritma yoki cho'kmada miqdorini oshirish. Bunga piro-metallurgiya (kuydirish, oksidlash, suyultirish yoki quruq haydash va boshqalar) yoki gidrometallurgiya (kislotalar yoki ishqorlarda erishi) usullari orqali erishiladi.

Ikkinchi bosqich esa hosil qilingan kimyoviy birikmalarni ajratish va tozalashdan iborat bo'lib, bunga cho'ktirish, durlash (kristallash), ekstraksiya va ion almashinish jarayonlari orqali erishiladi.

Uchinchi bosqichda noyod metallarning kimyoviy toza birikmalarini asosan giro-metallurgik usulda qayta ishlab sof metallni tiklash, ya'ni vodorod yoki uglerod ishtirokida yuqori haroratda qaytarish jarayonlari natijasida sof noyob metallar olinadi.

Qaytarish usuli asosan uch guruhga bolinadi:

- sementatsiya yoki elektroliz usuli bilan metallarni suvli eritmalardan ajratish: bu usulda galiy, indiy va talliy, reniy olinadi;

- yuqori haroratda oksid yoki tuzlarni vodorod, uglerod oksidi yoki uglerod yordamida qaytarish: bunda volfram, molibden, reniy, germaniy kabi metallar ajratib olinadi;

- oksid yoki tuzlarni metallar bilan qaytarish yoki ularni eritilgan muhitda elektroliz qilish: bunda–tantal, niobiy, vannadiy, titan, litiy, berilliy, noyob yer metallari–toriy, uran singari metallar olinadi.

Qiyin eriydigan ko‘pchilik noyob metallar avvalo kukun holiga olinadi, so‘ng yuqori haroratda eritirilib metallarning quymasi hosil qilinadi. Galliy, indiy, talliy va reniy metallarini ularning suvli eritmalaridan olish mumkin, qolgan metallar pirometallurgiya usulida olinadi.

5.2. Volfram ishlab chiqarish texnologiyasi

Volfram va molibden metallarini fizikoviy, kimyoviy xossalari, ishlab chiqarish texnologiyalari va qo‘llanilish soxalari bir-biriga juda yaqin bo‘lganligi sababli ularni hususiyatlari birgalikda o‘rganiladi.

Volfram va molibden elementlari shved kimyogari Sheele tomonidan kashf etilgan. Volfram 1778-yili “tungistan” (og‘ir tosh) mineralini kislotada yordamida parchalash orqali olindi. Shu sababli uning ikkita nomi mavjud, ya‘ni volfram (MDX mamlakatlarida, Germaniya va ayrim Yevropa mamlakatlari) va tungestan (Angliya, AQSh, Fransiya).

Molibden metalli 1781-yili Yer qobig‘ida ko‘p tarqalgan molibdenit mineralini MoS_2 uglerod yordamida tiklash orqali kashf etildi.

Ushbu metallar sanotda qo‘llanilishi 1900–1910-yillarga to‘g‘ri keladi, chunki XIX asrning ikkinchi yarmida volfram va molibden po‘latning sifatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi ya‘ni po‘latni mexanik mustaxkamli, issiqlik va korroziyabardoshligini oshirilishi kashf etildi. Volfram va molibden cho‘g‘lanma lampalarda, radioelektrotexnikada hamda maxsus po‘latlar tayyorlashda legirlovchi element sifatida qo‘llanila boshlandi. 1927–1928-yillarda volframni uglerod bilan hosil qilingan qattiq qotishmasini – WC (volfram korbidi) kashf etilishi qirquvchi

po‘latlarni ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yildi. Bu kabi barcha W va Mo qotishmalar zamonaviy texnikada asosiy ro‘lni egallay boshladi.

Volfram va molibdenning hossalari

Volfram va molibden–davriy jadvalning VI yordamchi gurux elementi bo‘lib, fizik-mexanik va kimyoviy hususiyatlariga ko‘ra bir-birlariga juda yaqindir. Ular tashqi ko‘rinishi jixatdan po‘latga o‘xshash bo‘lib, yuqori haroratda eriydigan qattiq metallidir. Quyida volfram va molibdenning ayrim fizik hossalari keltirilgan:

	Asosiy fizik hossala	W	Mo
1.	Atom nomeri	74	42
2.	Atom massasi	183,92	95,95
3.	Zichligi, d, g/sm ³	19,3	10,2
4.	Erish xarorati, °C	3395	2620
5.	Qaynash xarorati, °C	~5930	~4800
6.	Solishtirma issiqlik sig‘imi C ₂₀₋₁₀₀ °C, Dj/(g·°C)	0,13	0,27
7.	Issiqlik o‘tkazuvchanlik λ ₂₀ °C, Dj/(sm·s°C)	1.3	1.47
8.	Solishtirma elektroqarshilik ρ ₂₀ °C·10 ⁶ , Om·sm	5,5	5.17
9.	Qattiqligi HB, MPa	2000-3000	1500-1600
10.	Simning vaqtinchli qarshiligi σ _B , MPa	1800-4150	1400-1200

Volfram va molibdenning mexanik xossalari ularning tozalik darajasiga bog‘liqdir. Metallarni bolg‘alanuvchanligi, cho‘ziluvchanligi va prokatlanishi ularga termik ishlov berish orqali olib boriladi.

Metallar yuqori xaroratda eruvchanligi, xatto 2000°C da ham bug‘lanish bosimi kichikligi va chiziqli kengayish koeffisientini kamligi bilan farqlanib turadi. Ushbu metallarni bunday hususiyatlari, ularni atom reaktorlarida konstruksion material sifatida qo‘llanish imkonini beradi.

Volfram va molibden oddiy havo sharoitida barqaror bo‘lib, 400÷500°C xaroratda oksidlana boshlaydi xaroratning ortishi bilan uni oksidlanishi shiddatli o‘tadi. 600–700 °C xaroratda suv bug‘i ishtirokida metallarni oksidlanishi tez-lashadi.

Oddiy sharoitda volfram va molibden xlorid, sulfat va nitrat kislotalarda, xatto zar

suvida xam erimaydi, lekin 80–100°C xaroratada asta korroziyalana boshlaydi. Metallar faqat azot kislotasida HNO₃da va qizdirilgan zar suvida yuzaki oksidlanadi. Metallar azot kislotasi bilan ftorid kislotalarning aralashmasidagina tezda eriydi. Molidenni yaxshi erituvchisi sifatida 5 hajm HNO₃, 3 hajm HCl va 2 hajm suvdan tashkil topgan kislotalar aralashmasidan foydalanadi. Volfram bunday aralashmada erimaydi, bu esa volframdan tayorlanayotgan tolalarni ishlab chiqarishda uni molibdendan tozalashda foydalaniladi.

Volfram va molibden soviq muhitda ishqorlar bilan tasirlashmaydi, ammo ularga ishqor qo‘shib, kislorod ishtirokida qizdirilganda ishqor bilan reaksiyaga kirishadi.

Molibden 1500°C xaroratdan yuqorida, volfram esa 2000°C xaroratda azot bilan o‘zaro tasirlashib nitritlarni hosil qiladi, ammo nitritlovchi sharoit bo‘lmagan xolatda volfram va molibden nitritlarini 700–800°C haroratda qizdirish natijasida parchalanadi.

Ftor oddiy sharoitda volfram va molibden bilan o‘zaro ta’sirlashib ftoridlarni hosil qiladi. 800–1000°C xaroratda xlor metallar bilan shiddatli kirishib ularni uchuvchi birikmalarini WCl₆ va MoCl₅ ni hosil qiladi.

1000 – 1200°C haroratda volfram va molibden qattiq uglerod va uglerodli gazlar bilan o‘zaro ta’sirlashuvi natijasida korbidlarini (WC, MoC) hosil etadi. Metallarni takibida oz miqdorda korbitlarni bo‘lishi ularni mortlashishiga olib keladi va elektro‘tkazuvchilik hususiyatini keskin kamaytiradi.

Asosiy kiyoviy birikmalari va ularning hossalari. Volfram va molibden birikmalarida asosan olti valentli bo‘lib, shuningdek ayrim xollarda ularning 5, 4, 3 va 2 valentli birikmalari ham uchraydi.

Oksidlari. Metallarning yuqori oksidlari barqaror bo‘lib, ularga WO₃ (sariq rangda), MoO₃ (oq rangda bo‘lib, rang-barang tusda toblanadi) va dioksidlar –WO₂, MoO₂ (to‘q jigarrangda) kiradi.

Volfram va molibden kislotalari va ularning tuzlari. Metallarning yuqori oksidlariga mos ravishda volfram kislotasi H₂WO₄ (sariq rangli) va molibden kislotasi H₂MoO₄ (oq rangli) bo‘ladi. Bu ikkala kislota suvda kam eriydi. Volfram

kislotasi, azot, sulfat va xlorid kislotalarida kam erisa, moliden kislotasi esa sulfat va xlorid kislotalarida yaxshi eriydi.

Volfram va molibden kislotaga qoldiqlarining tuzlari volframitli va molibdenli normal tuzlar hisolanadi. Ishqoriy metallar, ammoniy va magniy bilan xosil volframitli va molibdenli normal tuzlar suvda yaxshi eriydi, boshqa tuzlar suvda juda kam eriydi.

Volfram va molibden galogenidlari. Volfram va molibden turli oksidlanish darajasida galogenidlar va oksigalogenidlarni hosil qiladi. WF_6 , MoF_6 , WCl_6 , $MoCl_5$ kabi yuqori valentli galogenidlar va $MeOF_4$, MeO_2Cl_2 , $MeOCl_4$ (bu erda Me – W, Mo) kabi oksigalogenlar amaliy ahamiyatga ega. Barcha galogenidlar va oksigalogenidlar – engil uchuvchan birikmalardir, mikroskopik va suvda parchlanadi.

Sulfidlari. Tabiatda volfram va molibdenning disulfidlari tungstenit (WS_2) va molibdenit (MoS_2) minerallari xolida uchraydi va keyingisi molibden olishda asosiy xomashyo xisoblanadi.

Volfram va molibden qo'llanilish sohalari

Volfram va molibden toza metall va qotishmalar holida texnikada keng qo'llaniladi, ulardan asosiylariga – po'latlarni legirlashda, issiqlikga va korroziyabardosh, mexanik mustahkam (emirilishga bardosh) homda Volfram korbiti asosli qattiq qotishmalar kiradi.

Po'lat ishlab chiqarishda. Qora metallugiyada legirlangan po'lat va cho'yan ishlab chiqarishda 50% gacha volfram yoki 75–80% gacha molibden qo'shiladi. Volfram asosan instrumental po'latlar tayyorlashda keng foydalaniladi. Jumladan metallardan yasaladigan detallarni yasashda va qirqishda qo'llaniladi. Bundan tashqari volfram magnitli po'latlar tarkibiga qo'shiladi.

Molibden – konstruktsion po'lat tayyorlashda asosiy komponent hisolanadi, qaysiki tarkibiga xrom va nikel bilan birgalikda 0,5% gacha molibden qo'shiladi. Shuningdek molibden cho'yanlarni legirlashda ham foydalaniladi, ya'ni uning tarkibiga 0,2–0,5% Mo qo'shiladi.

Po'lat quyishda volfram va moliden asosa ferrovolfamat va ferromolibdat holida qo'shiladi. Bundan tashqari po'lat quyishda molibden kaltsiy molibdat holida ham berilishi mumkin, qaysiki erish jarayoni davomida Mo metal holigacha tiklanadi.

Issiqlikga va korroziyabardosh, mexanik mustaxkam qotishmalarda. Volframni kobalt, xrom va uglerod (13-15% W, 23-25% Cr va 0,5-2,7% C) bilan olingan Issiqlikga va korroziyabardosh, mexanik mustaxkam qotishma hisoblanib, texnikada ilgari qollanilib kelayotgani ma'lum. Bunday qotishmalar aviadvigatellarda, trubinalarni parraklarida, ekskavator va burg'ulash mashinalarda, hamda pluglarda qo'llanilib kelmoqda. Tarkibida 15-20% Mo va qolganlari Ni, Co, Cr, Fe turli nisbatda qo'shib tayorlangan issiqlikga va kislotaga bardosh qotishmalar sanoatda va texnikada keng qo'llanilib kelmoqda.

Qattiq qotishmalar. Volfram va molibden korbitlari (WC, MoC) asosiy yuqori qattqlikga va emirilishga bardosh qotishmalar hisoblanib ularning tarkibida 85-95%W va 5-15%Co dan tashkil topgan. Qattiq qotishmalar kukunli metallurgiya usulida tayyorlanadi. Ular asosan qirquv, qirish uskunalarda va burg'ulash mashinalarning ishchi qismlari tayyorlanadi.

Rangli metall qotishmalarida. Molibdenni mis(10-40% Cu) va kumush (20-40 % Ag) dan kukunli metallurgiya asosida tayyorlangan qotishmalar yuqori tok kuchida ishlaydigan dastgoxlarni elektr ulagich qurilmalarida (kontaktlarda) va elektrokavaharlashda (elektrosvarka) keng qo'llaniladi.

Tarkibi 90-95% W, 1-2% Ni va 1-4% Cu dan tayyorlangan yuqori zichlikga ega bol'gan "og'ir" qotishmalar katta-katta trubinalarni rotorlarini, camalot va raketalarni boshqarish sistemasida qarama – qarshi yuklarini, hamda radiaktiv moddalarni saqlaydigan konteynerlarni tayorlashda ishlatiladi.

Volfram va molidenning kimyoviy birikmalari. Volfram va molibdenning kimyoviy birikmalari sanoatning turli soxalarida va qishloq xo'jaligida keng foydalaniladi. Jumladan; natriy volframi va molibdati lok bo'yoqlari, pigmentlar ishlab chiqarishda va tekstil sanoatida toldiruvchi hamda boyoq sifatida foydalaniladi. Volfram kislotasi, molibden oksidi va sulfidi organik moddalarning sintezlashda, hususan suniy bezin olishda katolizator vazifasini bajaradi.

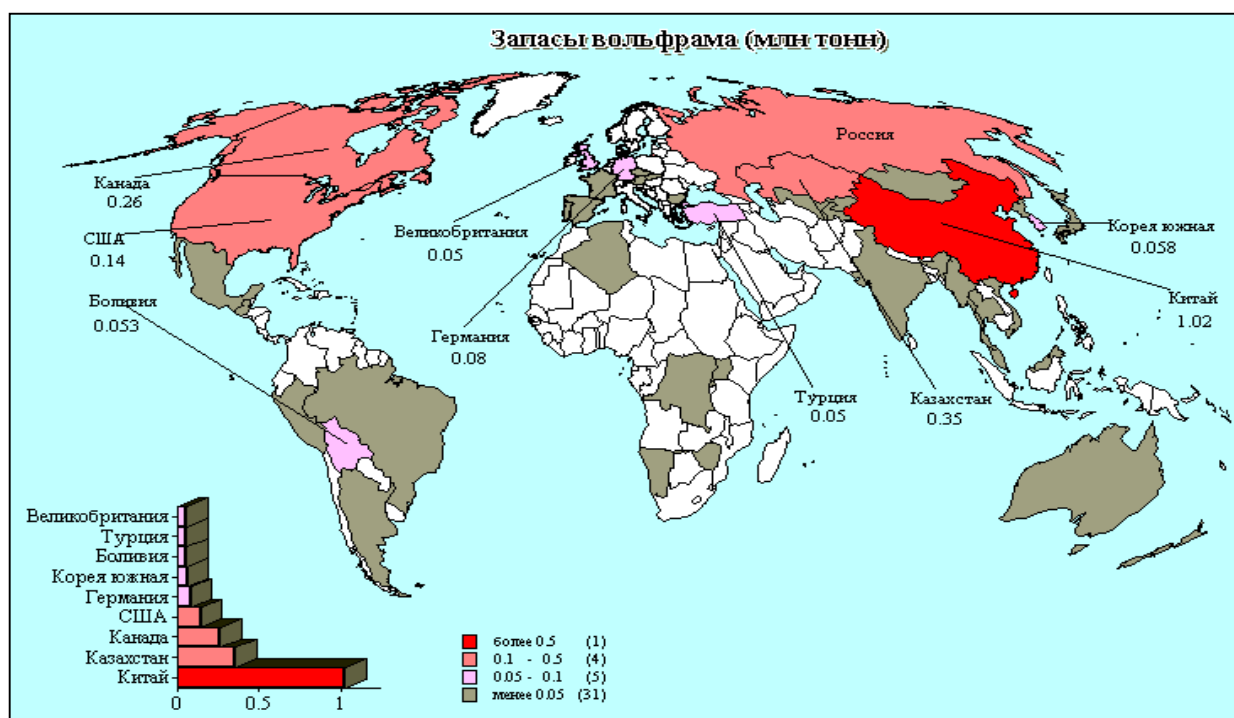
Volfram va molibdenning disul'fidi va diselinidi -45°C dan $+700^{\circ}\text{C}$ xaroratlarda ishlaydigan dastgoxlarni mexanizmlarini moylovchi material sifatida qo'llanilishi jixatidan grafitdan ustun turadi.

Molibden mikroelementi ekinlarning o'sishini va rivojlanishini tezlastirish xususiyatiga ega, ayniqsa dukkakli o'simlar uchun. Shuning uchun mineral o'g'itlar tarkibiga ammoniy molibdat aralashtiriladi.

5.3. Volframli boyitmalarini soda eritmasida avtoklavlarda parchalash usuli

Volfram (Wolfram) W, A= 183,85. Volfram yer po'stlog'ining 10^{-4} % foizini tashkil etadi. Volframning beshta tabiiy izotopi va 12 ta suniy izotopi ma'lum. Volfram davriy sistemaning VI guruhiga kiradi. Tashqi ko'rinishi bilan volfram po'latga o'xshash bo'lib, juda mo'rt metallidir. Volfram kumushday oq yaltiroq metallidir.

Volfram zaxiralari dunyoning 58 davlatida aniqlangan bo'lib, asosiy qismi Osiyoda joylashgan. Yirik zaxiraga ega davlatlar qatoriga Xitoy, Qozog'iston,

Kanada, AQSH, Germaniya, Janubiy Koreya, Boliviya, Turkiya, Angliya (umumiy zaxiraning 82 %) kiradi (5.3.1-rasm).

5.3.1-rasm. Dunyo bo'yicha vol'fram zaxiralari, ming t. xisobida

MDX davlatlarida 95 kon aniqlangan bo‘lib, 56,2 % Qozog‘istonda, 40,1% Rossiyada, 2,4% O‘zbekistonda, 1,2% Qirg‘izistonda , 0,1% Tojikistonda joylashgan (5.3.1-jadval).

5.3.1-jadval. MDX davlatlarida molibden ishlab chiqarishning axvoli

Davlatlar	Konlar soni	WO₃ ning o‘rtacha miqdori, %	MDX ning umumiy zaxirasidagi miqdori, %
Qozog‘iston	7	0,134	56,2
Rossiya	76	0,122	40,1
O‘zbekiston	4	0,482	2,4
Qirg‘iziston	4	0,38	1,2
Tojikiston	3	0,90	0,1

O‘zbekistondagi volfram zaxiralari Ingichka, Yaxton, Qaratepa va Koyatosh konlarida joylashgan. O‘zbekistonda 2000 yilgacha ikkita kon mavjud edi: Ingichka (yiliga 500 ming t ruda) va Koyatosh (yiliga 165 ming t ruda). Bu ikki kon kombinatning 40% talabini qondirib, qolgan qismi Rossiya (Primorya va Lermontov kombinatlari)dan keltirilgan. 1998-yilda kombinat quvvatini 1/3 qismi, 1999-yilda 20% ishladi. 2001 yildan vol‘fram ishlab chiqarish to‘xtatildi. Bu rudalar 1956-yilda Chirchiq shaxrida ishga tushirilgan O‘zbekiston qiyin eruvchi va o‘tga chidamli materiallar kombinatida qayta ishlanadi.

Volfram minerallari, rudalari va boyitmalari

Volfram elementi Yer qobig‘ida kam tarqalgan element bo‘lib uning klark bo‘yicha miqdori 0,007 % tashkil qiladi. U tabiatda erkin holda uchramaydi.

Tabiatda volframni 15 ga yaqin minerallari aniqlangan, ularga sheelit – CaWO₄; volframit – (Fe,Mn)WO₄ volfram oxrasi yoki tungstit – WO₃ · N₂O; kuprotungstit – CuWO₄·N₂O; shtolsit - PbWO₄; chillagit - 3PbWO₄·PbMoO₄; ferritungstit -Fe₂O₃ · WO₃ · 6H₂O; tungstenit - WS₂. Bulardan asosan ikkitasi, ya`ni sheelit va volframit minerallari sanoat ahamiyatga ega.

Sheelit toza xoldagi kalsiy volframatini (CaWO₄) tashkil qiladi. Mineral oq-sariq rangli bo‘lib, zichligi 5,9–6,1 gr/sm³, kattiqligi 4,5–5ga teng. Sheelit minerali

tarkibida qisman povelit (CaMoO_4), bo'lib unga ultrabinafsha nur ta'sir qilinsa havo rangda nurlanishi mumkin. Mineraldagi molibdenni miqdori 1% dan ko'p bo'lsa, sariq rangli nurlanish hosil bo'ladi. Sheelitda magnit xususiyati yo'q.

Temir volframati (FeWO_4) va marganes volframat (MnWO_4)larining qattiq eritma holdagi izomorf aralashmalariga volframatlar deyiladi. Har ikkala tuzning kristallik panjaralari bir xil tuzilishga ega bo'lganligi uchun va marganes atomlari kristall panjara tuzilishida bir-biriga almasha oladi. Agarda volframat minerali marganes volframati 20% dan kam bo'lsa, mineral ferberit, 80% dan kam bo'lsa gyubnerit deb ataladi. Ko'rsatilgan tarkib aralashmasidagi minerallarni volframatlar deyiladi. Ular rangi ko'ra, jigar yoki qizil-jigar rangli bo'lishi mumkin. Bu minerallarning zichligi $7,1-7,9 \text{ gr/sm}^3$, qattiqligi 5-5,5 ni tashkil qiladi. Volframit minerallarida WO_3 ni miqdori 76,3-76,6 % ni tashkil qiladi. Mineral magnit xususiyatiga ega.

Volfram rudalari tarkibida volframning miqdori juda kam bo'ladi. Hozirda qayta ishlashga rentabl hisoblangan rudalarda WO_3 miqdori kamida 0,14-0,15% dan kam bo'lmasligi kerak. Yirik konlarda bu ko'rsatgich 0,4-0,5% ni tashkil etadi Volfram rudalarini boyitishdan maqsad, ularni boyitmalarini olishdir.

Volfram rudalaridan boyitmalar olishda asosan gravitatsion, flotatsion, magnitli va elektrostatik separatsiyalash hamda kimyoviy boyitish usullari qo'llaniladi.

Gravitatsion boyitish usuli volframit rudalaridan volfram olishning asosiy uslubi bo'lib hisoblanadi. Sheelit rudalarini bu usul bilan boyitish natijasida volframni ajralishi 70% dan oshmaydi, chunki rudalarini gravitasion boyitish jarayon davomida sheelit mineramli mayin yanchilishi hisobiga shlam hosil qilib chiqindiga o'tib ketadi va uning ancha qismi yo'qotiladi. Shuning uchun sheelit rudalarini flotatsiya usuli bilan boyitish yo'lga qo'yilgan bo'lib, flotatsiya jarayoning boshqaruvchi reagent sifatida – soda, suyuq shisha, kollektor sifatida – olein kislotasi natriy oleati, suyuq, sovun; ko'pik hosil qiluvchi sifatida – sosna yog'i, terpienol, texnik krezol va boshqa reagentlar qo'shiladi.

Flotatsiya jarayoni ishqorli muxitda $\text{pH}=10-11$ da olib boriladi. Ayrim hollarda sheelit rudalarini boyitishda gravitatsiya va flotatsiya usullarini qo'shib amalga oshirilad. Volframitli rudalarni boyitish natijasida volframni boyitmaga ajralish

darajasi 65-70% dan 85-90% gacha bo'lib, tarkibida 50–70% WO_3 bo'lgan uch navdagi boyitma olinadi.

Volfram boyitmalarini parchalash texnologiyalari.

Volfram boyitmalarini qayta ishlashdan olinadigan asosiy maxsulot (qo'ra metallarni eritish uchun zarur bo'gan ferrovolfamatdan tashqari) – volfram III-oksidi. U volfram metallini va volfram korbitini (WC) olishda asosiy material hisoblanadi.

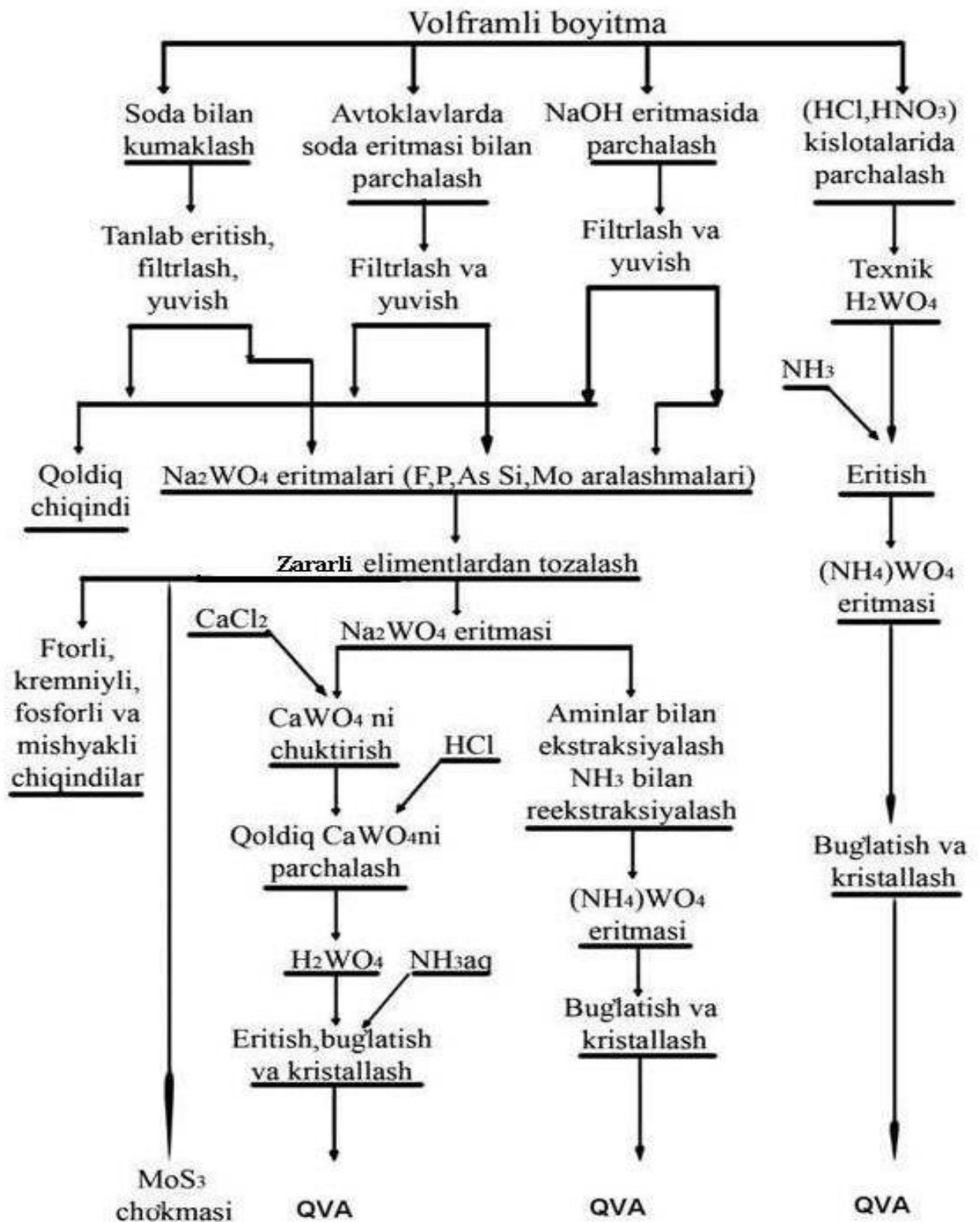
Sanoatda volfram boyitmalarini qayta ishlashning tanlangan texnologik sxemasiga ko'ra boyitmalarini parchalashning ikkita usulidan keng foydalaniladi:

1. Volfram boyitmalarni soda bilan parchalash, avtoklavlarda sodaning suvli eritmasi bilan va ayrim xollarda natriy gidrooksid eritmasi yordamida parchalash.
2. Volframitli boyitmalarni kislotalar bilan parchalash.

Volfram boyitmalarni ishqoriy reagentlar bilan parchalab natriy volframit eritmasi olinadi, uni unsur elementlardan tozalab va natijasida oxirgi olinadigan maxsulot – qo'shvolframit ammoniy (QVA) tuzini yoki volframit kislotasidir (H_2WO_4).

Volfram boyitmalarni kislotalar bilan parchalash natijasida texnik volframit kislotasini chokmasi olinadi va uni unsur elementlardan tozalanadi.

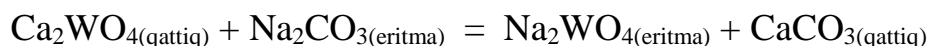
Quyida 2-rasmda volfram boyitmalarini qayta ishlashning prinsipial texnologik sxemasi keltirilgan. Unga ko'ra volfram boyitmalarini soda bilan aralashtirib–shixta tayyorlab 850–900°C xaroratda pechda ko'machlab (kuydirib) suvda tanlab eritish, sodali eritma bilan avtoklavlarda parchalash, ishqoriy boyitmalarini moddiy tarkibiga va sifatiga qarab boyitmani parchalashning to'rtta usuli, ya'ni eritmalarda parchalash va kislotalarda parchalash keltirigan.

5.3.2-rasm. Volfram boyitmalarini qayta ishlash sxemasi.

5.4. Volfram boyitmalaribi soda eritmasi bilan avtoklavlarda parchalash usuli

Volfram boyitmalarini soda eritmasida avtoklavlarda parchalash Respublikamiz chetel metallurgik korxonalarida keng qo'llaniladi. Sheelit boyitmalarini ushbu usulda parchalash jarayon quyidagi o'rin almashish kimyoviy reaksiya orqali oqib o'tadi;

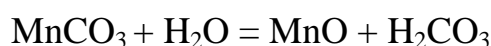
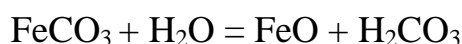
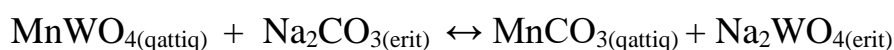
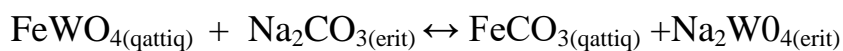

Jarayon 200–225°C haroratda, taxminan 2,5 Mpa bosim ostida, 2–4 soat davomida olib boriladi. Jarayon haroratni o'zgarishiga reaksiya muvozanati o'zgarishiga katta ta'sir ko'rsatmaydi, ammo soda konsentrasiyasini o'zgarishi, ya'ni ekvivalenti (ya'ni 1 mol CaWO_4 ga to'g'ri keladigan Na_2CO_3 ni miqdori) katta ahamiyatga ega. Jarayonning harorati 225°C soda ekvivalenti 1 va 2 ga teng bo'lib reaksiyaning muvozanat konstantasi ($K = C_{\text{Na}_2\text{WO}_4}/C_{\text{Na}_2\text{CO}_3}$) 1,56 va 0,99 ga teng. Bunda reaksiyaga sariflanadigan soda stixometrik miqdorda o'rtacha 75–100% tashkil etadi. Masalan; tarkibida 45–55% WO_3 bo'lgan seelit boyimasini 225°C haroratda parchalashda soda ekvivalenti 2,6–3 bo'lsa, tarkibida 15–20% WO_3 bo'lgan yarim mahsulotni parchlashda 1 mol CaWO_4 sheelitga sariflanadiga soda ekvivalenti 4–4,5 ni tashkil etadi.

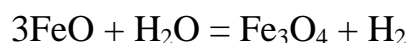
Jarayon davomida sheelit minerali zarrachsi sirtida qalinligi 0,1–0,13mm bo'lgan g'ovak CaCO_3 bilan qoplanadi va bu xodisa o'z sheelitni soda eritmasida erish tezligini pasaytiradi. Jarayonda bo'tanani aralashtirish intesivlashtirish orqali bu holatni oldi olinishi mumkin. Bo'tanani intesivlashtirish aralashtirishda kimyoviy moddalarning energiya faolliigi bilan $E=75\div 84$ kDj/mol aniqlanadi. Ammo bo'tanani aralashtirish darajasi past bo'lsa (uzuliksiz sharoitda ishlaydigan avtoklavlarda) jarayonning tezligi jarayonga berilayotgan reagent tezligiga va jarayonda ishtirok etayotgan moddalarining o'zaro kimyoviy tasirlashish tezligiga bog'liq. Amaliyotda jarayon to'liq amalga oshirish maqsadida uzuliksiz sharoitda ishlaydiga avtoklavlarda bo'tana bilan erituvchi (Na_2CO_3 eritmasi) bir-biriga qarama-qarshi xarakterlanish xolatida beriladi. Natijada oxirgi avtoklavga kelayotgan tarkibida volframi kamaygan (daslabki xomashyodagi miqdorini 15–20% ni tashkil etadi) yani

natriy korbanat eritmasida to‘liq eriydi. Birinchi dastgohdan chiqayotgan eritma aylanma hisoblanib, birinchi bosqich tanlab eritishga uzatiladi.

Shuningdek volframitli boyitmalarni ham soda eritmasida avtoklavlarda 200÷225°C parchalash mumkin, ammo jarayonning kimyoviy reaksiyasi quyida ko‘satilganidek bosqichma – bosqich oqib o‘tadi;

Hosil bolgan FeO – temir (II) oksidi 200÷225°C suv bug‘i ta‘sirida quyidagi reaksiya bo‘yicha magnetitga o‘tadi;

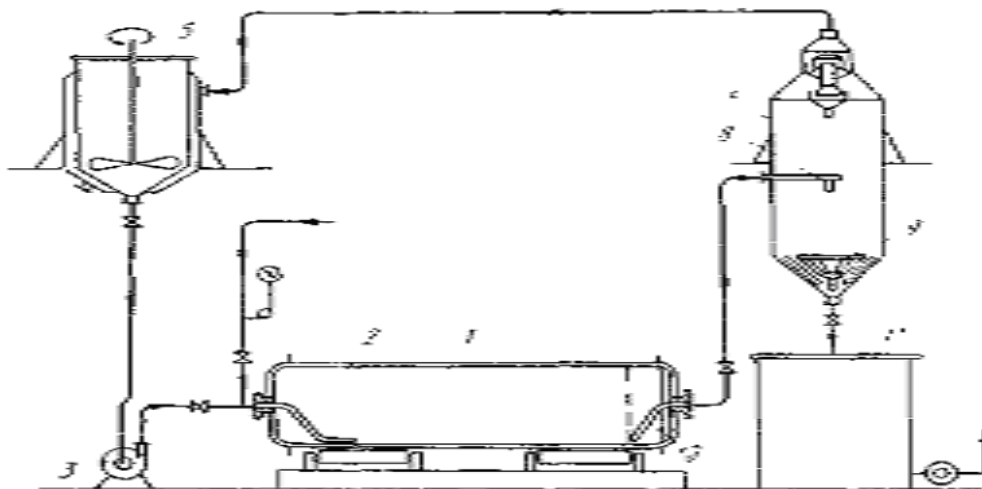
Volfram boyitmalarini to‘liq parchalanishi uchun boyitma mayin yanchilgan bo‘lishi va jarayonga sodani sarfi 3,5÷4,5 gram-ekvivalentga yetkazilishiga, boyitmaning moddiy tarkibiga bog‘liq.

Avtoklavdagi bo‘tanaga NaOH yoki CaO ni qo‘shilishi (jarayonda Na₂CO₃-sodasini hosil bo‘lishiga olib keladi) boyitmani parchlanishi darajasini yaxshilaydi. Shuningdek boyitmani parchlanishi jarayonni tezlashtirish maqsadida avtoklavga kislorod (havo) beriladi, qaysiki Fe(II) va Mn(II)larni oksidlanishiga yordam berib, ya‘ni boyitmadagi mineralni kristal panjarasini parchalanib, reaksiya yuzasini ochilishiga sabab bo‘ladi.

Volfram boyitmalarini soda eritmasida avtoklavlarda parchalashda bo‘tanadagi qattiq moddaning suyuq fazaga nisbati Q:S = 1:(3,5÷4) bo‘lib, avtoklavdagi bosim taxminan ~2,5 Mpa ni tashkil etadi. Jarayon 2÷3 bosqichda olib boriladi. Har bir bosqich 2÷4 soat davom etadi. Quyidagi chizmalarda dastgolarni sxemasi keltirilgan.

Amaliyotda volfram boyitmalarini soda eritmasida avtoklavlarda parchalash ikki usulda olib boriladi, ya‘ni davriy va uzuliksiz. Quyidagi 5.4.2-rasmda davriy usulda parchalashning dastgoxlar ketma-ketlik zanjir sxemasi keltirilgan. Sxemada ko‘satilgandek avtoklav gorizantal shakilda bo‘lib, u o‘z o‘qi atrofida aylana bo‘ylab harakatlanib bo‘tanani aralashtiradi. Avtoklav zanglamaydigan po‘latdan

tayyorlangan bo‘lib, devorining qalinligi 8-10 mm, ishchi diometri 2,8–3,0 m, uzunligi 5–6 m gacha bo‘ladi. Avtoklavdagi suv bug‘i yordamida qizdiriladi

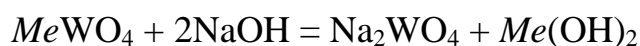
5.4.1-rasm. Davriy usulda W-boyitmalarini avtoklavda parchlashning dastgoxlar ketma-ketlik zanjir sxemasi

1 – gorizantal avtoklav; 2 – bo‘tana yuklovchi quvur; 3 – bo‘tanani tortuvchi nasos; 4 – manometr; 5 – bo‘tanani isitgich – reaktor; 6 - uzibuzlatgich; 7 – tomchilatib ajratgich; 8 – uzibuzlatgichga bo‘tana kirish joyi; 9 – avtoklav; 10 – bo‘tanani chiqaruvchi quvur; 11 – bo‘tanani yig‘uvchi dastgoh.

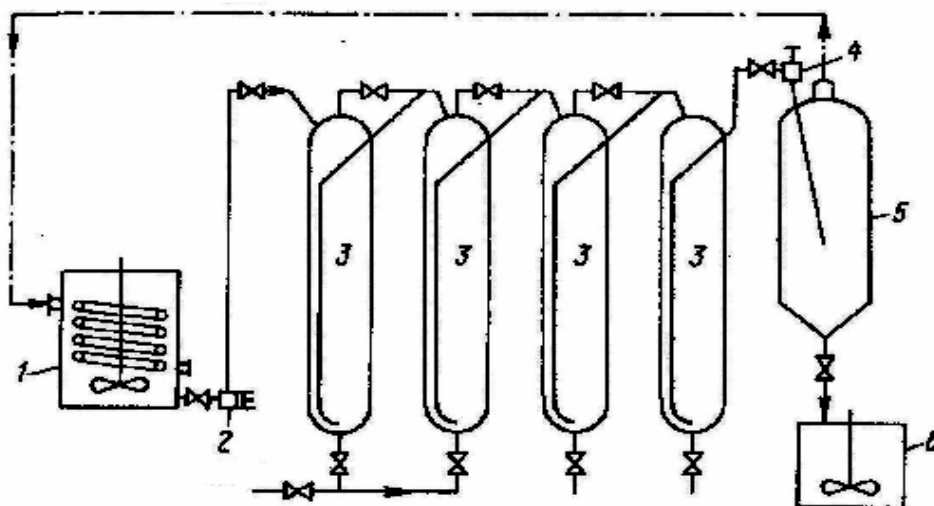
Volfram boyitmalarini usulda parchalash harakatlanmaydiga, vertikal holatda kema-ket joylashtirilgan bir nechta avtoklavlarda olib boriladi. Avtoklav zanglamaydigan po‘latdan tayyorlangan bo‘lib, devorining qalinligi 8-10 mm, ishchi diometri 1,8–2,0 m, balandligi 6–8 m gacha bo‘ladi. Avtoklavdagi suv bug‘i yordamida qizdiriladi

Volfram boyinmalarini natriy gidraoksidi bilan parchlash

Ushbu usul asosan boyitma tarkibida 65÷70% WO_3 va unsure elementlari kam bo‘lgan vol`framitli boyitmalari uchun qollaniladi. Vol`fram boyinmalarini natriy gidraoksidi bilan parchlash quyidagi reaksiya ketadi;

formulada *Me*— Fe -temir, Mn-marganes.

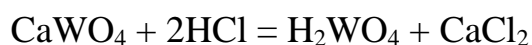
5.4.2-rasm. Uzluksiz usulda W-boyitmalarini avtoklavda parchlashning dastgoxlar ketma-ketlik zanjir sxemasi

1 - dastlabki boʻtanani isituvchi reaktor; 2 – porshnli nasos; 3 – avtoklavlar;
4 – drossel; 5 – uzibuzlatgich; 6 – boʻtana eggich.

Reaksiyaning muvozanat konstantasi $K_c = [\text{Na}_2\text{WO}_4]/[\text{NaOH}]^2$ jarayonning haroratiga bogʻliq boʻlib quyidagicha oʻzgaradi, yaʼni harorat 90, 120 va 150°C boʻlganda $K_c = 0,68; 2,23$ va $2,27$ ga teng.

Jarayon 110 ÷ 120°C haroratda, eritmadagi NaOH ni konsentratsiyasi 25 ÷ 40% boʻlib, ishqorni sarfi stixometrik miqdordan 50% va undan ortiqdir. Bunday sharoitda boyitma parchalanish darajasi 98 ÷ 99% ni tashkil etadi. Volframitli boyitmalarini parchlash zanglamaydigan poʻlatdan tayorlangan, mexanik aralashtirgichli agitatorlarda olib boriladi.

Volfram boyitmalarini kislota bilan parchalash. Volfram boyitmalarini parchlashning toʻrtinchi usuli kislotalar bilan olib boriladi. Bu usul asosan boyitma tarkibida 65 ÷ 75% WO_3 va unsur elementlari kam boʻlgan sheelitli boyitmalari uchun qoʻllaniladi. Boyitmalarini parchlashda xlorid yoki azot kislotasidan foydalaniladi. Sheelit boyitmalarini kislotalar bilan parchalash texnologiyasida quyidagi reaksiya ketadi:

Asosiy moddalari bilan bir qatorda, ko'p miqdorda boshqa moddalar ham hosil bo'ladi.

Jarayonni olib borish uchun xlorid kislotasining miqdori nazariy hisoblanganiga qaraganda, taxminan 250% ko'p miqdorda olinadi va qisman 0,2–0,5% miqdorda Na_2CO_3 solinadi. Tayyorlangan eritma ustiga maydalangan sheelit konsentratini solib, uni aralashtirib turiladi. Jarayon harorati 70—80°C da bo'lib, bu jarayon 6–8 soat davom etadi.

Oqibatda, cho'kmada volfram kislotasi hosil bo'lib, u bilan birga parchalanmasdan qolgan sheylit minerali, qum tuproq va boshqa moddalar bo'ladi. Natijada, texnik volfram kislotasi olinadi. Uni issiq suv bilan bir necha marta yuvib tashlanadi. Olingan texnik volfram kislotasi tarkibida 2—3% chiqindilar bo'lgani sababli, tozalash uchun yuboriladi.

Volfram kislotasini tarkibida 0,2÷0,3% kalsiy, natriy, silikat kislotasi (H_2SiO_3), molibden kislotasi (H_2MoO_4) bo'ladi. Volfram kislotasining yuzasi yutilgan (sorbsiyalangan) temir, margimush, alyuminiy, fosfor, margimush birikmalari hamda boshqa bir qancha moddalar bilan ifloslangan bo'ladi. Shuning uchun volfram kislotasini tozalash lozim.

5.5. Molibden minerallari, rudalari va boyitmalarining tasnifi. Molibdenit boyitmalarini qayta ishlashning prinsipial texnologik sxemasi.

Molibden (Molybdenum) Mo, A=95,94. Molibden yer po'stlog'ining 0,001 foizini tashkil etadi. Uni 1778-yilda Sheyele topgan. Molibdenning 7 ta tabiiy va 11 ta sun'iy izotopi olingan. Quyda molibdening asosi fizikavi, kimyoviy va mexanik xossalari keltirilgan .

Molibdenning asosiy fizik xossalari

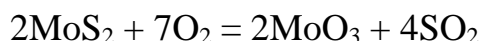
No	Xossalari	Molibden
1.	Atom raqami	42
2.	Atom massasi	95,95
3.	Zichligi, g/sm ³	10,2

4.	Erish temperaturasi °C	2620+10
5.	Qaynash temperaturasi °C	4800
6.	Erish issiqlik sig`imi, kal/g	50
7.	Solishtirma issiqlik sig`imi (20-100 °C) kal/(g · °C) kuyidagi xaroratlarda	0,065
8.	Issiqlik o`tkazish sig`imi (20°C) kal/(sm · s · °C.)	0,35

Molibden va uning birikmalarini xususiyatlari.

Molibden qiyin eriydigan metallar tarkibiga kiradi. Molibden kumushday oq va yaltiroq metall, kukun xolidagi kulrangdir.

Sof molibden olish uchun MoS₂ yondirilib, MoO₃ xosil qilinadi:

Keyin MoO₃ vodorod bilan qaytarilib, Mo olinadi. Alyuminotermiya usuli bilan ham molibden olish mumkin.

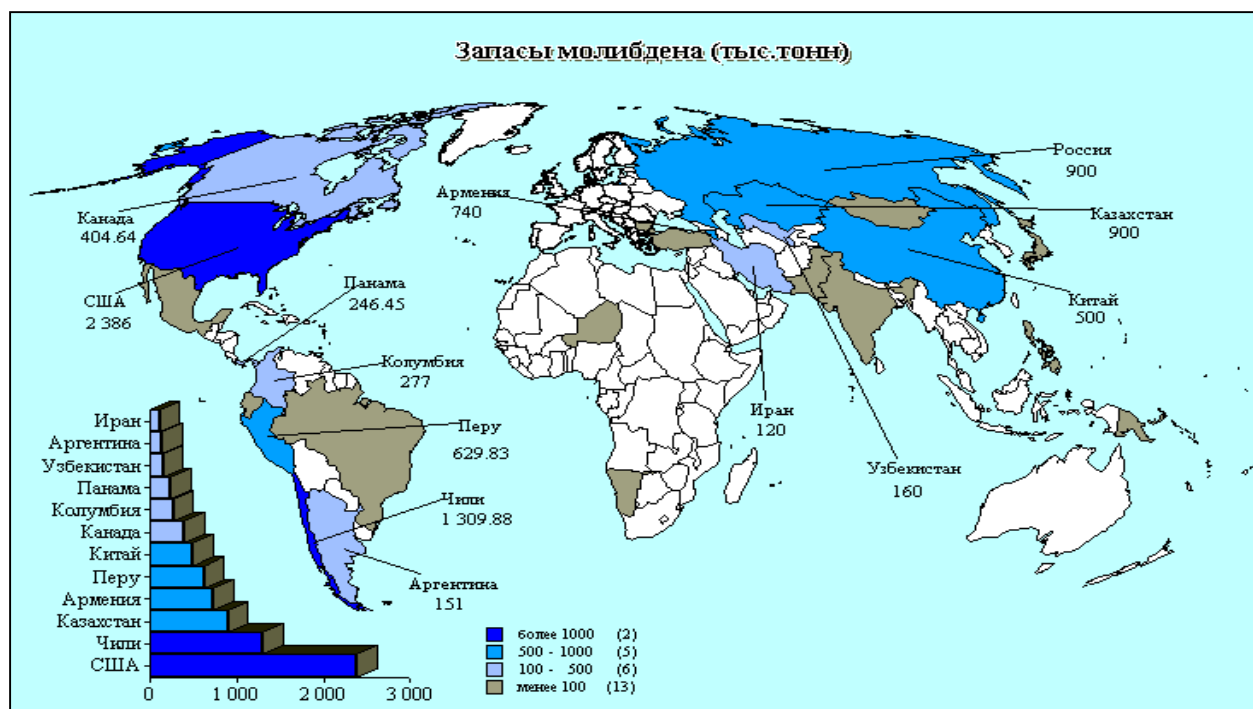
Molibden o`z birikmalarida 2, 3, 4, 5 va 6 valentli bo`ladi, eng ahamiyatli va barqaror birikmalari 6 valentli molibden birikmalaridir.

Molibden oksidi — MoO₂, yuqorida aytilganidek, MoS₂ yondirilganida yoki molibden qizdirilganda xosil bo`ladi. U oq kukun bo`lib, suvda oz eriydi, ammo konsentrlangan qaynoq, sul`fat va xlorid kislotada, shuningdek ammiakda yaxshi eriydi.

MoO₂ ga muvofiq keladigan kislota molibdat kislota H₂MoO₄dir. H₂MoO₄ oq kukun bo`lib, suvda juda oz eriydi. Uning tuzlari molibdatlar deb ataladi. Molibdatlar rangsizdir. H₂MoO₄ da amfoterlik xossalari bor, u ishqorlarda va ammiakda erib, molibdatlar xosil qiladi, kislotalarda xam eriydi; kuchsiz kislotada eriganda Mo₂O₇ tuzlari, kuchli kislotada eriganda esa MoO₂²⁺ molibdenil tuzlari xosil bo`ladi. Ko`pgina molibdatlar kompleks birikmalar bo`lib, tarkibi murakkabdir. Ulardan ammoniymolibdat (NH₄)₆Mo₇O₂₄·4H₂O analitik kimyoda fosfat bilan ionini topish va fosfat miqdorini aniqlash uchun ishlatiladi. Ammoniymolibdatning nitrat kislotadagi eritmasi fosfat bilan reaksiyaga kirishganda (NH₄)₂PO₄·12MoO₃·6H₂O tarkibi sariq chukma xosil bo`ladi. Molibden o`simliklar uchun zarur bo`lgan mikroelemendir.

O`simliklarning azot, fosfor va kalsiyni o`zlashtirishida molibdenning axamiyati katta.

Masalan, molibden dukkakli o`simliklar va azot bakteriyalar faoliyatini oshiradi, ya`ni azotning bog`lanishiga yordam beradi. Molibden o`simliklar orqali xayvon organizmida ham o`tadi, ammo molibdenning oritqcha miqdoridan o`simliklar ham, xayvonlar ham kasallanadi.

5.5.1-rasm Molibden zaxiralarini dunyo bo`yicha tarkalishi

O`zbekistondagi molibdenning xamma zaxirasi Olmaliq tog` metallurgiya kombinatiga qarashli “Qolmakir”, “Yoshlik” va Sariq-cho`qqida mis – molibden porfirli ruda konlarida jamlangan. Bu erda molibden, mis ishlab chiqarishda yo`ldosh metall sifatida olinadi. Shuningda moliden “Qoytosh” vol`framitli ruda konlarida ham jamlangan.

Molibden metallini ishlatilish sohalari

Molibden qiyin eridigan, qattiq metal bo`lganligi sababli texnikada sof holda va terli metal qotishmalarida keng qo`llanilib kelmoqda, jumladan; po`latlarni ligerlashda, vol`fram korbiti asosli qattiq, korroziya va issiqlikga bardosh qotishmalar tayyorlashda keng qo`llaniladi. Jumladan molibden yuqori xaroratda eriganligi

sababli, elektro cho`g`lanma lampalarda vol`fram bilan birgalida, nsurer naylarining ba`zi qismlari, vodorod gorelkasining elektrodlar ishlanadi. Molibdenning eng ko`p qismi (90% ga yaqini) po`latlarni legirlashda keng qo`llaniladi. Buning uchun molibden, uning rudasining boyitmasida ko`mir yoki alyuminiy bilan qaytariladi, bunda temir bilan molibden qotishmasi-ferromolibdat hosil bo`ladi, keyin undan turli po`latlar tayyorlanadi. Vanadiy va xrom qo`shilgan molidanli po`latlardan tez kesar parmalar yasaladi. Bunday po`latlarda 14% dan 22% gacha molibden bo`ladi. Molibden qo`shilgan po`latlar aviatsiya va avtomobil sanoatida hamda konstruksion po`lat qotishmalarni tayyorlashda ishlatiladi.

Pobedit nomli qotishma, asosan, molibden yoki volfram karbiddan (MoC yoki WC) iborat bo`lib (tarkibida kobalt ham bor) qattiqligi 9,9 ga yetadi (olmosning qattiqligi 10 ga tengdir). U chinni, shisha, cho`yan va po`latlarni kesish ishlatiladi.

Molibden tuzlari $(\text{NH}_4)_2\text{MoO}_3$ qishloq xo`jaligida no`xat, mosh kabi dukkakli o`simliklarni o`shishini rivojlantirishda mikroo`g`it sifatida foydalaniladi.

Toshkent viloyatidagi "O`tga chidamli va Qattiq Qotishmalar nsurerגיע kombinati" Mo va W ishlab chiqarish bo`yicha MDH dagi eng katta korxonalaridan biridir. Xozirda korxonada yuqorida aytilganidak rekonstruksiya ishlari olib borimoqda va yaqin kelajakda molibden, volfram hamda ular asosidagi qotishmalarni ishlab chiqarish yanada ortadi.

Molibden boyitmalarini qayta ishlash

Molibdenning 20 yaqin mineralari aniqlangan. Shularning 4 tasi ishlab chiqarishda ahamiyatga egadir.

1. Molibdenit MoS_2
2. Povellit CaMoO_4
3. Molibdit $\text{Fe}_2(\text{MoO}_4)_3 \cdot 7,5\text{H}_2\text{O}$
4. Vulfenit PbMoO_4

Molibdenit MoS_2 –ishlab chiqarishda eng keng tarqalgan mineral xisoblanadi. Molibdenit–yumshoq qo`rg`oshinli kulrang mineraldir. Tashqi ko`rinishi grafitga o`xshaydi. Zichligi MoS_2 4,7-4,8 g/sm³, kattikligi 1-1,5 teng.

Povellit CaMoO_4 –oq rangdan kulranggacha turlanadi. Zichligi CaMoO_4 4,35-4,52

g/sm^3 , qattiqligi 3,5 teng.

Molibdit $\text{Fe}_2(\text{MoO}_4)_3 \cdot 7,5\text{H}_2\text{O}$ – bu mineralning tarkibi o`zgaruvchan, shuning uchun quyidagi formula bilan ifodalanadi: $x\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot y\text{MoO}_3 \cdot z\text{H}_2\text{O}$.

Molibdat molibden olish uchun sezilarli darajada xizmat qiladi. Masalan: Koloradodagi Klaymaks konida 25% yaqin molibden molibditdan olinadi.

Vulfenit PbMoO_4 –qo`rg`oshin oksidi konlarida uchratishimiz mumkin. Aralashmalarining tarkibiga qarab mineral sariq, to`q qizil, yashil yoki kul rang bo`lishi mumkin. Zichligi PbMoO_4 6,7-7 g/sm^3 , kattikligi 2,5-3 teng.

Rudalari. Molibden elementi yer qobig`ida kam tarqalgan element bo`lib uning klark bo`yicha og`irligi $3 \cdot 10^{-4}$ % tashkil qiladi. Molibden boyitmasi ruda tarkibida kamdir.

Molibden rudalarining bir qancha turlari ajratiladi:

1. Oddiy molibden – kvarsli rudalari.
2. Molibden –volframit –kvarsli rudalari.
3. Mis-molibden rudalari.

Rudalarni boyitish. Molibden rudalarini boyitishda asosiy boyitish usuli bu flotasiya-dir Gravitasiya usulida boyitish cheklangan xolda ishlatiladi. Magnitli boyitish ba`zan temirni olish uchun ishlatiladi

Molibdenit oson flotasiyalanadigan mineraldir. Oddiy molibden – kvarsli rudalarini boyitish qiyin emas. Ruda tarkibidan 90% mineralni ajratib beradi. Bu jarayonda quyidagi reagentlar ishlatiladi: sosna yogi, kerosin, transformator yogi.

Molibden–volframit–kvarsli rudalarini boyitishda gravitasiya (volframit boyitmasini olishda) va flotasiya (molibdenit boyitmasini olishda) usullarida boyitiladi. Sulfidli mis-molibden rudalarini boyitishda flotasiya qo`llaniladi. Avval mis-molibden boyitmalari olinadi. Keyin mis va molibden bir-biridan ajratiladi.

Ferro-molibden va turli tozalikdagi molibdenning kimyoviy birikmalari molibden uch oksidi, paramolibdat ammoniy, molibdat natriy va molibdat kalsiy kabi moddalarni olish uchun molibdenit konsentratini asosiy xomashyo bazasi hisoblanadi.

Korxonalarda qanday va qaysi modda olishdan qat`iy nazar, avval molibdenit konsentratlari oksidlash va gidrometallurgik ishlov berish jarayonlari olib boriladi.

Oksidlash jarayoni natijasida ko'p metallarning oksidi hosil qiladi. Hosil bo'lgan kuyindidan molibden uch oksidi olish uchun foydalaniladi. Bu moddani olish uchun uchirish usuli yoki gidrometallurgik usul qo'llaniladi.

Molibden boyitmalarini qayta ishlash boyitmaning moddiy tarkibiga va qo'llanilish sohasiga bir necha usullari mavjud, yani;

1. Molibdenitli boyitmalarni distiliasion kuydirish – ferromolibdat olish uchun
2. Molibdenit boyitmalarni kislotalar bilan parchalash.
3. Molibdenit boyitmalarni soda yoki ishqor bilan harchlash
4. Kuydirilgan boyitmalarni gidrometallurgik qayta ishlash

Nazorat savollari

1. Noyob metallar metallurgiyasidagi yangi texnologiyalarga nimalar kiradi?
2. Noyob metallar metallurgiyasi qanday klassifikatsiyalanadi?
3. Soda yordamida tanlab eritish jarayonlari haqida umumiy ma'lumot bering
4. Noyob metallarni o'zida saqlagan minerallar haqida tushunchalar bering.
5. Noyob metallar ishlab chiqarishning ananaviy usullari qaysilar?

6-MA'RUZA. TEMIRNI RUDADAN BEVOSITA OLIHNING TEXNOLOGIK JARAYONLARI

REJA:

1. **Temirni rudadan bevosita olish jarayonining roli va ahamiyati**
2. **Qalin va yupqa qavatda gaz xolatidagi tiklovchilar yordamida g'ovaksimon temir ishlab chiqarish**
3. **Qisman metallashgan temir ruda xomashyolarini metallashda yo'ldosh jarayonlar**
4. **Oksidlarning tiklanish jarayonlari. Oksidlarning kinetik tiklanishi**
5. **Temir oksidlarining tiklanish jarayonlari**

Tayanch so'z va atamalar: Metallashgan materiallar, gaz xolatidagi tiklovchilar, Domnada eritish, truba aylanmali pechlar, gazning diffuziyalanishi, kuydirish, Le-Shatele printsiipi, fizik adsorbtsiya, qisman metallashgan temir, aglomerat, metal

kurtaklari.

6.1. Temirni rudadan bevosita olish jarayonining roli va ahamiyati

Temirni rudadan bevosita olish jarayoni deganda, domna pechi yordamisiz rudadan temirni g'ovak, qattiq yoki suyuq holatda olishda kechadigan kimyoviy, elektrokimyoviy yoki kimyoviy-termik jarayonlar tushuniladi. Bunday jarayonlar birinchidan koks ishlatilmasdan amalga oshirilsa, ikkinchidan ushbu jarayonlar juda xam toza metall olish imkonini beradi.

Temirni rudadan bevosita olish usullari anchadan buyon m'lum bo'lib, lekin hozirgi kungacha bu usullardan keng foydalanilmaydi. 70dan ortiq to'g'ridan-to'g'ri temir olish usullar topilgan bo'lib, lekin ulardan juda kamchiligi hayotga tadbiiq etilgan.

Oxirgi yillarda bu usullar ko'pchilikni qiziqтира boshladi, chunki bu usullar koksni tejashdan tashqari temirni o'ta boyitish (70-71.8 %) va oltingugurt va fosfor singari zararli elementlardan yuqori darajada tozalash imkonini beradi. Masalan, Lebed konlaridagi rudadan olinayotgan temir konsentratidagi oltingugurtning miqdori 0.01 % dan va fosforning miqdori esa 0.003 % dan kam bo'lib, bundan tashqari boshqa zararli qo'shimchalardan xam xolidir. Tabiiyki, yuqorida aytib o'tilgan turli xil zararli qo'shimchalardan tozaligi domna pechida eritilganda foydalanib bo'lmaydi. Chunki fosfor va ayniqsa oltingugurt koks bilan birga ko'p miqdorda kirib keladi. Shuning uchun yuqori darajada boyitilgan temir konsentratidan po'lat ishlab chiqarish, xamda temir kukuni olishda domna pechi yordamisiz temirni g'ovak shaklida olish usullaridan foydalangan maqul.

Metallashning turli usullarni texnika-iqtisodiy baholash shuni ko'rsatadiki, temirni ajratib olish uchun sarflanadigan xarajatlar temirni aniq bir darajada ojraticb olingandagina minimal bo'lishi mumkin. Bu daraja temirni rudadan 60-80 % gacha ajratib olishni tashkil qiladi. Agar temir ajratib olishda ushbu daraja kamayib yoki ko'payib ketsa sarf-xarajatlarning xam ko'payib ketishiga olib keladi. Bunday darajada metallash po'lat va po'lat kukuni ishlab chiqarish uchun etarli emas. Uni faqatgina domna pechi uchun qabul qilish mumkin. Po'lat ishlab chiqarish va kukunli metallurgiya uchun iliji boricha yuqori darajada metallash zarur bo'ladi. Bu esa juda xam ko'p sarf-xarajatni talab qiladigan boshqa jarayondan foydalanishga olib keladi.

Shunday qilib, qullanilishi bo'yicha metallashgan shixtani quyidagi uchta guruxga bo'lish mumkin:

I-Domnada eritish uchun metallashgan shixta, metallizatsiya darajasi 60-90 %ni tashkil qiladi, lekin bundan kam miqdorda xam bo'lishi mumkin. Dastlabki shixtadagi temirning miqdori 60-66 % va tayyor maxsulotdagi metall ko'rinshdagi temir 68-76 % ni tashkil qiladi;

II- po'lat eritish uchun shixta, metallizatsiya darajasi 85-95 %, dastlabki shixtadagi temirning miqdori 68-70 % va tayyor metallashgan maxsulotdagi metall ko'rinishdagi temirning miqdori 90-93 % ni tashkil qiladi;

III- temir kukuni ishlab chiqarish uchun g'ovaksimon temir metallizatsiya darajasi 98-99.5 %, dastlabki shixtadagi temirning miqdori 71.8-72 % va g'ovaksimon temirdagi ko'rinishdagi temirning miqdori 98-99 % ni tashkil qiladi.

Temirni rudadan bevosita olish jarayonlari uchun qattiq yoki gazsimon tiklovchilar ishlatiladi. G'ovaksimon temr ishlab chiqarish uchun, xozirgi kunda temirni bevosita tiklashning ko'p sonli jarayonlari rivojlanib bormoqda. Shu vaqtning o'zida tarkibida temir bo'lgan materiallardan bevosita temir olish jarayonlari orqali suyuq maxsulot olish xozircha qo'llanilmayapti.

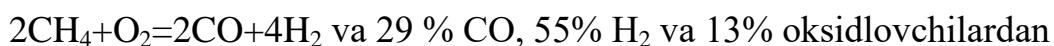
6.2. Qalin va yupqa qavatda gaz xolatidagi tiklovchilar yordamida g'ovaksimon temir ishlab chiqarish

Ushbu jarayonni amalga oshirishda shaxtali pechlardan va retortalardan foydalaniladi. Temirni tiklovchilar sifatida esa asosan, vodorod va uglerod oksididan tashkil topgan, qayta ishlangan tabiiy gaz ishlatiladi.

Xozirgi kunda shaxtali pechlar ishlab chiqarish quvvati 5-9 t/m³ sutkaga teng bo'lib, bu domna pechdan 2-4 marta tezroq temir ajratib olish demakdir. SHaxtali pechlar xajmi unga hozirgi kunda uncha katta emas, ya'ni 100-200 m³ (pech balandligi 10-14 m va diametri 3,5 metrga yaqin). Bu esa pechning sutkalik ishlab chiqarish unumdorligi 1000-1500 t temir ajratib olish imkonini beradi.

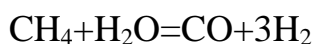
Shaxtali pechlarda temir olishning ko'p usullari mavjud bo'lib, shulardan ikkitasini, ya'ni sanoatchilikda qo'llaniladigan turlarni ko'rib chiqamiz. Ulardan biri shaxtali

pechlarda kislorodda to'liq yonmagan tabiiy gaz yordamida temirni ajratib olish jarayonidir. Temirni ajratib oluvchi gaz kislorod reaktorida ishlab chiqariladi. Bu reaktorda ushbu reaksiya amalga oshiriladi:

(H_2O va CO_2) tashkil topgan gaz olinadi. Ba'zi xolatlarida olingan gaz issiq bo'lib, boshqa holatlarda esagazni oksidlovchilardan tozalanadi va qizdiriladi. Qizdirilgan gaz pechga 10-12 furma yordamida uzatiladi va okatishlangan mahsulotdan temirni ajratib oladi. Jarayon kechayotgan xajm pechning 0,6 qismini tashkil qiladi. Jarayon yuz berayotgan qismdan pastda okatishlangan mahsulot aylanma gaz yordamida sovutiladi. Qayta ishlangan gaz pechga 400 kPa bosimda uzatiladi. Temir ajratib olinayotgan, ya'ni jarayon kechayotgan qismda harorat 850-900 °C ni tashkil qiladi. Pechdan gaz harorati 300-400 °C bo'lgan holatda chiqib ketadi. Sovutilgan okatish holatidagi mahsulot pechdan to'xtovsiz elektr pechga po'lat ishlab chiqarish uchun uzatib turiladi. 1 tonna ajratib olingan temir uchun 550 m³ gaz sarflanadi. Umumiy gaz sarfi esa 2000 m³ ni tashkil qiladi. Temirni ajratib olish darajasi 95 %.

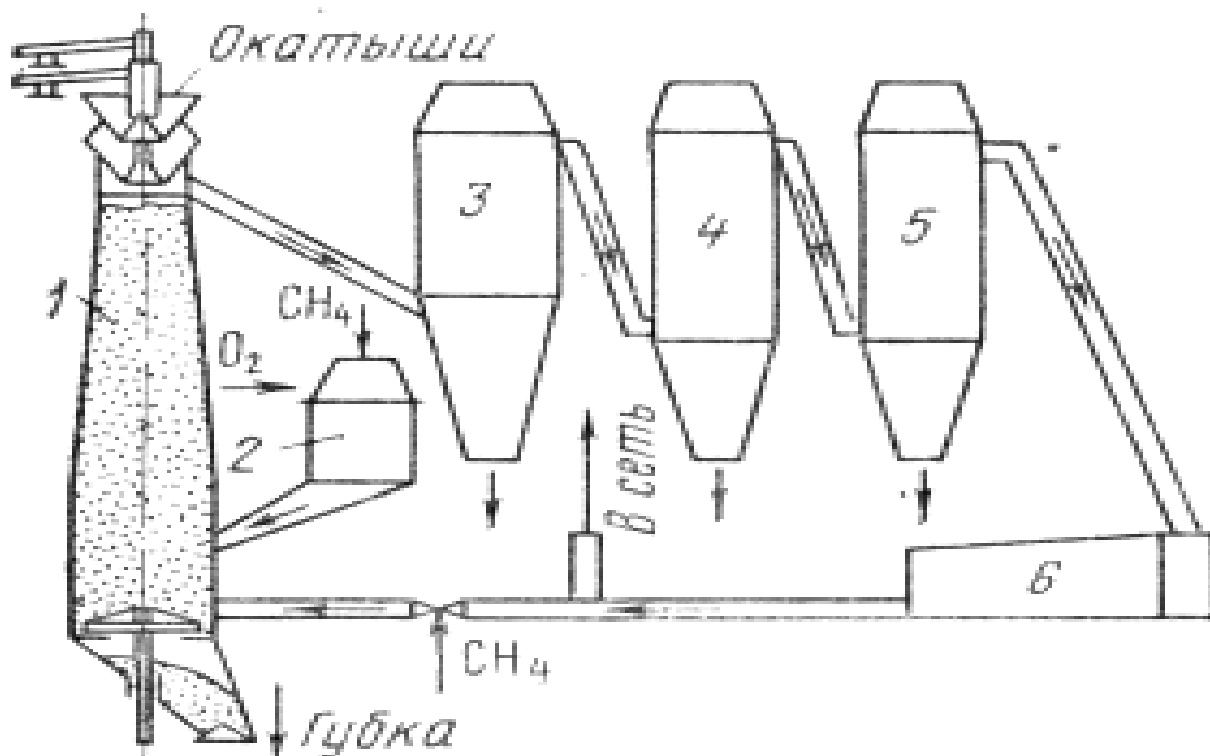
“Midlen Ross” firmasi ishlab chiqqan usulni ham ko'rib chiqamiz. Bu jarayonda ishlatilgan gaz yuqorida aytib o'tilgan jarayon uchun kerak bo'lgan gazdan farq qiladi va $\text{CH}_4 + \text{O}_2 = 2\text{CO} + \text{H}_2$ reaksiya amalga oshiriladi. Ushbu gaz 35% CO va 65% H₂ ni tashkil qiladi va pechga 1000 °C haroratda uzatiladi. Gaz sarfi 400 m³ ni tashkil qiladi. Ushbu jarayon Oskoldagi elektrda po'lat olish kombinatida amalga oshirilgan. Birinchi sanoatda ishlatiladigan pechlar 1957 yil Monterreyda ishga tushirilgan va 1960-1967 yillarda, keyinchalik esa Pueblo shaxrida. Ushbu pechlarning ishlab chiqarish quvvati 700 t/sutkaga etadi. Bu jarayonlar uchun gaz ushbu reaksiya yordamida olinadi:

Avval gaz oltingugurtdan tozalanadi. Tayyor gaz 14% CO, 58% H₂, 21% H₂O va 4-5% CO₂ moddalaridan tarkib topgan. Bu gaz suvdan ajratuvchi pechdan o'tkaziladi. Quruq gaz 73% H₂, 15-16% CO va 6-7% CO₂ ni tashkil qiladi.

Ushbu jarayonda ham bosim 400 kPa ga teng. Temirni ajratib olish darajasi 75-92% ga teng. 1 tonna g'ovak temir olish uchun 600 m³ gaz va 36 MDj elektr energiyasi sarflanadi.

Ushbu jarayon kamchiliklari shaxtali pechga qaraganda past darajadagi temir ajratib olish darajasi va jarayonning davriyligi (uzluksiz bo'lmagan) bo'lib hisoblaniladi. Shuning uchun ushbu firma hozirda shaxtali pechlarni ishlab chiqqan va taklif qilgan.

6.1- rasm. Shaxtali pechda temirni rudadan bevosita olish jarayonining sxemasi:

1- shaxtali pech; 2-reaktor; 3- chang yutgich; 4- skrubber; 5- suv ajratuvchi; 6- kompressor

Yupqa qavatlangan holatda gaz yordamida g'ovak temir olish.

Ushbu jarayon odatda xarakatlanayotgan panjara ustki qismida aglomerat olish jarayonini eslatuvchi usulda amalga oshiriladi. Bu jarayonda gaz balandligi 200-300 mm bo'lgan yupqa qavatdan yuqoridan pastga o'tkaziladi. Konveyer lentasida bo'lib o'tayotgan jarayon 3 qismga bo'linadi:

- Qizdirish.
- Temir ajratib olish.

- Sovutish.

Ushbu jarayonda gaz sarfi ko'p bo'lganligi uchun sanoatda qo'llash amalga oshirilmagan.

Qattiq uglerod yordamida temirni ajratib olish.

Temirni ajratib oluvchi sifatida toshko'mir va koksdan foydalaniladi. Pechga temirni ajratib oluvchini uzatish usuliga qarab jarayon 3 ga bo'linadi: tarkibida ko'mir bo'lgan okatishlangan temir rudasidan temir olish.

Bu usulda okatish tayorlanish vaqtida temir rudasiga 15-20% qattiq temir ajratib oluvchi qo'shiladi va tayyor bo'lgan okatishlar 1200-1250 °C xaroratda 20-30 minut qizdiriladi. Okatish tarkibidagi uglerod yordamida temir ajralish jarayoni sodir bo'ladi, ajratib olinish darajasi 50-80% ni tashkil qiladi. Qizdirish uchun har-xil pechlardan foydalaniladi: shaxtali, trubali va konveyerli.

Okatishlangan temir rudasiga maydalangan yoqilg'i qo'shib temir olish.

Ushbu usulda okatish tarkibi quyidagicha: Temir rudasi, dolomit yoki oxaktosh 0,8-3,0 mm. Dolomit va oxaktosh oltingugurtdan tozalash uchun qo'shiladi. Pech sifatida trubasimon pech ishlatiladi yoki ushbu ketma-ketlikda agregatlar joylashuvi: qizdirish panjarasi – trubasimon pech – aylanib turuvchi trubasimonsovutgich. 1 tonna uchun 350-600 kg qattiq yoqilg'i va 75-100 m³ tabiiy gaz sarflanadi.

Yurtimizda qizdirish panjarasi yuzasi 180 m³, trubasimon pechni diametri 7 metr va uzunligi 92 metr, sovutgichi diametri 3,8 m va uzunligi 108 metrli agregatlar ketma-ketligi mavjud. Temirni ajratib olish darajasi (80-95%) ga teng bo'lgan ushbu agregat yig'indisi eksperimentlarni sanoat darajasida o'tkazish uchun qurilgan. Loyiha bo'yicha agregat 80% darajada temir ajratib olsa, ishlab chiqarish quvvati 2000 t/sutkaga etadi. Agar 95%ga etsa, ishlab chiqarish quvvati 2 barobarga tushadi. Ushbu usul oxirigacha o'rganib chiqilmagan.

bir biriga aralashmaydigan qavatlarda qattiq uglerod yordamida g'ovakli temirni ajratib olish.

Ushbu usulda qattiq yoqilg'i va okatish (yoki yuqori darajada boyitilgan konsentrat) tigelga yuklanadi va tigel pechlarga joylashtirilib temirni temir oksidlaridan ajratib olinadi.

Ushbu usul Shvetsiyada taklif qilingan va 1911 yilda birinchi marta sanoat darajasidaxyoganes shahrida amalga oshirilgan. Shunga o'xshash jarayon bizda ham amalga oshirilgan. Ushbu jarayonda kremniy karbidi (SiC) kapsula ko'rinishida ishlatiladi. Diametri- 530 mm, devor qalinligi- 40 mm, balandligi- 1500 mm. Oltinugurtdan tozalash uchun ajratib oluvchiga 10-15% miqdorda maydalangan oxaktosh qo'shiladi.

Ushbu usulda olingan g'ovak temir 97-99% Fe, 0,1-0,2% S, 0,1-0,5% SiO₂, 0,010-0,016% S va 0,015% P tarkibida bo'ladi.

6.3. Qisman metallashgan temir ruda xomashyolarini metallashda yo'ldosh jarayonlar

Oxirgi yillarda bu yo'nalish sanoat masshtablariga keng tadbiiq qilingan va "temirni to'g'ridan to'g'ri olishning" asosini aniqlab beradi. Uning metallurgiyadagi ommobobligi to'rtta omil bilan bog'liq.

1. Kokslangan ko'mirning dunyo bo'yicha zaxirasining keskin kamayishi.

Ba'zi xududlarda umuman kokslangan ko'mir konlari yo'qligi, hattoki ba'zi bir ana shu yoqilg'ining etarlicha zaxirasiga ega mamlakatlarda zaxiralarning kamayib borayotganligi xavotirli vaziyatlarni keltirib chiqarmoqda. Domna jarayonida eritishda koksni to'liq boshqa yoqilg'i bilan alishtirishning imkoni yo'qligi uchun domnasiz metal olish judayam aktual. Yangi sxema bo'yicha metall olishni to'liq ravishda kokssiz amalga oshirish mumkin.

2. Po'lat sifatiga qo'yiladigan talablarning oshishi.

Sanoat tajribalari shuni ko'rsatadiki, metallashgan materiallardan (skrap bilan birga) foydalanib eritilgan po'lat bir qancha yaxshi xususiyatlarga ega bo'ladi. Исчерывающий об'яснений этому феномену до сих пор нет. Asosiy sababi shundaki, metallashgan materiallarning lomlardan farqi shundaki, ular tarkibida zararli qo'shimchalar, rangli metallar yo'q. Qo'shimcha qilish kerakki, metallashgan materiallar tarkibida gazlar va metalmas qo'shimchalar yo'q.

3. Rivojlanayotgan davlatlar metallurgiya soxasida kam quvvatli rentabelli zavodlar qurish extiyojining paydo bo'lishi, qaysiki buning natijasida etarli darajada ishlab

chiqarish programmasini va maxsulotlar assortimentini o'zgartirish imkoni mavjud bo'ladi. Metallurgik ishlab chiqarishning yangi sxemasi, iqtisodiy tejamkor, i/ch quvvati 0,1-1,0 mln.t. "mini-zavod"lar yaratish muommosini hal etadi.

4. Ekologik jixatdan avzalliklari.

Ananaviy sxemadan fraqli ravishda atrof muhit uchun xavfsizlik mutloq kafolatlanadi.

Po'lat eritish pechlarida metallashgan materiallarning metallashganlik darajasi 80 % dan kam bo'lmasligi kerak, ya'ni tiklanish darajasi ancha yuqori. Bunda metallashtirish samaradorligi tiklash usuli va qo'llanilayotgan agregatga kuchli bog'liq bo'ladi. Xozirgi vaqtga qadar sanoat maqyosidagi keng tadqiqotlar uch xil tipdagi agregatlarda olib borilgan: a) uzliksiz va davriy ravishda ishlovchi shaxtali dastgoxlar;

b) qaynar qatlamda ishlovchi apparatlar; v) truba aylanmali pechlar va kombinatsiyalangan konveyerli mashina va truba aylanmali pech turidagi dastgoxlar. Birinchi usulda tiklovchi sifatida gaz yoki qattiq yoqilg'ining gazifikatsiya maxsulotlaridan foydalaniladi. Keyingi usullar uchun qattiq va gaz turidagi tiklovchilardan birgalikda foydalaniladi. Hozirgi paytda truba aylanmali pechlardan foydalanish ancha kamaygan. Metallashgan materiallarning asosiy miqdori shaxtali pechlarda ishlab chiqarilmoqda. Jarayonning umumiy qonuniyatlari quydagicha:

1. Tiklanish qattiq fazali xududlarda o'tadi. Jarayonning suyuq maxsulotlari mavjud emas. Binobarin, bo'sh tog' jinslari metaldan oxirigacha ajralmasdan po'lat eritish agregatlariga yuboriladi. Po'lat eritish jarayonining iqtisodiy sharoitlaridan kelib chiqqan xolida (shlakning minimal miqdori), dastlabki, temir tarkibli xomashyo tarkibidagi miqdoriga qattaq talablar qo'yiladi, uning miqdori metallashgan maxsulotlar tarkibida 5 % dan oshmasligi kerak. Binobarin, dastlabki oksidlangan materiallar tarkibida 3 % dan kam bo'lishi kerak. Aniqlash mumkinki, dastlabki temir (masalan magnetitli) tarkibli boyitma tarkibida, temirning miqdori $(100-3)0,724=70\%$ dan kam bo'lmasligi kerak, bu erda 0,724-mannetit tarkibidagi Fe ning miqdori 168:232.

Shu kabi, birinchi sharoit bilan muxokama qilinayotgan jarayonni amalga oshirishda engil boyitiluvchi, 69-70% temir tarkibli boyitma olish imkonini beruvchi materiallar talab etiladi.

2. Qattiq faza xududlarida tiklanish jarayonida zararli elementlarning (P,S,Ar,Cu i dr.) yo'qolishi amaliyotda sodir bo'lmaydi. Elektropechlarda energiyaning yuqori sarfisiz sifatli po'lat olish uchun dastlabki materialda bu elementlarning tarkibi kam bo'lishi talab qilinadi. SHuning uchun ikkinchi sharoit bilan metallashgan materiallar olishda, dastlabki temir tarkibli boyitma tarkibida zararli elementlarning miqdori 0,01-0,02% dan oshmaydi.

3. Shaxtali pechlarda temir tarkibli rudalarning tiklanish maxsuloti (tiklanish uchun xomashyo sifatida asosan okatishlar ishlatiladi) tashqi ko'rinishidan kelib chiqib, kovak temir (gubchatoe jelezo) deb nomlanadi. Enedi tiklanayotgan metallik temir shiddat bilan kuyib, kanglomerat xosil qilishi mumkin, bu esa shaxtali pechlar ish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Modomiki metalning intensiv kuyishi yuqori haroratlarda ortib boradi, shuning uchun jarayonning maksimal harorati 750-900oC dan oshmasligi kerak. Agar jarayonning harorati past bo'lsa, unda tiklanish tezligi pasayadi va jarayonning texnik iqtisodiy ko'rsatgichlari yomonlashadi.

4. Shaxtali pechlarda tiklovchi gazning berilishi qavatlariga yon tomonidan beriladi. Pechning ko'ndalang kesimi o'lchami qancha katta bo'lsa, qavat bo'ylab gazning baravar tarqalishi va qavatga tiklovchi issiqlikni berish qiyinlashadi. Ma'lum kesimlarda buning umuman iloji bo'lmay qoladi. SHuning uchun shaxtali pechlarning ishlab chiqarish quvvati 400-600 ming. t/yil. bilan chegaralanadi.

5. Yangi tiklangan kovak temirning oksidlanishga moyilligi yuqori bo'ladi, tiklash harorati qancha past bo'lsa, bu xususiyat shuncha oshib boraveradi. SHuning uchun metallashgan okatishlarni ishlab chiqarishda oksidlanuvchanlik va o'z-o'zidan alanganishni oldini olish uchun maxsus choralar ko'riladi.

Shunday qilib, metallashgan materiallardan po'lat olish jarayoni, faqatgina ma'lum sharoitlardagina amalga oshadi:

- engil boyitiluvchi va zararli qo'shimchalari bo'lmagan temir tarkibli materialning mavjudligida;

- arzon tiklovchi gaz ma'nbalari mavjudligida;
- arzon energiya;
- mini-zavodlar qurish imkoni mavjudligida.

Bu sharoitlar hamma xududlarga xam mos kelavermaydi. SHubxasiz bu jarayon sifatli po'lat ishlab chiqarishda iqtisodiy samarali xisoblanadi.

Xozirgi kungacha ko'plab polimetal tarkibli rudalardan oxirigacha foydalanilmayapti, yoki ulardan faqat qaysidir birgina element ajratib olinmoqda. Mana shunday rudalar uchun chiqindisiz texnologiyalar judayam muhim. SHu turdagi rudalarni samarali qayta ishlashning ratsional yo'llaridan biri temir oksidlarini metallashtirish va undan so'ng qolgan tashkil etuvchilarini ajratib olish xisoblanadi. Bunday turdagi rudalarni metallashtirish uchun qattiq tiklovchilardan foydalaniladi, temirni boshqa komponentlardan aniqlovchi omil bo'lib, harorat xizmat qiladi. Bunda harorat shunday tanlanadiki, faqat temir oksidlarigina metall xoligacha tiklanadi, qolgan elementlar esa oksid formada qoladi.

6.4. Oksidlarning tiklanish jarayonlari. Oksidlarning kinetik tiklanishi

Oksidlarining tiklanishi murakkab va ko'p bosqichli jarayon xisoblanadi.

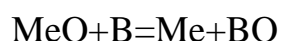
Umumiy xolda xar qanday tiklanish jarayonini ko'rib chiqqanda ikkita asosiy muommoni hal etish tilab qilinadi.

Oksiddan kislorodni olib tashalashga qaratilgan kimyoviy ta'sirlashish mexanizmi qanday muxitda boradi?

Jarayonning sxeasiga bog'liq ravishda, jarayonning umumiy tezligini aniqlovchi qaysi bosqich eng sekin boradi.

Umumiy xolda metal oksididan kislorodni chiqarib yuborish gaz fazasida metal-oksidi yoki past oksid-yuqori oksid chegarasida sodir bo'lishi mumkin.

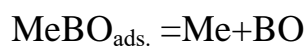
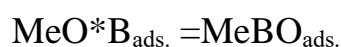
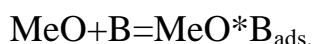
A.A.Baykov birinchilardan bo'lib oksidlarning tiklanish mexanizmi sxemasini quydagicha deb taklif bildirgan:

Jarayon ikkita bosqichdan tashkil topgan: metal oksidining MeO dissositsiyalanishi va tiklovchining oksiddagi kislorod bilan oksidlanishi. Ta'kidlash kerakki, dissotsiatsiya aynan (1) sxema orqali o'tishi kerak emas. Dissotsiatsiya atomar kislorod ajralishi bilan borishi xam mumkin:

O'ttizinchi yillarning o'rtalarida oksidlarning tiklanish mexanizmi to'g'risida adsorbtsionno-avtokatalitik nazariya nomi mashxur bo'lgan yangi tasavvur paydo bo'ldi.

Tiklanish reaksiyalari uchta bosqichda bo'lib o'tadi: tiklovchi gazning tiklanayotgan oksid yuzasiga adsorbtsiyalanishi, oksid yuzasidagi kimyoviy reaksiya, tiklanish maxsulotining desorbtsiyasi.

Shunga o'xshash, alohida jarayonlarning yig'indisidan iborat va xar qaysisi o'zining muozanat konstantasi bilan xarakterlanadi. Umumiy xolda tiklanish quydagi bosqichlardan tishkil topadi:

- Tiklovchi gazning temir ruda material bo'laklari yuzasiga urilishi (tashqi diffuziya);
- Tiklovchi gazning bo'lakcha kovaklari orqali ularning yuzasiga diffuziyalanishi;
- Tiklovchi gazning oksid yuzaiga adsorbtsiyalanishi;
- Tiklovchi gaz yoki ionlarning qattiq fazaga diffuziyalanishi;
- Oksid molekulasidan kislorodni olish xususiy kimyoviy reaksiyasi;
- Metal fazasi kurtaklarining xosil bo'lishi (zarodyshey);
- Tiklanish maxsulotlari desorbtsiyasi;
- Tiklanish maxsulotlarining bo'lakcha kovaklaridan chiqarilishi;

Gazning tashqi diffuziyasi.

Ma'lumki, moddaning diffuziyasi sistemaning xar xil bo'laklarida, uning xar xil kontsentratsiyalariga asoslangan va yuqori kontsentratsiyadan past kontsentratsiya tomon harakatlanadi. Bunday diffuziya molekulyar yoki erkin diffuziya deyiladi va Fikning ikkita qonuniga bo'ysinadi:

$$J = -D \left(\frac{\partial c}{\partial x} \right) \quad \frac{\partial c}{\partial \tau} = \frac{\partial}{\partial x} \left(D \left(\frac{\partial c}{\partial x} \right) \right)$$

Bundan tashqari, temir tarkibli ruda materiallari bo'lakchalaridan o'tuvchi gazning xarakatlanish paytida konvektiv diffuziya sodir bo'ladi, bu esa sistemaning aloxida uchastkalarida xar xil zichliklarga egaligi bilan asoslanadi. Bunday diffuziya faqatgina xarakatdagi muxitda kuzatiladi. Diffuziya tezligi oqim xarakatining xarakteriga bog'liq oqim xarakati laminar i turbulent bo'lishi mumkin. Kuzatilayotgan diffuziya tezligi quydagi formula bilan aniqlanishi mumkin

$$J = D(C_1 - C_2/L)$$

Tashqi ko'chishni baxolashda odatda o'xshashlik kriteriyasidan foydalaniladi. Reynolds kriteriyasi xarakatdagi muxitning yopishqoqligi bilan inertsiya kuchi orasidagi munosabatni xarakterlaydi.

$$Re = \frac{fud}{\eta},$$

Bu erda, u-muxitning tezligi; f-muxitning zichligi; η - dinamik qovushqoqlik koefitsienti; d-oqimning o'rtacha o'lchami.

Pekle kriteriyasi konvektsiya (udc/dx) va diffuziya (Dd^2c/dx^2) xisobiga ko'chuvchi moddaning miqdorini xarakterlaydi:

$$Pe = ud/D, \text{ gde } D - \text{ gazning diffuziya koefitsenti}$$

Pe ning katta qiymatlarida molekulyar diffuziya konvektiv diffuziyadan kamroq bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, real sharoitlarda temir tarkibli bo'lakchali materiallar qavatlarida tiklanish jarayonlarida, tashqi diffuziya, tiklanish jarayonini limitlovchi xisoblanmaydi.

Material bo'lakchalari kovaklarida gazning diffuziyalanishi.

Kovaklarda gazlarning xarakatlanishi, agar kovaklarning o'lchami molekulaning erkin xarakatlanishiga imkon bersa, yuqorida kelitirilgan qonuniyatga uz kuchini saqlab qoladi. Kichkinaroq kovaklarda molekulalarning kovak devorlariga urilib

xarakatlanishi katta kovaklarga qaraganda ancha ko'p. Gazning bunday xarakatlanishi molekulyar deb ataladi. Molekulyar diffuziya koeffitsienti quydagicha ifodalanadi.

$$D_k=8/3d(RT/2\pi M)^{1/2}$$

Bu erda, d - kovakning «foydali» o'lchami (r – kovakning aylanasi), diffuziya oqimi esa (1 sekunda 1m^2 yuzadan o'tuvchi moddaning mollari miqdori) quydagicha ifodalanadi.

$$J_k=8/3d \Delta P/L(2\pi MRT)^{-1/2}$$

Bu erda ΔR –diffuziya yo'li boshi va oxiridagi gaz bosimlarining farqi; L -kovak uzunligi.

Molekulyar diffuziya koeffitsienti bosimga bog'liq emas, bu vaqtda diffuziya oqimi kattaligi sifatida bosimga bog'liq bo'ladi.

Aktivlanish energiyasi E kovaklar o'lchamiga bog'liq. Molekulyar diffuziya oqimida $E=0$ bo'ladi. Judayam mayda kovaklar uchun

$$D_T=D_0\exp(-E/RT)$$

Shuning uchun diffuziyaning bunday turi aktivlangan deyiladi. Bunday xolda diffuziya oqimi Fik qonuniga binoan quydagi tenglama orqali aniqlanadi.

$$J=D_a\Delta C/L,$$

Bu erda D_a - aktivlashgan diffuziya koeffitsienti; ΔS -qattiq material ichida diffuziya yo'li L bo'yicha gaz konsentratsiyasining o'zgarishi.

Adsorbtsiya

Qattiq materialning gaz bilan reaksiyaga kirishishi uchun ular orasida kontakt bo'lishi kerak. Lekin oksid bilan faqat molekulalar ta'sirlashishi mumkin, buning uchun molekula qattiq material yuzasiga urilib, bir qancha vaqt o'tgandan keyin material yuzasiga singib bog' xosil bo'lishi kerak. Harorat yuqori bo'lgan xududlarda oksid yuzasida molekulalar kamyoviy kuchlar ta'siri tufayli tiklanish shiddat bilan boradi. Kimyoviy adsorbtsiyalangan molekulalarda ichki molekulyar bog'lar susaygan bo'lishi yoki mutloqo yo'qolib ketishi mumkin. Qayta xosil bo'layotgan adsorbtsion molekulalar bilan qattiq material yuzasidagi element atomlari orasidagi bog' ancha mustaxkam bo'lib, keyingi adsorbtsiyalanishda atomlar qattiq materialdan

gazga o'tadi. Shuning uchun oksid bilan gaz orasidagi reaksiyaning maksimal tezligi bir vaqtning o'zida oksid yuzasiga urilgan gaz molekulari miqdori bilan chegaralanadi.

Oksid molekulasiga urilgan gaz molekularining urilishlar sonini quydagi ifodadan aniqlash mumkin.

$$Z_i = P_i N_L / \sqrt{2} \pi R T M_i$$

Bu erda R_i -tiklovchi gazning partial bosimi; M_i -tiklovchi gazning molekulyar massisi; N_L -loshmid soni, mol^{-1} .

Masalan, vodorod uchun 1000°C da va 98KPa da urilishlar soni $Z_i = 5 \cdot 10^{23}$ urilish/ $(\text{sm}^2 \cdot \text{s})$.

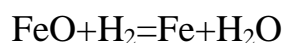
Gaz bilan qattiq material orasidagi ta'sirlashish kuchining o'lchami va turiga qarab 2 guruxga bo'linadi: fizik adsorbtsiya va xemosorbtsiya. Fizik adsorbtsiyaning samaradorligini gaz zarrachalari bilan o'zaro ta'sirlashish kuchi belgilaydi. Xemosorbtsiyada o'zaro ta'sirlashish kimyviy bog'larda nomoyon bo'ladi. Bu vaqtda fizik adsorbtsiyada adsorbtsiyalanish issiqligi 10kJ/mol dan oshmaydi, xemosorbtsiyada adsorbtsiya issiqligi kattaligi $800\text{-}900\text{ kJ/mol}$ bo'ladi.

Fizik adsorbtsiya rudalarni tiklanish jarayonini limitlavchi bosqich xisoblanmaydi.

Qattiq fazadagi jarayonlar.

Tiklanishning boshqa geterogen jarayonlaridan farqli ravishda, jarayon boshlanishida reaksiya maxsulotlari qavatlar xosil bo'lishi bilan xarakterlanadi. Jarayonning keyingi bosqichlarining borishi ana shu qavat xarakteristikasiga chambarchas bog'liq: kovak qavatlar xosil bo'lganda tiklovchi gaz, bo'lakchalar ichiga diffuziyalanadi. Mustaxkam qavat xosil bo'lganda, jarayon qattiq fazadagi reaksiya va diffuziyasiz sodir bo'lmaydi.

Gematitning tiklanish jarayoni borishida Fe-FeO , $\text{FeO-Fe}_3\text{O}_4$, $\text{Fe}_3\text{O}_4\text{-Fe}_2\text{O}_3$ lar bir biri bilan o'zaro aloqada bo'ladi. Vyustitning tashqi qavati tiklovchi gaz bilan o'zaro ta'sirlashadi masalan,

Jarayon oxirigacha davom etishi uchun tiklanishning qattiq maxsulotlarida diffuziya sodir bo'lishi kerak.

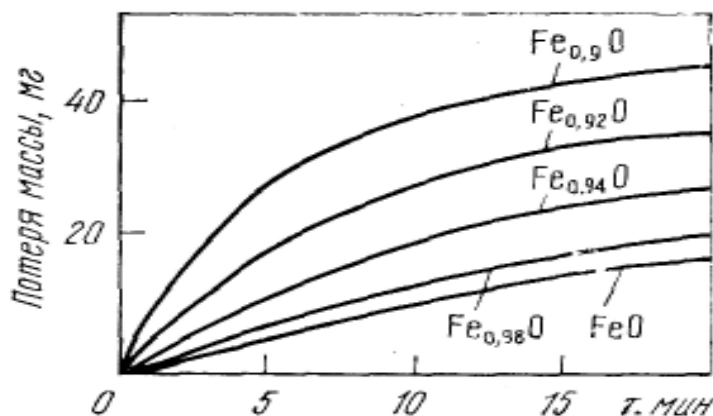
Tiklanishning umumiy tezligiga eng past okidning diffuziyasi ta'sir qiladi. Ichki qavatlardagi diffuziya tiklanish tezligiga ta'sir qilmaydi.

Diffuziya bilan birgalikda tiklanmagan maxsulotlarda qattiq fazali reaksiyalar sodir bo'ladi.

Tiklanish jarayoning qattiq fazadagi reaksiyalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Qattiq oksid xajmining 10 % i tiklovchi gazni o'zidan o'tqazishi mumkinligi xisoblashlar yo'li bilan topilgan. SHuning uchun dasdiqlash joyizki, tiklanishning xoxlagan sharoitlarida, uni limitlovchisi qattiq fazadagi reaksiyalar xisoblanadi.

Misol tarzida Z.I.Nekrasov i V.F.Moroz larning oxirgi tadqiqotlarini yodga olishimiz mumki. 12-rasimda vyustitning xar xil nestexiometrik darajasi bilan tiklanishlari grafigi keltirilgan. Grafik tiklanish darajasining va vyustit kristal panjarasidagi bo'sh joy ulushining qattiq fazadagi diffuziyaga bog'liqligini xarakterlaydi.

6.2-rasim. Vyustit nestexiometrikligining uning tiklanishiga ta'siri. (800°C da, vodorod bilan).

Fazalar chegarasida reaksiya.

Tiklanish jarayoni sodir bo'lishi uchun oksid bilan tiklovchi o'zaro kontaktda bo'lishi kerak. Oksid bilan reaksiya sodir bo'lishi uchun etarlicha vaqt davomida qattiq material yuzasida bo'lgan tiklovchi gaz molekulalari reaksiyaga kirishishi mumkin. Shuning uchun tiklanishning maksimal tezligi qattiq materialga urilgan tiklovchi gaz molekulalari miqdori bilan chegaralanadi. Adsorbtsiyalangan molekulalar temir oksidlari bilan reaksiyaga kirishadi.

Mak-Kevan ifodasini, tiklanish darajasi $R=1-r_i^3/r_0^3$ ni xisobga olgan xolda quydagicha yozish mumkin:

$$D_0 r_0 [1-(1-R)^{1/3}] = k\tau,$$

Bu erda R_i -tiklanmagan qismning radiusi; r_0 -Oksid sharining dastlabki radiuchi; d_0 -bo'lakchadagi kislorodning dastlabki miqdori; k - proporsionallik koeffitsienti.

Mak-kevin tajribalari kovak bo'lmagan zich rudalar bilan bajarilgan. Birgina jarayonni kimyoviy reaksiya limitlashi mumkin, agar ruda bo'lakchalar etarli darajada kovaklikka ega bo'lsa.

Metal kurtaklari xosil bo'lishi.

Oksiddan kislorodni olib tashlashda, metal yuzasida Me-O munosabatining o'zgarishi sodir bo'ladi. Birinchi erkin metal aloxida kurtak xolida ajralib chiqadi. Kurtaklarning soni va tarqalishi oksid yuzasi strukturasi bog'liq. Kurtaklarning o'sishi uchun metalning kisloroddan ajralgan joydan kurtakgacha transportirovasi bo'lishi kerak. U metal ionlarining oksid yuzasi bo'ylab diffuziyalanishi yo'li bilan amalga oshadi. Kislorodning ajralish va metalning diffuziyalanish tezligi quydagicha aniqlanadi; irinchi kurtaklar xosil bulayotgan xududlarda kurtakning metal bilan tuyinishi kuzatiladimi yoki yukligi; kurtaklarning zichligi ortishi bilan. Kurtaklarning turi formasi va ularning rivojlanishi kurtaklarning zich kavatlarga yoki gubkaga aylanishi bilan aniklanadi.

Metalgacha tiklanishda kovak gubkalar xosil bulishi kuzatiladi.

Umuman olganda kurtaklar xosil bulishi, xosil bulayotgan kavatlar strukturasi o'zgartirib, tiklanish jarayoni kinetikasiga ta'sir qiladi.

Tiklanish jarayoni va uning limitlovchi bosqichi.

Tiklanish jarayonining aloxida bosqichlarini kurib chiqib, quydagicha xulosalar chiqarish mumkin: jarayon tezligini limitlovchi bosqichlar uchga bulinadi, kovaklarga gazning diffuziyalanishi, fazalar chegarasidagi kimyoviy reaksiya va qattiq fazadagi jarayonlar.

Temir tarkibli materiallar ichki yuzasining tiklanish jarayonida qatnashish darajasi bulakchalarda gazning diffuziyalanish tezligi va uning kovak yuzasiga reaksiyasi munosabatlariga bog'lik. Agar diffuziyalanish tezligi tiklovchining qattiq oksid bilan

xususiy reaksiyasi tezligidan ortib ketsa, unda SO va N₂ larning kovaklardagi konsentratsiyasi bo'lakcha yuzasidagi konsentratsiyadan farq qilmaydi va jarayonda xamma yuza qatnashadi. Bunday rejim kinetik rejim deb nomlanadi. Gazning qarama-qarshi munosabatda kovaklardagi diffuziyasi bilan kimyoviy reaksiyasiga ichki diffuzion rejim deyiladi.

Ya.B.Zeldovich va E.Tilelarning ko'rsatishicha, ichki yuzadan foydalanilish darajasi φ , μ ga bog'liq.

$$M = \sqrt{2} RT/D_r 273, (1)$$

Bu erda k - kovak yuzasidagi jarayon tezlik konstantasi; D -bo'lakcha kovaklariga gazning diffuziyalanish koeffitsienti; r -kovak radius; T -harorat, K .

R – radiusli shar uchun φ

$$\Phi = 3/\mu R [\text{cth}(\mu R) - 1/\mu R] \text{ ga teng.}$$

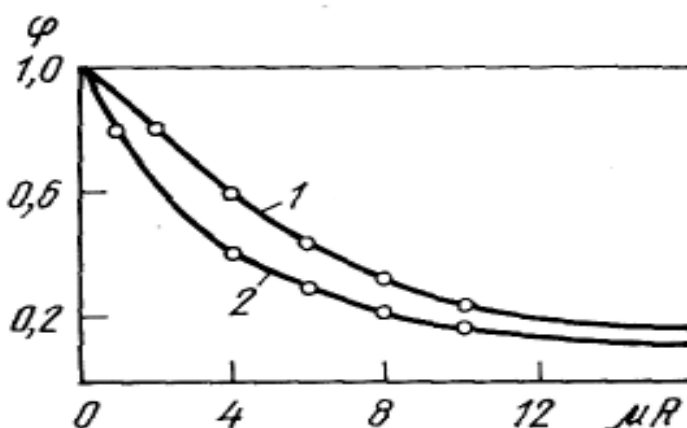
Qalinligi $2L$ bo'lgan plastina uchun

$$\Phi = \text{th}(\mu L)/\mu L$$

K.K.Shkodin va M.R.Kakavandi boshqa bog'liqlikni taklif qilishgan.

$$\Phi = 16/\pi \mu R \int_0^1 x^2 + \text{th}(\mu R) \sqrt{1-x^2} dx,$$

Bu erda x -koordinata kovak o'rtasidan shar markazigacha bo'lgan masofa. Hisob natijalari 6.3-rsmda keltirilgan.

6.3-rasm. Ichki yuzadan foydalanilish darajasi hisobi natijalari:

1- Tile formulasi bo'yicha; 2- Shkodina-Kakavandi formulasi bo'yicha.

μR ning kamayishi bilan φ parametr 1 ga intiladi. Agar $\mu R < 0.2$, bo'lsa, unda $\varphi > 0,993$.

Agar $\varphi = 1 (\mu R < 0.2)$, unda tiklanishning kinetik rejimiga ega bo'lamiz.

$\mu R > 15$ bo'lganda, ichki diffuzion rejim amalga oshadi. $0,2 < \mu R < 15$ bo'lganda o'tish rejimi kuzatiladi. Bu ko'rsatgichning asosiy kamchiligi shundaki, materiallarda kovaklar har xil o'lchamga ega bo'ladi (1) formula esa faqatgina kovakning o'rtacha o'lchamni xisobga oladi. SHuning uchun S.T.Dostovuev ko'rsatgichi

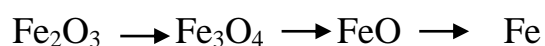
$$S = \sqrt{\kappa \alpha / D \beta} * R,$$

Bu erda k -kimyoviy reaksiyaning tezlik konstantasi; D -koyalardan o'tuvchi gazning tezlik konstantasi; α -kovakning solishtirma yuzasi; β -kovakning solishtirma hajmi.

S ko'rsatgich ham kamchiliklarga ega. (S i μR) larning ikkovi ham qattiq fazadagi jarayonlarda qaysi bosqich limitlovchi ekanligini xarakterlab berolmaydi. Shunday qilib, bu ko'rsatgichlar faqat tiklanishning boshlang'ich bosqichlarini xarakterlashi mumkin.

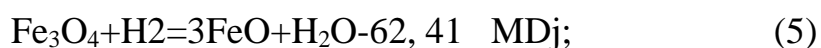
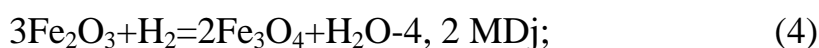
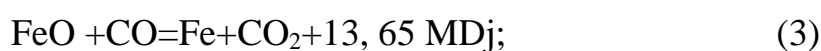
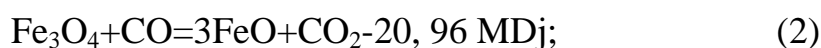
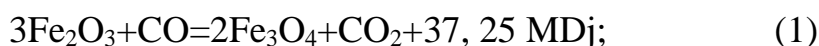
6.5. Temir oksidlarining tiklanish jarayonlari

Temirning oksidlardan tiklanishi quydagi sxema bo'yicha yuqori oksidlardan past oksidlarga tomon boqichma bosqich o'tish yo'li bilan amalga oshadi.

(570 °C dan yuqori) yoki $\text{Fe}_2\text{O}_3 \rightarrow \text{Fe}_3\text{O}_4 \rightarrow \text{Fe}$ (570°C dan past).

Bunda Fe-O diagrammaga muvofiq, sistemada nafaqat past oksidlar va metallar, qattiq eritma ham xosil bo'ladi. Quyda temir oksidlarining gaz xolidagi tiklovchilar bilan tiklanish raektsiyalari keltirilgan:

Bu reaksiyalarning xar biri uch komponenli va uch fazali reaksiyalar xisoblanadi. Binobarin, ularning xolatini xarakterlovchi kattaliklaridan (umumiy bosim, harorat, tiklovchi va tiklanuvchining partsial bosimi) faqat ikkitasi o'zgarishi mumkin, qolganlari ularning funksiyalari xisoblanadi. Le-Shatele printsipini inobatga olsak, u xolida reaksiya muvozanati umumiy bosimga bog'liq emasligini ko'rishimiz mumkin.

$$K=f(T)=P_{CO_2}(H_2O)/P_{CO}(H_2) \quad (7)$$

va (4) reaksiyalar uchun mos ravishda

$$Lg K_r = 1720/T + 2,81 \text{ i } Lg K_r = -160/T + 4,48 \quad (8)$$

va (5) reaksiyalar uchun mos ravishda

$$Lg K_p = -1560/T + 2,00 \text{ i } Lg K_p = -3440/T + 3,67 \quad (9)$$

Bu reaksiyalar issiqlikninig yutilishi bilan borganligi uchun muvozanat koeffitsienti harorat ortishi bilan ortadi, CO va H₂ larning miqdori esa aralashmada kamayadi.

(3) reaksiyada issiqlik ajralishi kuzatiladi, natijasida esa harorat ortishi bilan aksiya muvozanati chapga siljiydi. Bu reaksiya uchun

$$Lg K_r = 1190/T - 1,26 \quad (10)$$

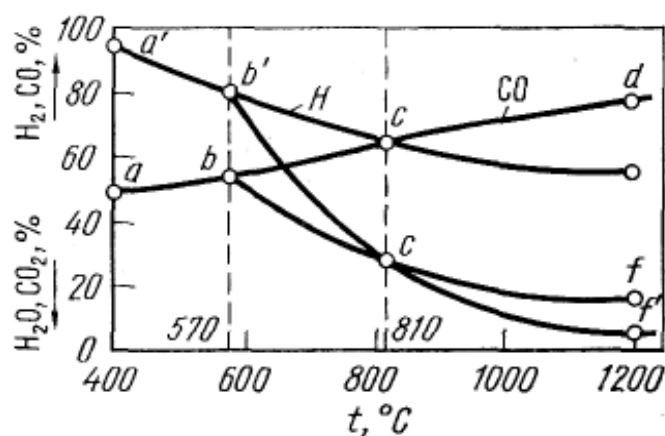
reaksiya endotermik, shuning uchun reaksiya muvozanati o'nga siljiydi.

$$Lg K_r = -690/T + 0,405 \quad (11)$$

Magnetitning temirgacha tiklanish reaksiyalari:

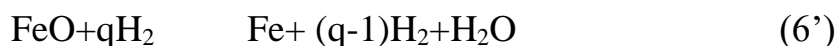
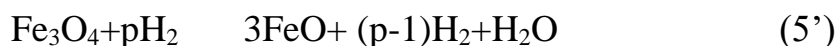
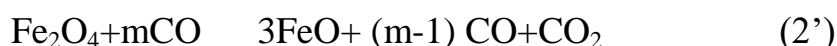

1-6 reaksiyalarning grafik ifodasi quydagi rasmda keltirilgan. (1)-(6), (14), (15) reaksiyalar uchun diagrammada har bir liniyada gaz fazasining tarkibi haroratga bog'liq ravishda o'zgarishini ko'ramiz.

6.4-rasm. Fe-O-CO i Fe-O-H₂ muvozanat diagrammasi.

Liniya a-b (14), b-f(2), b-d (3), a'-b'(15), b'-f'(5), b'-d'(6). (1) va (4) reaksiyalarining liniyalari diagrammada yo'q, chunki chunki ular abstsisa o'qiga juda yaqin. Diagramma temir oksidlarini to'liq tiklash uchun kerak bo'ladigan gazning tarkibi haqida ma'lumot beradi. Tiklovchi gazning ortiqchaligini inobatga olsak (2), (3), (5) va (6) reaksiyalar quydagicha ko'rinishga ega bo'ladi.

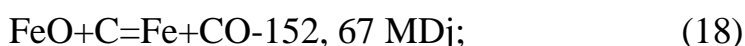
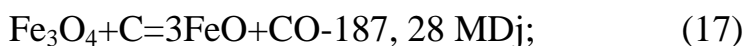
reaksiya uchun 800°C da gazning muvozanat tarkibida 70% SO va 30% SO₂, shunda $K=1/(n-1)=30/70$; $n=10/3$ bo'ladi. Shu kabi tiklash uchun 1 mol tiklavchi emas, balki 1/3 mol tiklovchi talab etiladi.

Egri chiziqlarning tahlili temir oksidlarining uglerod oksidi bilan tiklanish jarayonini shartli ravishda ikki "yengil" va "qiyin" jarayonlarga bo'linishini ko'rsatadi. Birinchi engil bo'lakga temirning yuqori oksidlarining tiklanishini, ikkinchi qiyin bo'lakga esa, FeO ning tiklanishi kiradi. (1) va (2) reaksiyalarning borishi uchun gazli muhitda tiklovchi gazning yuqori miqdori talab etilmaydi. FeO ning tiklanishi gaz fazasida SO ning yuqori konsentratsiyasi bilan boradi.

(1)-(6) reaksiyalar 6.4-rasmda temir oksidlarining vodorod va uglerod oksidlari bilan tiklanish termodinamikasida farq borligini tasvirlaydi. 810oC dan past harortda vodorod SO ga qaraganda ancha kuchsiz tiklovchi xisoblanadi, modomiki

aralashmada N_2 ning konsentratsiyasi uglerod oksidining miqdoridan oshiqcha bo'ladi. $810^\circ C$ dan yuqori haroratlarda N_2 kuchli tiklovchiga aylanadi.

Temir oksidlarining qattiq uglerod bilan tiklanishi quydagicha reatsiyalar bilan amalga oshadi:

(18) reaksiya uchun

$$LgKr = -7730/T + 7,84 \quad (19)$$

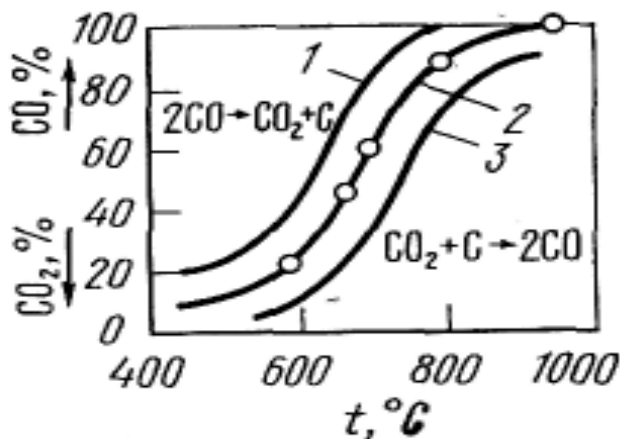
Manfiy issiqlik effektining yig'indisi effekt 4240 kDj/kg temir.

Qattiq uglerod ishtirokidagi temir oksidlarining tiklanishini taxlil qilishda

$C-CO-CO_2$ sistema muvozanatini inobatga olish zarur.

(20) reaksiya uglerodning gazifikatsiyalanish reaksiyasi yoki Bella-Buduar reaksiyasi deyiladi va bosimga bog'liq. Bosim ortganda muvozanat chapga siljiydi, 6.5-ramda reaksiyaning xolat liniyalari keltirilgan.

6.5-rasm. Bosm, kPa: 1 – 50; 2 – 100; 3 – 150 bo‘lganda $C - CO - CO_2$ sistema muvozanati.

(20) reaksiya qaytar reaksiya xisoblanadi. Muvozanat egri chizidan chap tomonda reaksiya uglerod oksidi parchalanishi tomonga boradi:

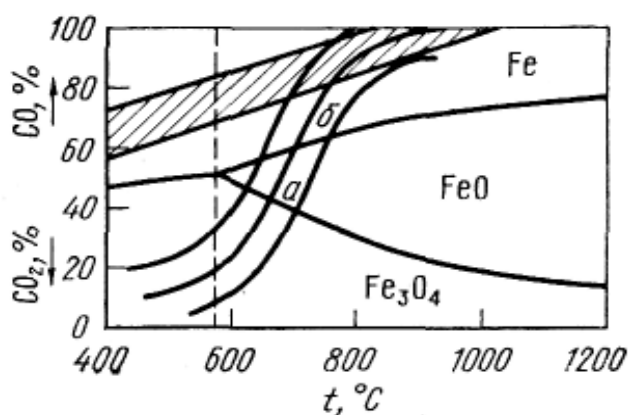

O'ng tomonda esa uning xosil bo'lishi bilan boradi:

Modomiki, reaksiyaning borishi bosimga bog'liq ekan rasmda bitta gazning liniyachi emas, balki hamma gazlarning liniyalri keltirilgan.

Gaz yuqori harorat rayonlarida SO dan tashkil topadi, tiklashga shaxtali pechga kirayotgan gaz 15-16% SO₂ i 19-20% SO tarkibga ega bo'ladi yoki SO+SO₂ yig'indisiga qayta hisoblanganda 40-45% SO₂ i 55-60% SO. Pechda gazning real tarkibining o'zgarish dipozoni shtrixlangan. 6.6-rasmda Fe-O-CO i C-CO-CO₂ muvozanat sistemaning birlashgan diagrammasi keltirilgan.

6.6-rasm. Fe-O-CO i S-SO-SO₂ xolat diagrammasi

Birlashgan diagrammadan ko'rinib turibdiki, yuqori haroratlarda gaz tarkibida SO₂, miqdori kam bo'ladi, chunki SO₂+S=2SO reaksiya tezligi juda yuqori. Shuning uchun yuqori g'aroratlarda tiklanish qattiq uglerodning sarfi bilan borgani bilan tiklash uchun uglerod okidi xizmat qiladi. Bundan kelib chiqib tiklanish reaksiyasini quydagicha yozish mumkin:

Gaz xolidagi tiklanish maxsulotning turidan kelib chiqib, tiklanish to'g'ridan to'g'ri va to'g'ridan to'g'ri bo'lmagan tiklanishga farqlanadi.

Gaz xolidagi maxsulotning turidan kelib chiqib, tiklanish jarayonini to'g'ridan to'g'ri va to'g'ridan to'g'ri bo'lmagan tiklanishga tiklanishga bo'lish mumkin.

Tiklanish maxsuloti sifatida SO xosil bo'lsa to'g'ridan to'g'ri, SO₂ yoki N₂O xosil bo'lsa to'g'ridan to'g'ri bo'lmagan tiklanishga mansub bo'ladi.

(23) reksiya to'g'ridan to'g'ri tiklanish mexanizmini tushuntirish uchun qulay sxema xisoblanadi.

Nazorat savollari.

1. Termodinamika qonunlarini bilasizmi?
2. Tiklovchi gazning bo'lakcha kovaklari orqali ularning yuzasiga diffuziyalanshi?
3. Gazning tashqi diffuziyasi?
4. Adsorbtsiya nima?
5. Qattiq fazadagi jarayonlarga misollar keltiring.
6. Fazalar chegarasida qanday reaksiyalar oqib o'tadi?

7-MA'RUZA. TEMIR TARKIBLI QUMOQLAR OLISH TEXNOLOGIYALARI

REJA:

1. G'ovakli temir olishda tayyor mahsulot sifatiga qo'yiladigan talablar
2. Tiklash –eritish sxemasini amalga oshirishda ikki bosqichli usuli
3. Truba aylanmali pechlarda govakli temir olish
4. Ko'p tubli pechda govakli temir olish
5. Suyuq metal olishda eritmadan metallni tiklashning fizika kimyoviy asoslari.
6. Temir boyitmalaridan metallashgan okatish ishlab chiqarish texnologiyasi

Tayanch so'z va atamalar: G'ovakli temir, fizik-kimyoviy xususiyatlari, ko'p tubli pech, tiklash –eritish sxemasi, nordon oksidlar, okatish, kukunsimon temir, granula, qaynoq briket.

7.1. G'ovakli temir olishda tayyor mahsulot sifatiga qo'yiladigan talablar

1. Temir tarkibli materiallarga qo'yiladigan talablar.

Metallashtirishga yuborilayotgan temir tarkibli materiallarga qo'yiladigan asosiy talablar, ularning kimyoviy tarkibiga va metallashtirish jarayonida o'zini tutishiga qo'yiladigan talablar hisoblanadi.

Kimyoviy tarkibga qo'yiladigan talablar.

1. Zararli qo'shimchalar miqdori. Vaholangki, tiklanish jarayonida zararli komponentlar shixtadan amaliyotda yo'qota olmaydi va materiallarni zararli komponentlari (P, S, As, Cu, va boshqalar) bilan tiklash talab qilinadi. Oltinugurt va fosfor miqdori 0,015% dan oshmasligi kerak. Oltinugurtni oksidlangan okatishlar ishlab chiqarishda yo'qotish mumkin. Fosfor oksidlovchi kuydirishda yo'qolmaydi, shuning uchun past fosfor tarkibli rudalardan foydalaniladi.

2. Nordon oksidlar miqdori. Dastlabki ruda tarkibidagi nordon oksidlar miqdori po'lat ishlab chiqarishda hosil bo'luvchi shlak massasini aniqlaydi va elektroenergiya sarfiga, jarayonning iqtisodiy ko'rsatgichlariga kuchli ta'sir qiladi. Temir tarkibli materiallar tarkibidagi nordon oksidlar miqdori 3% dan oshmasligi kerak, aks holda metallashtirish iqtisodiy samarasiz hisoblanadi.

3. Flyus materiallardan foydalanish imkoni mavjudligi. Metallashtirish uchun shixtalardan foydalanish qator avzalliklarga ega. Birinchidan, tiklovchi qayta ishlashda temir tarkibli materiallarning mustahkamligi ortadi, ikkinchidan okatishlar ishlab chiqarish uchun agregetlarning ishlab chiqarish unumdorligi orttiriladi, uchinchidan okatishlarni metallashtirishda ularning uglerodlanishiga sharoit yaratiladi.

4. Legirlangan metallashgan okatishlar olish. SHixtaga legirlovchi qo'shimchalarning qo'shilishi po'lat tarkibida bu qo'shimchalarning teng taqsimlanishini ta'minlab beradi va temir bilan birga tiklanadi.

Tiklanishda o'zini tutishi.

Temir tarkibli materiallarning turli hil agregatlarda, qarama qarshi oqim prinsipida ishlovchi shaxtali pechlarda tiklanishda asosiy talab qattiq materiallarning granulametrik tarkibiga qo'yiladi. Dastlabki temir tarkibli materiallarga qo'yiladigan muhim talablardan biri, tiklanishda ularning mustaxkamligi va tarkibida mayday fraksiyaning (0-5mm) kamligidir. SHu bilan bir qatorda ta'kidlab o'tilganki, tiklanish

jarayonida barcha temir tarkibli materiallar o'zining mustahkamligini yo'qotadi. Olib borilgan umumiy tadqiqot natijalaridan temir tarkibli materiallarni tiklash jarayoni haqida quydagicha xulosalarni chiqarish mumkin:

1. Temir tarkibli materiallarni tiklovchi qayta ishlashda barcha materiallarning (ruda, aglomerat, okatish) mustahkamligi kamayadi. Mustahkamlikning sezilarli pasayishi 500°C dan boshlanadi. Yanada harorat oshirilsa bu holat kuchli kuchliroq nomoyon bo'ladi, keyinchalik, $950-1000^{\circ}\text{C}$ da kuchsizlanadi. Eng kuchsiz mustahkamlik, tiklanish darajasi 20-25 % bo'lganda sodir bo'ladi. Bu vyustit mavjud bo'lgan hududlarga to'g'ri keladi.

2. Qoyidaga binoan, materiallar mustahkamlagining yo'qolishi bilan ular hajmining oshishi kuzatiladi. Agar hajmning oshishi kuzatilmasa, demak, mustahkamlik kamaymayotganligidan dalolat.

3. Temir tarkibli materiallarni issiq tiklovchi qayta ishlab olishda ular bir qancha yuqori mustahkamlikga ega bo'ladi, bu materiallar tiklanganda mustahkamligi yanada ortadi. SHuning uchun aglomeratlar okatishlarga qaraganda yuqori mustahkamlikga ega bo'ladi.

4. Past haroratlarda temir rudali materiallar uglerod oksiddi atmosferasida, vodorod oksidili atmsferaga nisbatan o'zining mustahkamligini ko'proq yo'qotadi.

Temir tarkibli materiallarni tiklash jarayonida materiallar mustahkamligining yo'qolishiga quydagilar sabab bo'ladi:

1. Ma'lumki, gematitning magnetitga kristallokimyoviy o'zgarish davomida oraliq birikmalardan o'tadi, bunda qonuniyat bo'yicha hajm o'zgarishi kuzatiladi.

Kuchlanish paydo bo'lganda na'munada yoriqlar paydo bo'lib, mustahkamlikning yo'qolishiga olib keladi.

Eksperimentdan tasdiqlanishicha imatitning tiklanish maxsuloti sifatida, xossalari jixatdan magnetitga yaqin bo'lgan nestexiometrik magnetit hosil bo'lagan. Uning hosil bo'lishi past haroratlarda (900°S gacha) tiklanishida imatit-magnetit kristallik o'tishida issiq mustahkamlikning pasayishi kuzatiladi.

2. Temir oksidlarining turli kristallografik o'qlaridagi anizotropiya, panjaralarda "tolali" yoki "ignali" metallik temir hosil bo'lishiga olib keladi va bu

struktura umumiylikini buzuvchi va namuna tuzilishining buzilishiga olib keladi. Bunday holatning paydo bo'lishiga sabab oxirigacha aniqlanmagan, ammo bu sabablardan biri sifatida temir oksidi panjaralariga ishqoriy metallarning ta'siri bo'laishi mumkin.

3. Tiklanishda temir tarkibli materiallar mustahkamligining kamayishi ularda o'tirgan uglerodning olib tashlanishi bilan ham asoslanadi, lekin bu ham past haroratlarda sodir bo'ladi.

Qoyidaga binoan tiklanish jarayonining tezlashishi materiallar mustahkamligiga salbiy ta'sir qiladi, vaholangki kuchalnish etib bormasdan na'muna tuzilishi buzilib, unda yoriqlar paydo bo'ladi.

Modomiki, tiklanish jarayoni tezligi qattiq oksid bilan tiklovchi gaz orasidagi kontakt maydoniga bo'liq ekan, tiklanish jarayonida materiallarning o'zini tutishiga ularning struktura tuzilishi ta'sir qiladi.

Kovaklarning solishtirma yuzalari qancha katta bo'lsa, tiklanish okatishlarning barcha hajmlarida sodir bo'ladi va tiklanish tezligi ham shuncha yuqori bo'lib, okatishlar mustahkamligi esa shuncha pasayib boradi.

Mustaxkam struktura tuzilishiga ega bo'lgan okatishlar olinishini ta'minlashga qaratilgan chora tadbirlar, olib boriladi. Bunda asosiy tadbirlardan biri metallashtirishda tarkibida bo'sh tog' jinslari mavjud bo'lgan materiallardan foydalanish hisoblanadi.

Bunday materiallar oksidlovchi kuydirish jarayonida o'zidan eritma ajratadi va olinayotgan okatishlar mustahkamligi taminlanadi. SHuning uchun okatish tarkibidagi temir miqdorini 68-69 dan 64-65% gacha kamaytirish, o'z navbatida bo'sh tog' janslar miqdorini 2,3 dan 7,5% gacha oshirish tavsiya etilgan.

O'tkazilgan tajribalarning ko'rsatishicha boy boyitmalardan tayyorlangan flyuslangan materiallardan foydalanilganda okatishlar mustahkamligi bir muncha ortadi, bu esa metallashtirish samaradorligini osgiradi.

7.2. Tiklash –eritish sxemasini amalga oshirishda ikki bosqichli usuli

Xozirgi kunda metallashgan temir ishlab chiqarish bo'yicha etakchi rol o'ynayotgan texnologiyalar Midreks va XiL-III texnologiyalari xisoblanadi. Bu jarayonlarning

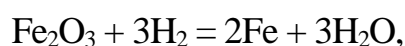
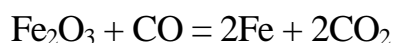
printsipial texnologik sxemalari 1 va 2 rasmda va ularning xarakteristikasi 1 rasmda keltilgan.

Solishtirilayotgan jarayonlarning asosiy farqli jixatlari issiq tiklovchi gaz olish usuli bilan farqlanadi.

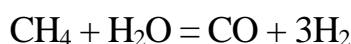
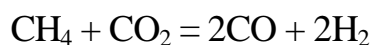
Midreks jarayonida – bu shaxtali pechlarda xosil bo‘luvchi tabiiy gazning konversiya maxsulotlari bilan temirni tiklash, bunda tashqaridan xech qanday oksidlovchilar (kislrod, par) ta’sir ettirilmaydi.

Jarayondan kelib chiqib aytish mumkinki, bunda tabiiy gaz uglevodorodlarini oksidlovchi bo‘lib, temirni tiklanishidan xosil bo‘layotgan kislrod xizmat qiladi.

SHaxtali pechda jarayon boshlanganda temirning tiklanishida bu kislrod H_2 va CO larni oksidlab, ularni CO_2 va H_2O larga aylantiradi.

Keyin esa, pechning reformalarida xosil bo‘ladigan CO_2 va H_2O gazlar tabiiy gaz uglevodorodlarini H_2 va CO gacha oksidlaydi.

Bu jarayon bitta tsikl daomida ko‘plab marta takrorlanadi.

XiLL-III jarayoni- bunda tabiiy gazning bug‘li konversiyasi, bunda tashqaridan beriladigan kislrod sifatida suv bug‘lanishidan xosil bo‘lgan kislrod beriladi.

Ko‘pgina kimyoviy ishlab chiqarish jarayonlaidagi kabi XiL-III jarayonida xam tabiiy gazning bug‘li konversiyasidan keng foydalaniladi, bunda reaksiya yuqori bosim ostida, deyarli uch baravar ortiqchaligi bilan boradi. Parli konversiyadan foydalanishda parning ortiqchaligi ikkita jiddiy texnologik echimni xal etishni talab etadi.

- shaxtali pech reaktoriga issiq konvertor gazini berishdan oldin ortiqcha parni yo‘qotish maqsadida sovitish va gazni takroran pechga berishdan oldin yana uni qizdirish.

- tabiiy gazning konversiyalanishida ishtirok etmaydigan chiqindi gazlarni (koloshnikovoy gazlar) ni yo‘qotish

Aytish kerakki, XiL-III jarayonida kovertor gazini takroran qizdirish, qizdiruvchi trubasiga $600-700\text{ }^{\circ}C$ xarorat intervalida agressiv ta’sir ko‘rsatadi, bu “metalning changlanishiga”

(«пыleniyu metalla») olib keladi. Qizdirilayotgan gaz trubasini ximoyalash uchun va uning ishlash muddatini oshirish maqsadida qizdirilayotgan tiklovchi gazga oltingugurt tarkibli birikmalarni puflash talab etiladi. SHular bilan bog‘liq xolda bu jarayonda tabiiy gazning desulfurizatsiyalanishi Midreks jarayoniga qaraganda ancha yuqori .

Agar Midreks jarayonida turli gazlarni reformerga uzatishdan oldin faqat bitta issiqlik almashuvchi apparatdan, ya’ni rekuperatordan foydalanilsa, XiL-III jarayonida beshta shunday apparatlardan ya’ni quydagilardan foydalaniladi.

Reformerning konvektiv qismi, bundan tabiiy gazni (tabiiy gaz va suv bug‘larining aralashmasini) trubogeneratorga berishdan oldin qizdirishda foydalaniladi. Bu erda so‘rib olingan gazlar reformerning o‘zida tozalanib ushlab qolinadi.

Kotel-utilizator, bundan trubogenerator uchun par chiqariladi va issiq konvertor gazining fizikaviy issiqligi utilizatsiya qilinadi.

Issilik almashtirgich (teploobmennik), konvertor gazidagi qoldiq issiqlikni utilizatsiya qilib kotel suvini qizdirish uchun.

Rekuperator, tiklovchi gazlarni dastlabki qizdirish uchun, bunda shaxtali reaktordan chiqayotgan chiqindi gazlar issiqligidan foydalaniladi.

отопливаемую природным газом нагревател восстановительного газа перед подачей его в шахтный реактор.

XiLL-III jarayoni ancha murakkab texnologik sxemaga egaligi bilan Midreks jarayoniga qaraganda bir qancha katta miqdorda issiqlik almashinuvchi va gazlarni tozalash va sovutish dastgoxlaridan foydalanishni talab etadi.

SHunday qilib Midreks jarayonida – chiqindi gazlar uchun bitta trubali skrubber, XiLL-III jarayonida esa uchta ustanovka – konvertor gazlarini sovutish uchun, chiqindi gazlarni tozalash va sovutish uchun, texnologik gazlarni uglekislotadan tozalash uchun.

YOrdamchi dastgoxlarning ko‘pligi tufayli XiLL-III jarayonida qo‘llaniladigan dastgoxlarning umumiy massasi Midreks jarayonida qo‘llaniladigan dastgoxlar massasidan 15-20 % ga yuqoriligini ko‘rishimiz mumkin.

Bu ikki jarayonning texnologik ko‘rsatgichlarini solishtiradigan bo‘lasak, ular qo‘ydagilardir. Birinchidan XiLL-III jarayonida pech reaktoridagi davleniya Midreks

jarayoniga qaraganda ancha yuqori, bu (0,55 MPa protiv 0,2 MPa). Bu tabiiy gazning parli kanversiyasining qo'llanilishi bilan bog'liq.

SHuni ta'kidlash lozimki, XiLL-III reaktorida parli konversiya qo'llanilishi bilan bog'liq xolda reaktorda vodorod miqdori uglerod oksidini kiga qaraganda 3.5 marta ko'proq bo'ladi. Bu esa pechdagi xaroratni yuqoriroq ushlab turishni talab etadi, (Midreks ga qaraganda 30-50 °C ga) chunki temir asosan vodorod bilan ko'p miqdorda issiqlik yutilishi bilan tiklanadi.

Ikkita jarayondan olinadigan maxsulotlarning xam matallashganlik darajasi deyarli bir xil.

Jarayonning samaradorligini belgilovchi sarf-xarajat ko'rsatgichlarini quydagicha ta'kidlash mumkin.

Tabiiy gaz sarfi ikkala jarayonda xam deyarli bir xil satxda. Elektroenergiyaga bo'lgan talab XiLL-III jarayonida taxminan 2 marta kam, chunki bu jarayonda o'zining xususiy issiqlik energiyasidan elektrenergiya ishlab chiqarish imkoniyati mavjud.

Midrex texnologiyasi oksidlagan okatishlarni shaxtali pechda konvertorlangan tabiiy gaz bilan tiklash jarayonlarini qamrab oladi. SHaxtali pechlarda metallashtirish jarayoni tiklanish zonasida 900 °C xaroratda va 0,2 MPa_{izb} gacha bosimda olib boriladi. Issiq metallashgan okatish (metallashganlik darajasi 92-94%) sovutish zonasida 40 – 60 °C gacha sovutiladi va pechdan chiqariladi.

Metallashgan okatishlarni sovutish yopiq konturda kompressor yordamida tsirkulyatsion gazlar bilan sovutiladi.

Metallashtirish ustanovkasining gaz potoki sxemasi 1 chizmada keltirilgan.

Sxemaga mevofiq shaxtali pechdan chiqib ketuvchi chiindi gazlar (koloshnikovoy gaz) changdan tozalash va sovutish uchun skrubberga beriladi va ikkita potokga bo'linadi:

- texnologik gaz - reformerda tabiiy gazni konversiyalash uchun foydalaniladi.
- yoqilg'i gazi, kam miqdorda tabiiy gaz bilan aralashtirilgandan so'ng reformer bosh gorelkasiga beriladi.

Bunda yoqilg'i gazi, texnologik gaz bilan solishtirilganda gazning yonuvchanlik xususiyatini oshirish maqsadida suv parlari to'liq yo'qolguncha kuchliroq sovutiladi. Texnologik gaz esa undagi suv bug'laridan tabiiy gazni konversiyalashda konvertirlovchi agent sifatida foydalanish uchun kamroq sovutiladi. Bu gaz ketma ket birinchi va ikkinchi boqichlarda

kompresorda siqilgandan so'ng rekuperatorlarda qizdiriladi, bundan so'ng esa oltingugrt birikmalaridan ZnO yordamida tozalanadi va tabiiy gaz bilan aralastirib tiklovchi gaz (pitatelniy gaz) tayyorlanadi. Pitatelniy gaz rekuperatorlarda qizdirilgandan so'ng reformerning reaktson trubasiga tushadi, bu erda nikel katalizatori ishtirokida CO₂ va H₂O lar yordamida keltirilgan texnologik gaz bilan konversiyalanadi.

Konverterlangan gaz refermerdan chiqishda 950 °C nominal xaroratga ega bo'ladi. Konvertor gaziga kam miqdorda rekuperatorlarda qizdirilgan tabiiy gaz qo'shilgandan so'ng, bu gaz tiklovchi sifatida 880 - 900 °C harorat bilan shaxtali pechga puflanadi.

Pechda gaz okatish qavatlari orasidan o'tib, ularni metallashganlik darajasi 92 % ga etgunga qadar tiklaydi. Pechga puflanayotgan gaz yuqori tiklovchanlik potentsialiga ega, (CO + H₂):(CO₂ + H₂O) munosabati 11 dan yuqori.

Pechda xosil bo'ldigan tiklanish maxsulotlari CO₂ va H₂O ning bir qismi reformerda tabiiy gazni konversiyalash uchun ishlatiladi, qolgan qismi esa texnologik tsikldan chiqariladi. Suv bug'larining ko'pgina qismi chiqindi gazlarni sovutishda yo'qotiladi.

YOqilg'ining umumiy sarfini kamaytirish va reformerda xosil bo'ladigan dimovoy gazlarning issiqligidan samararli foydalanish maqsadida, tabiiy gz va yoqilg'i gazlarni yondirish paytida ularni rekuperatorlarda tozalanadi

Rekuperatorlarda dimovoy gazlarning harorati 1125 °C dan 280 °C gacha nominal ko'rsatgichgacha tushiriladi.

Dimovoy gazlar venilyator yordamida so'riladi va atmosferaga truba orqali chiqarib yuboriladi.

Keltirilgan texnologik sxema oxirgi yillarda xayotga tadbiq etilgan Midreks ustanovkalari uchun umumiy xisoblanadi. SHu bilan birgalikda oxirgi yillarda Midreks firmasi tomonidan jarayonni tezlashtirish maqsadida kisloroddan foydalanib, tabiiy gaz sarfini kamaytirishga qaratilgan, takomillashgan texnologiyalar o'ylab chiqilmoqda.

Kisloroddan foydalanishning ikkita yo'nalishi ishlab chiqilgan:

gazning xaroratini taxminan 970 °C oshirish maqsadida tiklovchi gazga kislorod puflash; tabiiy gazning kislorodli konversiyasi, bunda olingan konvertor gaziga pechning markaziy qismidan kislorod puflash, bunda xam tiklovchi gazning xarorati 970 °C gacha etkaziladi.

Kislorodning solishtirma sarfi 20 m³/t bo'lganda metallashtirish darajasi maksimumga etkaziladi.

Birinchi xolatda (kislorodni tiklovchi gazga puflashda) pechning ishlab chiqarish unumdorligi 7 % ga, ikkinchi xolatda (tabiiy gazning kislorodli konversiyasida) 36–38 % ga oshadi. Tabiiy gaz sarfi mos ravishda 2 va 6 % kamayadi, maxsulotda uglerodning foyiz tarkibi esa 2,2–2,5 % gacha oshadi.

XiLL texnologiyasi shaxtali reaktorda 900 – 950 °C xarorat va 0,55 MPa_{izb.} bosimda oksidlangan okatishlarni tiklovchi gaz bilan metallashtirish jarayonini uz ichiga oladi. Issiq metallashgan okatish, metallashganlik darajasi 92–94% sovutish zonasida 50 °C gacha sovutiladi va pechdan chiqariladi.

Metallashgan okatishlarni sovutish yopiq konturda kompressor yordamida tsirkulyatsion gazlar bilan sovutiladi. Bunda maxsulot tarkibidagi uglerod miqdorini boshqarib borish uchun sovutuvchi gazga tabiiy gaz qo'shish mumkin.

Metallashtirish ustanovkasining gaz potoki sxemasi 2 chizmada keltirilgan.

CHizmaga muvofiq shaxtali pechdan chiqib ketuvchi chiindi gazlar (koloshnikovoy gaz) (400 °C xarorat atrofida), rekuperator orqali o'tkazilib changlardan tozalanadi va skrubberda sovutiladi va ikkita potokga bo'linadi:

-texnologik gaz (asosiy gazning 2/3 qismi), tiklovchi gaz sifatida sirkulyatsion siklda takroran foydalaniladi.

- yoqilg'i gazi, tabiiy gaz bilan aralashtirilgandan so'ng tiklovchi gazni qizdiruvchi otopleniyaga beriladi.

Sovutilgan va changlardan tozalangan texnologik gaz kompressorlarda siqiladi va korbonat angidridni yuvish uchun absorberga tushadi. YUvish metil-dietanolamina (MDEA) yordamida amalga oshiriladi. Aytish kerakki Xill jarayonida Midrex jarayonidan farqli o'laroq SO₂ konvertirlash agenti xisoblanmaydi va o'zini tiklanish jarayoni uchun ballast tutadi.

H₂O va CO₂ dan xoli bo'lgan gaz sovutilgan konvertor gazi bilan birgalikda rekuperatorga tushadi va gaz 900 - 950 °C gacha qizdirilib, reaktorga beriladi.

YUqorida aytib o'tilganidek, XILL-III jarayonida konvertorlangan gaz tabiiy gazning parli konversiyasidan olinadi va bunda yuqori bosim va parning ortiqchi miqdori ko'p bo'ladi.

Konvertor gazini olish sxemasi, issiq konvertorlangan gazi issiqligidan foydalanib, xarorati 800 oC kotel utilizatorida par olishni nazarda tutadi.

Kotel suvi, kotel utilizatorga berishdan oldin issiqlik almashtirgichdan o'tadi. Oxirgi yillarda jarayonni takomillashtirish uchun bir qancha takliflar bildirilmoqda, jumladan kisloroddan foydalanish va shaxtali reaktor (HILL Zr process) ning o'zida to'g'ridan to'g'ri tabiiy gazning anchagina qismini konvertsiyalash.

Bu texnologiya bo'yicha sovuq tiklovchi gazga tabiiy gaz purkaladi, bunda tabiiy gazning kislorodli konversiyasi sodir bo'ladi ($\text{CH}_4 + 0,5\text{O}_2 = \text{CO} + \text{H}_2$), hamda yangi tiklangan temir yuzasida self-reforming deb nomlanuvchi ($\text{CH}_4 = \text{C} + 2\text{H}_2$) tabiiy gazning konversiyasi sodir bo'ladi.

Bu texnologiyani yaratuvchilarning fikricha 50 nm³/t kislorod sarflanganda tabiiy gazning sarfini 8-10% ga kamaytirishga erishiladi va maxsulotda uglerodning miqdorini 4% gacha oshiriladi.

Ko'rib chiqilgan Midreks i XiL texnologiyalarining zamonaviy modifikatsiyalarida metallashgan okatishlarni shaxtali pechlardan sovutmasdan chiqarib, issiq ko'rinishda elektropechlarga yuklash imkonini beradi.

7.3. Truba aylannali pechlarda govakli temir olish

Turli metallurgik jarayonlar uchun qattiq fazali reaksiyalar oxirgi vaqtlargacha haqiqiy baholanmagan. Bularga qattiq oksidlarning oksidlanishi va tiklanishi, gidratlar va karbonatlarning parchlanishi, sulfidlarning oksidlanishi, bo'sh tog' jinslari va flyuslar orasidagi reaksiyalar va boshqalar kiradi.

Qattiq fazali kimyoviy reaksiyalar topoximik reaksiyalar sinfiga mansub bo'lib, dastlabki moddalar va maxsulotlar orasida xech bo'lmasa bitta qattiq modda ishtirok etadi. Topoximik reaksiyalarning umumiy hususiyati shunda nimiyon bo'ladiki, bunda jarayon qattiq faza chegarasi yuzasida rivojlanadi. Reaksiyalarning borish tezligi deganda, moddaning vaqt davomida o'zgarishi tushuniladi:

$$\alpha = (N_0 - N) / N_0,$$

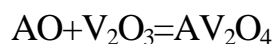
bu erda N_0 va N -dastlabki va joriy modddalar miqdori.

Reaksiyaning tezligi quydagi ifoda yordamida aniqlanadi:

$$v = d\alpha / dt$$

qattiq fazali reaksiyalarning zamonaviy termodinamik nazariyasi ko‘plab uchraydigan quydagi reaksiya misolida K.Vagner tomonidan taklif qilingan va

G. SHmaltsridom tomonidan rivojlantirilgan:

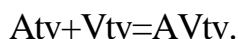
Bu nazariyaning umumiy qonuniyatlari quydagilardir:

- 1) Reaksiya tezligi qavatlar orasida hosil bo‘luvchi maxsulot ionlari diffuziyasi bilan limitlanadi;
- 2) Reaksiyaning qavat maxsuloti kompaktili hisoblanadi va uning tarkibidagi turli massadagi defektlar (zarrachalar chegarasi, dislokatsiyalar) ionlarning harakatlanishiga ta‘sir etmaydi;
- 3) Fazalar chegarasidagi reaksiyalar, maxsulot qavatlar orasidagi diffuziya jarayoniga nisbatan bir muncha tez boradi, shuning uchun fazalar chegarasida termodinamik muvozanat o‘rnatiladi;
- 4) Alohida ionlar reaksiya qavatlarida bir-biriga bog‘liq bo‘lmagan holda harakatlanadi. Amaliy ishlar uchun qattiq fazali reaksiyalar haqida termodinamika bergan ma‘lumotlar etarlicha emas. Vaqt davomida reaksiyalar qanday boradi degan savolga kinetika javob beradi.

Kinetik tadqiqotlar odatda ikkita bosqichni o‘z ichiga oladi:

- 1) Tezlikni eksperimental aniqlash yoki reaksiyalarni olib borish sharoitlari bilan bog‘liq ravishda moddalarning o‘zgarish darajasi va topilgan bog‘liqlikning matematik ta‘rifi;
- 2) Jarayonning kinetik parametrlarini baholash va ularni sodir bo‘luvchi jarayonning tabiati bilan bog‘liq ravishda interpretatsiyalash.

Ta‘kidlab o‘tilganidek, metallurgiyada qattiq faza ishtiroki bilan boradigan kimyoviy reaksiyalar turlichadir.

misolidagi qattiq fazali reaksiyaning konuniyatlariga tuxtalamiz. Bunday reaksiyalarga oksidli rudalar flyus va bo‘sh tog‘ jinslari orasida boradigan reaksiyalar kiradi: Fe_2O_3 , Fe_3O_4 , FeO , CaO , Si_2O , MgO .

Metallurgik jarayonlar amaliyoti uchun, birlamchi maxsulot xosil bulishi bilan boradigan reaksiyalarning boshlang‘ich asosiy ahamiyat kasb etadi. Metallurgik agregatlarda qattiq fazali reaksiyalar borishining asosiy xususiyatlari quydagilar hisoblanadi: birinchidan, kattik faza

elementlar zarrachalarining qichiq o'Ichamliligi, ikkinchidan, ularni qayta ishlashda o'zoro joylashuvining o'zgarmasligi. SHuning uchun fazalar yuzasi xarakterli xisoblanadi bu jisimning boshlang'ich bosqichida qattiq komponentlar orasidagi reaksiyalarning tezlashishi bilan tushuntiriladi.

Bu vaqtda reaksiyaning borishiga nafaqat oksidlarning bir-biriga ta'siri, balki ularning joylashuvi, geometriyasi, zarrachalar orasidagi kontaktlar soni xam ta'sir qiladi. CaO, SiO₂ larning kimyoviy aktivligi Fe₂O₃ ning aktivligiga qaraganda ancha yuqori, shunga qaramasdan reaksiya ferrit xosil bo'lishi bilan boradi. Bu CaO va Fe₂O₃ kontaktlar soni ko'p bo'lishi bilan boradi.

CaO-Fe₂O₃ sistemada o'zaro ta'sirlashuv.

Oxirgi vaqtlarda bu va boshka qator sistemalarni –eng sezgir tahlil usullaridan messbaurov spektroskopiya usulidan foydalanib tahlil qilingan. Dastlabki material na'munasi sifatida tarkibi CaO*Fe₂O₃ va 2CaO*Fe₂O₃ brikmasiga mos keluvchi aralashmadan foydalanilgan. Dastlabki shixtani yaxshilab raralashtirgandan so'ng, 49 MPa bosim ostida briketlashgan. Ferritlarni turli harorat-vakt sharoitlarida oksidlovchi atmoferada sintez kilishgan.

Ta'sirlashishning birlamchi maxsuloti ikki kaltsiyli ferrit xisoblanadi. Uning xosil bo'lishining boshlangich xarorati 400 °S – 500 °S dan past xaroratlarda CaO va Fe₃O₄ xosil buladi.

Dastlab, CaO va Fe₃O₄ orasida qattiq fazada reaksiya oksidlovchi atmosferasiz bormaydi deb xisoblangan. Fakatgina, Messbader usulidan foydalanilganda reaksiya vakuumda boradi. O'zgaruvchan tarkibga ega bo'lgan 2(Fe,Ca)O* Fe₂O₃ turdagi yangi faza olingan.

MgO-Fe₂O₃ cistemasida o'zaro ta'sirlashuv.

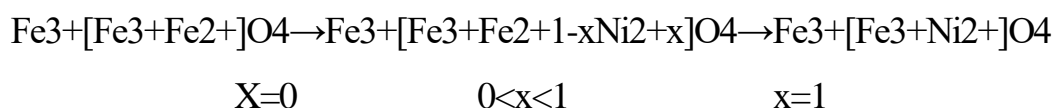
Bunda xam o'zaro ta'sirlashuv Messbauerov spektroskopiya usulida taxlil kilingan. Olingan ma'lumotlar shuni kursatadiki, dastlabki aralashmani turli xaroratlarda kuydirish va sovutishga karamasdan ferrit xosil kiluvchi kationlarning tarqalishi o'zgarmaydi.

Reksiyaning boo'lanishi 623 K da kuzatilgan. α - Fe₂O₃ ning MgO bilan butkul yo'qotilishi 1273 K da kuzatilgan. Jarayon diffuzion hududlarda sodir bo'ladi.

NiO- Fe₂O₃ sistemasida o'zaro ta'sirlashuv.

Oxirgi yillarda metallashgan ligerlangan okatishlar olish muommosi ko'plab mutaxassislarning diqqat e'tiborida bo'lib kelmoqda. SHuning uchun temir oksidi bilan ligerlovchi elementlar orasidagi reaksiyalar katta qiziqishlar bilan o'rganilmoqda.

NiO- Fe₂O₃ cistemasi ham Messbauer usuli yordamida tadqiq qilinigan. O'zaro ta'sirlashuvning boshlang'ich harorati 475 C ni tashkil etadi. Kinetik egri chiziqlar induktsion davrga ega emas. Egri chiziqlarni past haroratli (600 °C – 900 °C) li va yuqori haroratli ferrit xosil bo'lishiga ajratish mumkin. Qattiq fazali reaksiyalar boshida Fe₂O₃ asosida nestexiometrik ferrit xosil bo'lishi bilan bosqichma bosqich boradi, keyinchalik quydagi sxema bo'yicha stexiometrik ferrit xosil bo'ladi.

Diffuzion xududlar uchun aktivlash energiyasi kattaligi reaksiya maxsulotlarida Fe³⁺ va Ni²⁺ kationlarining diffuziyalanishida katta rol o'ynaydi.

7.4. Ko'p tubli pechda govakli temir olish

Maydalangan temir tarkibli materiallarni termik qayta ishlashda kuyish jarayoni kuzatiladi. Agar kuyishga preslangan, kovak material berilsa, kuyish jarayoni aktivlashadi. Qaytmas jarayon xisoblanuvchi kuyish jarayonida zarrachalarning sirt energiyasi kamayishi kuzatiladi.

YA.E.Gegudin kuyishda sodir bo'luvchi hamma jarayonlarni geometrik belgilari asosida uchta bosqichga bo'lishni taklif qilgan.

1) Boshlang'ich etapda zarrachalarning o'zaro yopishishi kuzatiladi. Zarrachalar orasida kontaktlar yuzasa ortadi, zarrachalar markazlari yaqinlashadi. Bu bosqichda zarrachalar o'zlarining mustaqil tuzilshini salab turadi, ya'ni ular orasidagi chegaralar saqlanib turadi.

2) Kuyishning ikkinchi bosqichida moddalar va bo'shliq orasida fazalarning tartibsiz aralshishi kuzatiladi.

3) Kuyishning uchinchi bosqichida asosan faqat yopiq ovaklar qoladi va materiallarning zichlashishi kovaklar xajmlari yig'indisining kamayishi bilan bog'liq.

Sanab o‘tilgan bosqichlar aniq chegaralangan hisoblanmaydi, bundan tashqari ko‘rsatilgan sxema xususiy jarayonlar – oksidlanish, tiklanish, suv bug‘larini yo‘qotish, dissosatsiya va boshqa jarayonlarni xisobga olmaydi.

Qizdirish jarayoida kristal zarrachalarning to‘qnashishida zarrachalarning erkin energiyasi kam tomonga ko‘chishi sodir bo‘ladi, bu sistema energiyaning kamayishi tomonga harakatlanishi bilan tushuntiriladi.

Bunda moddalarni tashishning turli mexanizmlari kuzatiladi.

Barcha oqim mexanizmi. Hamma kristallik panjarada xar doyim vakantsiyalar mavjud bo‘ladi, bu atomlarning almashiinishga imkon yaratadi. Bunday almashinish atomlarning bir biriga bog‘liq bo‘lmagan tarzda amalga oshadi. Buning natijasida suyuqlikning oqishiga analogik ravishda kristallarning oqishi sodir bo‘ladi. Jarayonnig tezligini aniqlovchi kattalik, yopishqoqlik η , diffuziya koeffitsienti D^* bilan bog‘liq.

$$l:\eta=D^*\delta:kT,$$

Bu erda δ – kristal panjara davri.

Yopishqoq oqimda kontaklar yuzasi ortadi, markazlari yaqinlashadi, ya’ni materiallarning cho‘kishi sodir bo‘ladi.

Parlanish-kondensatsiyalanish mexanizmi. Musbat radiusli krivizinali zarrachalar yuzasida bug‘larning turg‘unligi manfiy radiusga ega bo‘lgan krivizinaga nisbatan xar doyim yuqori bo‘ladi. Bug‘larning muvozanat bosimlari farqi ostida moddalar pufakchalar yuzasiga yopishadi.

Hajmiy diffuziya mexanizmi. Hajmiy diffuziya mexanizmi qachonki, ortiqcha vakantsiyalar shishgan yuzalarni xosil qilganda kuzatiladi.

Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, X radiusga ega bo‘lgan kuyuvchi shishik orasida kuydagicha bog‘liqlik kuzatiladi, bu bog‘liqlik xamma mexanizmlar uchun mosdir.

$$X_n(\tau):a_m = A(T) \tau,$$

Bu erda a -sferik zarrachalarning radiusi; τ - vaqt; $A(T)$ – haroratga bog‘liq funktsiya.

Barcha oqim rejimi uchun $n=2, m=1$; parlanish-kondensatsiyalanish mexanizmi uchun $n=3, m=1$; hajmiy diffuziya uchun $n=5, m=2$; yuza diffuziyasi uchun $n=7, m=3$.

Ta'riflab o'tilgan tashish mexanizmlar faqat qattiq fazali kuyishga ta'luli xisoblanadi. Ko'pgina xollarda temir tarkibli materiallarni tiklovchi qayta ishlashda eritma xosil bo'ladi. Bunda moddani tashish uchun qo'shimcha imkoniyat paydo bo'lishini nazarda tutish kerak.

Zarrachalarni qayta guruxlantirish. Zarrachalar orasidan o'tuvchi suyuqlik moylovchi vazifasini bajarib, tortilishni kamaytiradi va zarrachalarni bir biriga yopishtiradi.

Eritish-cho'ktirish. Bu mexanizmning ta'siri zarrachalarning kontakt joylarida suyuqlikning yuzga tortilish kuchi ta'sirida qattiq fazaning mayda zarrachalariii erituvchi va eritmada yirik zarrachalarning kristallanishini keltirib chiqaruvchi kappilliyar bosim yuzaga kelganda seziladi.

Tiklovchi qayta ishlashda qattiq fazali kuyish.

Qattiq fazali kuyish temir tarkibli materiallarni tiklash jarayoniga t'sir qiladi.

Temir tarkibli materiallarni tiklovchi termik qayta ishlashning bir qancha o'ziga xos xususiyatlari mavjud:

- a) komponentlar sonining ko'pligi (Fe, Si, Al, Ca, Mg oksidlari va boshqalar);
- b) jarayon borish davomida xosil bo'luvchi gazlarning sezilarli miqdori;
- v) oksidlovchi tiklovchi reaksiyalarning borishi;
- g) qattiq fazali reaksiyalarning borishi (magnetit va kremnezyom orasida, oxak va gematit orasida va boshqalar);
- d) Bir qancha miqdorda o'zgaruvchan tarkibli va xususiyatli suyuq faza xosil bo'lishi mumkinligi.

Bu xususiyatlar kuyish qonunlaridan o'zgarishlarsiz foydalanish imkonini bermaydi.

Kuyish jarayonining birinchi bosqichida paralel ravishda solishtirma yuzaning kamayishi va kovaklar solishtirma yuzasining kamayishi kuzatiladi.

SHuning uchun qisqa vaqtli jarayonda kuyish jarayonining xarakterli ko'rsatgichi kovaklarning o'zgarishi xisoblanadi.

Qattiq fazali kuyish jarayonining kinetikasini quydagi formula ifodalaydi.

$$\Delta L/L = kn \tau_n,$$

Bu erda L -na'munaning boshlang'ich chiziqli o'lchami; ΔL -chiziqli o'lchamning absolyut o'zgarishi; k – na'muna kuyishining tezlik konstantasi; n -massa ko'chishini ifodalovchi koefitsient, ko'pgina xollarda $n < 1$.

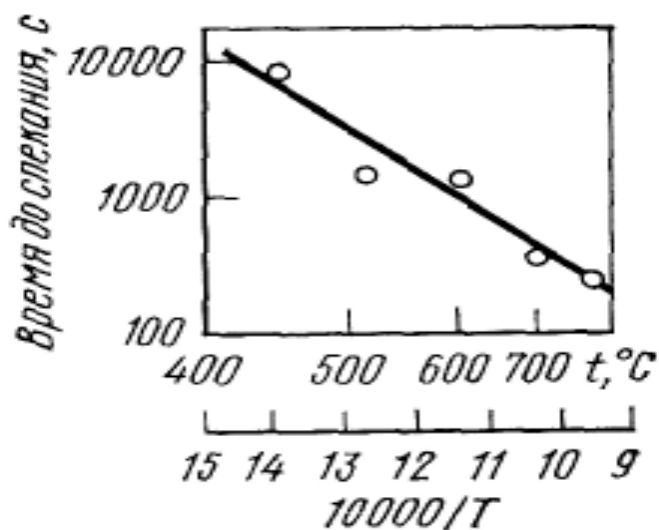
k ning haroratga bog'liqlik tenglamasi:

$$k = k_0 \exp(-E/RT),$$

bu erda T – kuyish harorati; E -kuyishning aktivlanish energiyasi; R -gaz doyimiyisi; k_0 -eksperiment oldi ko'paytmasi.

SHixtaga qo'shiladigan qo'shimchalar kuyish jarayoni kinetikasini bir qancha o'zgartirishi mumkin. Qaynar qatlamda tiklovchi kuydirish jarayonida xam zarrachalarning kuyishi bir qancha qiyinlashadi.

7.1- rasmda kuyish jarayoniga haroratning ta'siri tasvirlangan.

7.1-rasm vaqt birligida kuyish jarayoniga haroratning ta'siri (gematitli ruda, zarrachalar o'lchami 0,06-0,1mm).

Suyuq fazali kuyish jarayoni.

Bir qancha miqdorda suyuq fazaning xosil bo'lishi, kuyish jarayonini tezlashtiradi. Eritma temirli rudalar orasiga kirib va kovaklarni to'ldirib, zarrachalarni bir-biriga bog'lovchi kley vazifasini o'taydi, bu zarrachalarga yuqori energetik xolatni egallashga imkon berdi.

Suyuq fazali kuyishning asosiy kriteriyasi bo'lib, yopishish konstanta tezligi xisoblanadi.

Kuyish jarayoniga bosimning ta'siri.

Kuyish jarayoniga gazli sfera bosimi, asosan jarayon boshlanishida ta'sir ko'rsatadi.

Metallashtirish jarayonida metalning kuyishi.

Kuyish metallashtirish jarayoni borishi va jarayon natijasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi: mustaxkam metallik temir pilyonkasi xosil bo'lishi oksidlarning tiklanish jarayoni tezligi va mexanizmini o'zgartiradi, metallashgan maxsulotning oksidlanuvchanligiga ta'sir qiladi. Ba'zan

metallik temirning kuyish jarayoni umumiy jarayon haroratini chegaralashi mumkin. Aynan shaxtali pechlarda jarayon haroratini okatishlarning kuyib, konglaerat xosil bo'lishi chegaralaydi, bu esa texnologik jarayonning butkul xatoligiga olib keladi.

7.5. Suyuq metal olishda eritmada metallni tiklashning fizika kimyoviy asoslari.

Bu texnologiya bo'yicha flyus-ruda-ko'mirli okatish tagi aylanuvchi pechlarda qizdiriladi va 1450 gradusda eriydi, tiklanadi natijada cho'yan granulasi va shlak bir biridan ajraladi. Shlak oxirgi bosqichda sovutilgandan so'ng cho'yandan ajraladi va pechdan chiqishda granulalangan cho'yan (naggets) xosil bo'ladi. Cho'yanning metallashish darajasi 100%, tarkibida uglerodning miqdori 1.5-4.5 % gacha etkaziladi. ITmk-3 texnologiyasining asosiy xarakterli jixati shundaki, bunda xamma jarayonlar aloxida nam okatishning o'zida sodir bo'ladi. Okatishning tarkibi shunday tanlanadiki, xamma jarayonlar belgilangan vaqt oralig'ida (8-12 munda) tugab, kerakli tarkibga ega bo'lgan maxsulot olinishi kerak. Pechning ichki atmosferasi nam okatishni keraklicha qizdirib, okatishning atrofida tiklash muxitini ushlab turishni ta'minlab beradi.

Sochiluvchan materiallarni to'g'ridan to'g'ri tiklash jarayonida materiallarni bir muncha noaniq tarkib bilan ishlab chiqarishadi. Modomiki, ITmk3 jarayonlarida issiqlik va massaalmashuvi alohida xar bir okatishning o'zida sodir bo'ladi, shuning bilan bu jarayon xomashyo materiallarining xususiyatlarining o'zgarishiga egiluvchan (gibkiy) bo'ladi. Tarkibida 5 % zararli moddalari mavjud bo'lgan naggetslardan po'lat olishda, bu zararli moddalar metall vannasining yuzasiga qalqib chiqib ajralishi qiyin bo'lgan shlak xosil bo'ladi. Suyuq po'latda erigan oltingugrt va fosfor kabi elementlar tayyor maxsulotning fizik xususiyatlariga yomon ta'sir ko'rsatadi. SHuning uchun suyuq po'latni qo'shimcha desulfurizatsiyalantiradi. Ko'rishimiz mumkinki, naggetslar ishlab chiqarishda okatish xomashyosiga CaO tarkibli moddalarni qo'shib, shlakning asosligi orttirilganda naggetslar tarkibida oltingugurtning foyizini kamaytirish mumkin. Naggetslar tarkibida 0.08 % va undan kam miqdorda oltingugurt bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Agar cho'yan bo'lakchalarining o'lchami 3 mm dan kam bo'lsa, ularni pechdan chiqarishda muommolar yuuga keladi bundan tashqari, shlak komponentlri bunday bo'lakchalar bilan aralashib ketadi. Okatishlar o'lchamining yuqori chegaralari texnologik

talablar orqali belgilanadi. O'lchami 25 mm gacha bo'lgan naggetslarni olish uchun xomashyo sifatida juda katta o'lchamli okatishlardan foydalanish talab etiladi. Bunday katta o'lchamdagi okatishlardan foydalanishda erish, qattiq tiklanish, uglerodlanish jarayonlariga issiqlik etkazib berish vaqtini uzaytirib yuboradi, bu esa jarayoning samaradorligini pasaytirishga olib keladi.

Granulalangan cho'yanning o'lchamlariga juda ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi (okatish o'lchami, materialning tarkibi, ruda turi, pechning harorat rejimi, okatishlarning pechga yuklanish intensivligi va h.

Pechga yuklash tezligi ortib ketganda pechning tubida uglerodlanishdan so'ng kogeziya yo'li bilan erigan, yirik o'lchamdagi naggetslar xosil bo'ladi.

Pechning naggetslar xosil bo'lish zanalarini shartli ravishda 4 ta asosiy zonaga bo'lish mumkin. Z1, Z2, Z3 i Z4

Pechning gorelkalar bilan jixozlangan tag qismida joylashgan okatishlar Z1 zona orqali harakatlanib, issiqlik nurlanishi xisobidan xam ko'proq qiziydi. Okatish tarkibidagi temir oksidlari ko'mir yoki uglerod oksidi bilan tiklanganda okatishlar xali qattiq xolatda bo'ladi.

Keyinchalik qattiq tiklanish uglerod oksidining oxirigacha yonishi xisobiga Z2 zonasida sodir bo'ladi. Bu zonada xam okatishlar qattiq xolatini saqlab turadi.

Keyin pechning gorelkalar bilan jixozlangan Z3 zonasida uglerodlanish va erish sodir bo'lib, erigan temir bir biri bilan yopishib, o'zidan shlaklarni ajratib, naggetslar xosil qila boshlaydi. Xosil bo'lgan shlak va metal granulalari pechning to'rtinchi Z4 zonasida sovutilib pechdan chiqarib olinadi.

Agar xarorat tiklanish zonasida Z2 ya'ni metalning erish xaroratiga etsa, temir oksidlari tiklanmasdan turib erib ketadi. Natijada esa tiklanish jarayonlari eritmada sodir bo'ladi bu qattiq xolda tiklanishdan farqlanadi. Qachonki bunday sharoitda eritma xolatida tiklanishda tiklangan temirning shlakdan ajralishi qiyin kechadi va bundan naggetslar xosil bo'lmaydi. Odatdagi texnologik jarayonlarda 16-19mm li okatishlar pechga yuklanganda tiklanish zonasida xarorat 1300-1350 S da ushlab turiladi. To'liq tiklangan temir erish zonasiga o'tkaziladi va xarorat 1350÷1450 °C gacha ko'tariladi. Agar okatishning qattiq tiklanishi, metallashtirish darajasi 80% ga etganda to'xtab erish boshlanib ketsa, unda metallik temir yuzasi tiklanmagan oksidlar bilan qoplanadi va bunday temirdan naggetslar shakllanishi murakkab kechadi. 1200 °C xaroratda qattiq tiklanish jarayoni juda sekin boradi va pechda

materialni ushlab turish vaqti uzayib ketadi natijada ish/ch unumdorligi tushib ketadi. 1500 °C xaroratda metallik naggetslar bir biri bilan yopishib, noto'g'ri formadagi yirik-yirik massalar xosil bo'ladi. Bunday maxsulotlar sifatli xisoblanmaydi.

Tag paroshoklari pechning tag qismi bo'ylab, yupqa qavat qilib yoyiladi, bunda uglerodlanish va erish bosqichida tiklovchi muhit xosil qilish ta'minlanadi. SHunday qilib, okatishlarga yaqin xududlarda va okatishlar ichki qismida (Z3 zonada) okatishlar ichidagi qoldiq uglerod va tag poroshogi xisobiga kuchli tiklovchi muxit xosil bo'ladi. Gaz atmosferasida tiklanish darajasi $CO/(CO + CO_2)$ 0,5 dan 0,7 gacha bo'lganda xam burilish oksidlanish soir bo'lmaydi.

Amaliyotda metallik temirning shlakdan batamom ajralishi uning erishi va kogeziyasi bilan bir vaqtda sodir bo'ladi.

ITmk3 jarayonida foydalaniladigan tag poroshogi 2mm gacha yiriklikda yanchiladi. Tag poroshogini tayyorlashda ko'mir sifatda, kuyishga moyilligi bo'lmagan, plastikligi nolga teng yoki yaqin bo'lgan ko'mir tanlanadi. Bunday ko'mirlarga antratsid va koks maydalari mansub bo'ladi.

Tag poroshogi to'shama qalinligining aniq chegarasi yo'q, faqatgina to'shama qavat qalinlig tiklovchi atmosfera xosil qilish uchun 2 mm bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tag poroshogi to'shama qalinligining aniq chegarasi yo'qligi haqida gapirganda, uning yuqori chegarasi nazarda tutiladi. Jarayonda tiklovchi atmosferani boshqarish uchun koks yoki antartsidlardan ulardan SO gazi ajralib chiqmaguncha foydalanish mumkin. Ko'rsatilgan materiallardan aloxida-aloxida yoki birgalikda foydalanish mumkin.

Tag poroshogi okatish yuklanguncha yoyiladi. SHuning uchun u erish tiklanish jarayonida oqib ketadigan shlaklardan olovbardosh g'ishtlarni himoyalash vazifasini ham bajaradi.

7.6. Temir boyitmalaridan metallashgan okatish ishlab chiqarish texnologiyasi

Hozirgi vaqtda ko'pgina hollarda tiklovchi sifatida gazdan foydalanilmoqda.

Tiklovchi gaz olish uchun har hil turdagi qattiq, suyuq va gaz holdagi yoqilg'ilar xizmat qilishi mumkin. Tiklovchi gazlarni ishlab chiqarish usullarini tanlashda iqtisodiy omillar va tiklovchi gazga bo'lgan talablar (asosiysi tiklovchi gaz tarkibidagi CO, H₂ larning maksimal

darajada yuqori bo'lishi CO₂, H₂O, CH₄ va qoldiq uglerodning minimal darajada bo'lishi) aniqlanadi.

Gazning tiklovchilik xususiyatini baholash uchun uning oksidlanganlik darajasi ifodasidan foydalaniladi:

$$\eta_{ok} = (\text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O}) / (\text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O} + \text{CO} + \text{H}_2),$$

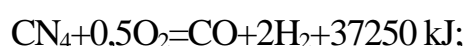
bu erda CO₂, H₂O, CO va H₂-mos ravishda gaz tarkibidagi komponentlar hajmiy ulushlari, %.

Tiklovchi gazni, gaz holdagi yoki suyuq uglevodorodlarni konversiya qilish yo'li bilan yoki qattiq yoqilg'ilarni gazifikatsiyalash yo'li bilan olinadi.

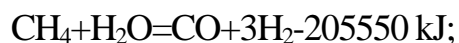
Tiklovchi gazni ishlab chiqarish uchun asosiy gaz holdagi yoqilg'I bu tabiiy gaz hisoblanadi. Koks gazini desulfuratsiyaga uchratib qoldiq gazni (56% SN₄, 10% N₂, 12% SO, 1% SO₂, 21% N₂) amiak bilan sintez qilib ham yoki homaki neft maxsuloylarini (65% SN₄, 12% N₂, 1% SO, 22% SO₂) gazifikatsiyaga uchratib hosil qilingan tiklovchi gazlardan ham foydalanish mumkin.

Konversiya jarayonida metal oxirigacha oksidlanmay, vodorod va uglerod oksidi hosil bo'lishi bilan boradi. Oksidlovchlar sifatida texnik kislorod, havo, par yoki karbonat angidrid gazidan foydalaniladi. Mana shularga mos ravishda konversiya ham kislorodli, havoli, parli yoki karbonat angidrid gazili konversiyaga bo'linadi. Aralash turdagi konversiyalar ham bo'lishi mumkin (masalan, parhavoli konversiya).

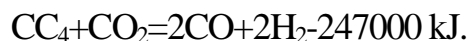
Havoli yoki kislorodli konversiya quydagi reaksiya orqali boradi:

Parli:

Karbonat angidridli:

Shunday qilib, agar tabiiy gazning konversiyasi kislorodli yoki havoli bo'lsa jarayon ekzotermik bo'ladi, agar tabiiy gazning konversiyasi parli yoki karbonat angidridli bo'lsa u holda jarayon issiqlik sarfini talab etadi.

Avtomatik ravishda tabiiy gazni havo yoki kislorod bilan konversiya qilishda, tiklovchi gaz massa ulushini maksimal oshirish, zararli komponentlar miqdorini minimal

kamaytirishni ta'minlash uchun tabiiy gaz va kislorod ma'lum haroratgacha qizdiriladi (1000⁰S dan yuqori).

Kislorodli konversiya maxsus gorelkalarda yoki uzluksiz ishlovchi konvertorlarda amalgam oshiriladi. Havoli konversiya uchun past qismidagi nasadkalar havo aralashmasini qizirish uchun, yuqori qismi tabiiy gazni konversiyalab, olinayotgan tiklovchi gazni qizdirishga mo'ljallangan kauper turidagi regenerativ apparatlardan foydalaniladi.

Kislorodli konversiyaning avzallik jaxatlari uni keng intervaldagi bosimlarda olib borilishidadir, bu olinayotgan gaz sifatiga ta'sir qilmaydi. Jarayonning boshqa avzallik jaxati esa, yuqori oltingugurt tarkibli gazlardan dastlabki qayta ishlashsiz foydalanish imkoniyati mavjudligi.

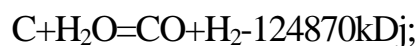
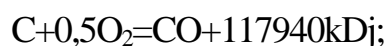
Jarayonning kamchiliklari esa, texnologik kislorodning yuqori tan narxliligi hisoblanadi.

Tabiiy gazning parli konversiyasi kauper turidagi konvertorlarda yoki nikelli yoki ishqorli katalizatorlar mavjudligidagi, maxsus trubalarda olib boriladi, bunda katalizatorlar tiklovchi gazning uglerod bilan ifloslanishining oldani olib, tiklovchi gazning yuqori konsentrtsiyasini olishni ta'minlab beradi.

Kislorod yoki par bilan birga oksidlovchi gaz sifatida koloshnik gazlari tarkibiga kiruvchi karbonat angidrididan ham foydalanish mumkin.

Bu usulning avzallik tarafi shundaki, bunda koloshnik gazi tarkibidagi tiklovchilardan qayta foydalanish imkoniyatining mavjudligi, bunung natijasida esa konversiya uchun tabiiy gazga bo'lgan talab bir muncha kamayadi. Karbonat angidridli konversiya 1200-1300⁰S va undan yuqori haroratlarda sodir bo'lishi kerak. Nisbatan past haroratlarda (950-1000⁰S) jarayon faqat katalizatorlar ishtirokida sodir bo'ladi.

Qattiq yoqilg'ilardan tiklovchi gaz olish uchun ularning gazifikatsiya reaksiyalari, oksidlovchi sifatida texnologik kislorod ishtirokida, suv bug'i yoki karbonat angidrid ishtirokida quydagi reaksiyalar orqali sodir bo'ladi.

Gaz tarkibda azotning miqdori yuqori bo'lganligi uchun, oksidlovchi sifatida havodan foydalanish mumkin emas.

Qattiq yoqilg'ılardan foydalanilayotganda unung quydagi xarakteristikalsri hisobga olinadi: a) uchmaydigan uglerod miqdori; b) uchuvchan uglerod miqdori va tarkibi; g) kul miqdori; d) smola mavjudligi va miqdori; e) reaksiyon xususiyati.

Metallashgan maxsulotlarning xossalari.

Domna jarayonida foydalanoladigan, past metallashgan okitishlarning asosiy xarakteristikalaridan biri ularning metallashganlik darazasidir.

Metallashganlik darazasi. Metallashganlik darajasi 80% dan kam bo'lgan xomashyolarni po'lat eritish pechlarida qayta eritish samarasiz hisoblanadi. Hozircha metallashganlikning eng past samaradorlik darajasi aniqlanmagan.

Bo'sh jinslarning miqdori. Bu ko'rsatgich shlakning chiqishiga, elektroenergiyaning sarfiga, binobarin po'lat ishlab chiqarish iqtisodiga ta'sir qiladi. (SiO_2 5% dan ko'p emas).

Zararli qo'shimchalar miqdori bu ko'rsatgich ham ishlab chiqarilayotgan po'latning markasiga bog'liq bo'ladi. Sifatli po'lat olish uchun oltingugurt va fosforning miqdori mos ravishda 0,01 va 0,015% dan oshmasligi kerak.

Uglerod miqdori po'lat eritish agregatlarida po'latning erish jarayoniga va po'latning qaynash jarayoniga kuchli ta'sir qiladi. (1-2%).

Metallashgan okatishlarning zichligi bu ham po'lat eritish bo'limi uchun juda muhim, chunki vannada okatishlar erib, shlak qavatlaridan o'tishi shunga bog'liq. Ba'zi hollarda okatishlarni zichlamasdan jarayonga beriladi. ($1,8\text{t/m}^3$ dan kam bo'lmagan holda).

Gazlar miqdori. Azotning ko'pgina qismi shixta bilan kiradi. Azot miqdori ko'pligi jarayonga salbiy ta'sir qiladi (0,01-0,08% dan kam).

Nazorat savollari:

1. Gaz xolidagi tiklovchilarga qaysi gazlar mansub bo'ladi?
2. Gaz xolidagi tiklovchilarga qo'yiladigan talablar?
3. Metalshtirish darajasi?
4. Metallashgan materiallar olishda xomashyo bo'lib qanday materiallar xizmat qiladi?

1.10	MS12304	Metrologiya va standartlashirish	120	60	30	16	14			60			4					4						4
1.11	SIM14704	Soha loyihodori va maslahat	120	60	30	30				60					4							4		4
1.12	FAL13504	Falsafa	120	60	30				30	60					4							4		4
1.13	EKA13604	Ekologiya	120	60	30	16	14			60					4							4		4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	
1.14	XFX14804	Hayot faoliyati hayrizlijei	120	60	30	14	16			60								4								4	4	
1.15	META11305	Metallurgiya asoslari	150	60	30	16	14			90			4								5						5	
1.16	MRQT12306	Mis rudalarini qayta ishlashga jarayonlari	180	60	30	16	14			120			4								6						6	
1.17	MTMA12411	Metallurgik zavodlarda teskiklik va susisalmosiluv	330	150	90	44	16		ki	180			4	6							6	5					11	
1.18	GMN13612	Cidrometallurgiya jarayonlari nazariyasi	360	136	76	44	16			224					4	5							6	6			12	
1.19	PAMN13609	Prometallurgiya jarayonlari nazariyasi	270	120	60	44	16			150					4	4							5	4			9	
1.20	MVN14809	Molibden va volfram metallurgiyasi	270	104	64	40				166							4	3							5	4	9	
1.21	MZMD13610	Metallurgik zavodlarning mexanik qisqichlari	300	120	60	46	14			180							4	4							5	5	10	
1.22	MEN14705	Mis elektrometallurgiyasi	150	60	30	22	8		ki	90							4								5	5	5	
1.23	TYMNI3505	Tarqoq va yer metallar metallurgiyasi	150	60	30	16	14			90					4								5				5	
1.24	MBYQJ13504	Mis boyitmalarini yallig'lashtiruvchi eritish jarayoni	120	60	30	30				60								4								4	4	
1.25	NMMET14812	Nodir metallar metallurgiyasi	360	134	60	60	14			226							4	5							6	6	12	
2.00		Tanlov fanlari	1650	25	706	356	230	98	22	944	6		4	18	8	7	4	5			6	5	20	10	9	5	6	56
2.01	MuxP23604	Mubandilik nazariyasi	120	46	24				22	74							3							4			4	
	YTO RK23604	Yaqini tabiiy O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi																										
	MBTR22406	Metallar retsiklijei	180	90	46	30	14			90					6							6					6	
2.02	MRTT22406	Metallurgiyada tasvira tajankor texnologiyalar	180	90	46	30	14			90					6							6					6	
	TFKU22305	Texnologiya nazariyasi	150	60	30	16	14			90			4									5					5	
2.03	MTUV22305	Metallurgiyada talovot usullari va usullari	150	60	30	16	14			90			4									5					5	
2.04	NDCKF224705	Metallurgik tomashvodon kompleks foydalanish	150	60	30	16	14			90							4								5		5	
	TXQI224705	Tomonan tomashvodonlari qayta ishlash	150	60	30	16	14			90							4								5		5	
2.05	MZI22405	Metallurgik zavodlarni loyihalash	150	60	30	16	14			90				4								5					5	
	MN22405	Mineralogiya	150	60	30	16	14			90				4								5					5	
2.06	YK21106	Yonilishga kirish	180	90	46	30	14			90	6										6						6	
	OKME1106	Oltin va kumush metallurgiyasi	180	90	46	30	14			90	6										6						6	
2.07	MBTJ22405	Metallurgiyada biotexnologik jarayonlari	150	60	30	16	14			90				4								5					5	
	MRMAJ22405	Mis metallurgiyasida avtojen jarayonlar	150	60	30	16	14			90				4								5					5	

2-AMALIY MASHG'ULOT

VANYUKOV PECHIDA BORADIGAN JARAYONLARNI HISOBLASH

Ishdan maqsad; Vanyukov pechida boradigan jarayonlarning ashyolar tegligini hisoblash.

Ratsional tarkibni hisoblash

Mis boyitmaining kimyoviy tarkibi,%: 21,5 Cu; 1,7 Zn; 26 Fe; 4,0 SiO₂; 1.8 CaO; 3.6 Al₂O₃; S va boshqalar - hisobga olish.

Mineralogik tahlil ma'lumotlariga ko'ra, boyitmadagi mis xalkopirit (CuFeS₂) va kovelit (CuS) shaklida 1: 1 nisbatda, rux sfaleritda (ZnS), qolgan barcha temir pirit (FeS₂) va pirroteit (Fe₇S₈) shaklida bo'ladi nisbat 2: 1. Chiqindi jinslar kvarts qumi (SiO₂), ohaktosh (CaCO₃) va alyuminiy oksidi (Al₂O₃) bilan ifodalanadi. Oltinugurt miqdori va boshqalar hisoblanadi.

Hisoblash 100 kg boyitma uchun amalga oshiriladi. Xalkopirit shaklida mis miqdorini toping:

$$21,5 : 2 = 10,8 \text{ kg};$$

kovelit shaklida:

$$21,5 : 2 = 10,8 \text{ kg}.$$

Metall sulfidlardagi elementlarning tarkibini hisoblaymiz:

CuFeS_2 63.5: 55.8: 64 = 10.8:

a: b, a = 9,5 kg Fe, b = 10,9 kg S.

CuS 63.5: 32 = 10.8: y, y = 5.4 kg S.

ZnS 65.4: 32 = 1.7: z, z = 0.8 kg S.

Piritdagi temirning qolgan miqdorini aniqlang:

$(26 - 9,5) \text{H}_2$: 3 = 11,0 kg; pirotitda:

$(26 - 9,5) \text{Ch}_1$: 3 = 5,5 kg.

Oltinugurt ushbu temir bilan bog'liq:

FeS_2 55.8: 64 = 11: x, x = 12.6 kg S.

Fe_7S_8 390,6: 256 = 5,5: c, c = 3,6 kg S.

Xalkopirit, kovelin, sfalerit, pirit va pirotit bilan bog'liq oltinugurtning umumiy miqdorini aniqlang:

$10,9 + 5,4 + 0,8 + 12,6 + 3,6 = 33,3$ kg.

Ohaktosh miqdori va uning tarkibidagi CO_2 miqdorini hisoblaymiz:

CaCO_3 : CaO : $\text{CO}_2 = 100$: 56: 44 = x_1 : 1.8: x_2 , $x_1 = 3,2$ kg

CaCO_3 , $x_2 = 1,4$ kg CO_2 .

Hisoblash natijalari jadvalda umumlashtiriladi.

Mis boyitmaining ratsional tarkibini hisoblash

Birikma	Birikmalarning miqdorlari, %									
	Cu	Zn	Fe	S	CaO	SiO ₂	Al ₂ O ₃		Bush tog' jinsi	jami
CuFeS_2	10,8	–	9,5	10,9	–	–	–		–	31,2
CuS	10,8	–	–	5,4	–	–	–		–	16,2
ZnS	–	1,6	–	0,9	–	–	–		–	2,6
FeS_2	–	–	11	12,6	–	–	–		–	23,6
Fe_7S_8	–	–	5,5	3,6	–	–	–		–	9,1
SiO_2	–	–	–	–	–	4,0	–		–	4,0
CaCO_3	–	–	–	–	1,8	–	–		–	3,2

Al ₂ O ₃	–	–	–	–	–	–	3,6		–	3,6
Boshqalar	–	–	–	–	–	–	–		6,6	6,6
Jami	21,6	1,6	26	33,4	1,8	4,0	3,6	6,6	100	

Avtogen eritishning moddiy balansini hisoblash

100 kg boyitma uchun hisoblaymiz.

Oqim sifatida qumtosh ishlatiladi, %: 75 SiO₂; 13,5 Al₂O₃; 5.3 FeO; 5.2 CaO;

1 - boshqalar.

Shteyn miqdori va tarkibini hisoblash. Mahalliy korxonalarining ma'lumotlariga ko'ra, avtogen jarayonlar uchun shteynda mis olish 95-98% ni tashkil qiladi. Rux shlakga 80-85% gacha tushadi.

Bu shuni anglatadiki, mis shteynga o'tadi ($e_{Cu} = 97\%$ bilan): $21,6 \times 0,97 = 21$ kg, u holda shteynning massasi 50% bo'lgan mot massasi: $21 : 0,5 = 42$ kg bo'ladi. Rux shteynga o'tadi ($e_{Zn} = 20\%$ bilan): $1,7 \times 0,2 = 0,34$ kg, ya'ni. shteyndagi uning miqdori $(0,34 : 42) \times 100 = 0,8\%$.

42 kg mot tarkibida quyidagilar mavjud:

$$CuS = (21 \times 95,5) : 63,5 = 31,6 \text{ kg} \quad (S = 31,6 - 21 = 10,6 \text{ kg})$$

$$ZnS = (0,34 \times 97,4) : 65,4 = 0,5 \text{ kg} \quad (S = 0,5 - 0,34 = 0,16 \text{ kg})$$

V.Ya.ning so'zlariga ko'ra, 50% mis bo'lgan shteynlar mavjud. Mostovich, Fe₃O₄ shaklida 2.0% O₂:

$$Fe_3O_4 = (42 \times 0,02 \times 231,4) : 64 = 3,03 \text{ kg} \quad (Fe = 3,03 - 0,84 = 2,19 \text{ kg})$$

Shteyndagi temir sulfid miqdori:

$$FeS = 42 - CuS - ZnS - Fe_3O_4 = 42 - 31,6 - 0,5 - 3,03 = 6,87 \text{ kg.}$$

$$(Fe = 6,87 \times 55,8 : 87,8 = 4,37 \text{ kg; } S = 6,87 - 4,37 = 2,5 \text{ kg}).$$

Shteyin tarkibi

Biri- kmalar	Shteyining tarkibi											
	%	kg	%	kg	%	kg	%	kg	%	kg	%	kg
CuS	50	21	–	–	–	–	25,2	10,6	–	–	75,2	31,6
ZnS	–	–	0,8	0,34	–	–	0,4	0,16	–	–	1,2	0,5
FeS	–	–	–	–	10,4	4,37	6	2,5	–	–	16,4	6,87

Fe ₃ O ₄	-	-	-	-	5,2	2,19	-	-	2,0	0,84	7,2	3,03
Jami	50	21	0,8	0,34	15,6	6,56	31,6	13,26	2,0	0,84	100	42

Shlak miqdorini hisoblash

Misdagi shteynning qayta tiklanishi 97%, rux - 20%. Bu shuni anglatadiki, misning 3% va ruxning 80% i ketadi. Bizning taxminimizcha, shlakda mis asosan CuS, rux - ZnO shaklida bo'ladi.

Boyitma CuFeS₂, FeS₂ sulfidlari dissotsilanadi:

31,2 - X - Y. 31,2 kg CuFeS₂ dan siz quyidagilarni olasiz:

$$X = (31,2 \times 95,5) : 183,3 = 16,26 \text{ kg CuS};$$

$$Y = (31,2 \times 87,8) : 183,3 = 14,94 \text{ kg FeS}; \text{FeS}_2 = \text{FeS} + \text{S};$$

$$23,6 - X - Y; 119,8 - 87,8 - 32.$$

23,6 kg FeS₂ dan:

$$X = 23,6 \times 87,8 : 119,8 = 17,3 \text{ kg FeS};$$

$$Y = 23,6 \times 32 : 119,8 = 6,3 \text{ kg S}.$$

Shlak tarkibida mis asosan CuS shaklida bo'ladi.

16,26 + 16,2 = 32,46 kg CuS dan 31,6 kg motga o'tadi. 32,46 - 31,6 = 0,86 kg CuS shlakga o'tadi. 0,86 kg CuS tarkibida 0,57 kg Cu va 0,29 kg S mavjud.

Boyitmadagi Rux 1,7 kg, shteynda - 0,34 kg, ya'ni. 1,7 - 0,34 = 1,36 kg Zn uning shlakiga o'tadi.

Shlakda rux oksid shaklida bo'ladi va uning miqdori: 81,4 * 1,36: 65,4 = 1,69 kg ZnO.

Temirning bir qismi va boyitmaning barcha tosh hosil qiluvchi tarkibiy qismlari shlakga o'tadi. Temir boyitmadan shlakga o'tadi:

$$\text{Feshl} = \text{Fekon} - \text{Fesht} = 26 - 6,56 = 19,44 \text{ kg}; \text{ bu massani tashkil qiladi}$$

$$\text{FeO} = 19,44 \times 71,8 : 55,8 = 25 \text{ kg}.$$

Tarkibida temir miqdori yuqori bo'lgan shlaklar kam interfeys tarangligi bilan ajralib turadi. Ushbu interfeyslararo taranglik bilan shlakda yomon birlashuvchi

motli emulsiya hosil bo'ladi, bu esa ular bilan birga misning katta yo'qotishlariga olib keladi. Shuning uchun, oqimlar bilan eritish kerak.

Avtogen eritish uchun SiO₂ miqdori 30-32% gacha bo'lgan shlaklarni olish odatiy holdir.

Shlakdagi temirning bir qismi magnetit - Fe₃O₄ shaklida bo'lib, uning tarkibida eritish turiga qarab, Vanyukovni eritish uchun 6-8% bo'lishi va to'xtatilgan eritishda 15-24% gacha bo'lishi mumkin.

O'z-o'zidan eriydigan shlakning tarkibi va miqdori

	Komponentlar miqdori									
	Cu	Zn	Fe	S	O ₂	SiO ₂	Al ₂ O ₃	CaO	Boshqalar	Jami
kg	0,57	1,36	19,44	0,29	5,89	4,0	3,6	1,8	6,6	43,55
%	1,3	3,1	44,6	0,7	13,5	9,2	8,3	4,1	15,2	100

Oqim miqdorini hisoblash

Hisoblash 30% SiO₂ va 14% Fe₃O₄ o'z ichiga olgan shlakni olish uchun amalga oshiriladi.

Birlamchi shlakning massasini bilish va FeO ning bir qismi Fe₃O₄ ga oksidlanishini hisobga olib, ikkita noma'lum bo'lgan ikkita tenglama tizimini tuzish va uni echib, zaryadga qo'shilgan qumtosh massasini va shu sababli butun shlakning massasini topish mumkin.

X - yuklangan qumtosh massasi, Y - FeO Fe₃O₄ ga oksidlanish uchun zarur bo'lgan O₂ miqdori deb taxmin qilaylik.

$$((0,75 \cdot X + 4 = 0,3 (43,55 + X + Y))$$

$$Y = 0,0691 * 0,14 (43,55 + X + Y))$$

Tenglamalar tizimini echib, biz olamiz

$$X = 20,56 \text{ kg}; Y = 0,63 \text{ kg}.$$

20,56 kg oqim tarkibiga quyidagilar kiradi:

$\text{SiO}_2 - 20,56 \times 0,75 = 15,42 \text{ kg};$

$\text{FeO} - 20,56 \times 0,053 = 1,1 \text{ kg};$

$\text{Al}_2\text{O}_3 - 20,56 \times 0,135 = 2,76 \text{ kg};$

$\text{CaO} - 20,56 \times 0,052 = 1,07 \text{ kg};$

Boshqalar - $20,56 \times 0,01 = 0,21 \text{ kg};$ Jami: 20,56 kg.

Shlak massasi teng bo'ladi: $43,55 + 20,56 + 0,63 = 64,74 \text{ kg}.$

Qumtosh tarkibida 0,73 kg FeO bo'lganligi sababli, biz oqim bilan ta'minlangan temir miqdorini topamiz: $1,1 \times 55,8 : 71,8 = 0,85 \text{ kg}.$

Bu kislorod $1,1 - 0,85 = 0,25 \text{ kg}$ bilan bog'liq.

Umumiy temir shlakga o'tadi: $19,44 + 0,85 = 20,29 \text{ kg}.$

Fe_3O_4 tarkibidagi shlak tarkibida 14% bo'lganligi uchun uning massasi quyidagicha bo'ladi.

$64,74 \times 0,14 = 9,06 \text{ kg}$ (Fe = 6,55 kg; $\text{O}_2 = 2,51 \text{ kg}$).

Shlak tarkibidagi temir miqdori azot oksidi (FeO) shaklida bo'ladi:

$20,29 - 6,55 = 13,74 \text{ kg}.$ Kislorod ushbu miqdordagi temir bilan bog'liq:

$13,74 \times 16 : 55,8 = 3,93 \text{ kg}.$

Hisoblash natijalari asosida biz jadval tuzamiz.

3-AMALIY MASHG'ULOT. QO'RG'OSHIN BOYITMALARINI SHAXTALI ERITISH PECHLARIDA QAYTA ISHLASH JARAYONINI HISOBLASH

Ishdan maqsad. Qo'rg'oshin boyitmalarini shaxtali eritish pechlarida qayta ishlash jarayonini hisoblash ko'nikmasiga ega bo'lish.

Qo'rg'oshin aglomeratini tiklovchi eritishni asosiy maqsadlari:

1) xomaki metal shaklda maksimal ravishda qo'rg'oshin olish. Bu metalda oltin, kumush, mis, vismut, surma, mishyak, qalay va tellur to'planadi;

2) ma'dansiz jinslarni shlakga o'tkazish va shu shlakga ko'proq ruxni o'tkazishdir.

Qo'rg'oshin aglomeratda asosan oksid va ferrit turlarida uchraydi. Bu birikmalar 1000°C dan ziyodroq haroratlarda qattiq uglerod, uglerod oksidi, tabiiy gaz va boshqa tiklovchi moddalar bilan metal holatigacha tiklanishi mumkin.

Qo'rg'oshin eritmaga eng qulay bu shaxtali pechdir, chunki unda tiklovchi muxitda joriy etish va boshqarish osondir.

Yoqilg'i hisobida koks qo'llanadi, qaysi qatlam shaklda aglomerat bilan birga pechga yuklanadi. Pechning pastki qismida-gornda-jarayonning suyuq mahsulotlari to'planadi: xomaki qo'rg'oshin va shlak. Shlak eritmasining yuqorisida shixta joylashgan. Shixtaning pastki qismida (0,5-1,0 m) qizitilgan koks joylashgan. Bu qism pechning fokusi deb nomlanadi.

Koksni yonishini ta'minlash uchun va tiklovchi muxit paydo bo'lish maqsadida pechga bosim bilan havo beriladi. Pechning fokusida harorat 1500°S gacha ko'tariladi. Pech gazlari shixtaning xajmidan o'tadi, ularni qizitadi va qo'rg'oshinni oksidlangan moddalarni tiklanishda qatnashadi. Gazning pechdan chiqishida (koloshnikda) harorati $200-400^{\circ}\text{C}$ tashkil qiladi.

Shixtani balandligi (4-6 m) koks yongan sababli va qo'rg'oshinni erib siljayishi natijasida asta sekin past tomon suriladi. Shixtani pastga qarab siljayish tezligi taxminan 1 m/soatiga. Pastga tushgan shixtani o'rniga yangi shixta porsiyasi yuklanadi. Shixtani harorati fokusdan yuklash joyiga qarab kamayib boradi.

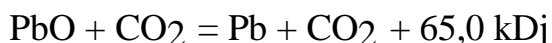
Eritish davrida hosil bo'lgan suyuq mahsulotlar pastga qarab siljayadi, fokusdan o'tib gornda to'planadi va zichilik asosida qatlamlanadi. Xomaki qo'rg'oshin va shlak pechda to'planishi bilan undan chiqariladi.

Aglomerat o'zi bilan oksid va silikatlarni qotishmasidir. Qo'rg'oshindan tashqari, unda rux, mis, temir, noyob metallar, myshyak, surma, vismut, qalay, nodir elementlar bor.

Qo'rg'oshin aglomeratda glyot, silikat, murakkab oksid (ferrit, plyumbit), sulfat, sulfid va erkin metallar shakllarda keltirilgan.

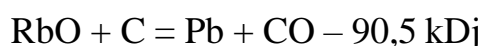
Metallik qo'rg'oshin aglomeratni 357 °C dan ziyodroq haroratga qizitganda yorib pechnipast qismiga qo'yiladi. Pastga qarab harakatlanish davrida qo'rg'oshin boshqa metallarni o'zida eritadi.

Glyot (RbO) engil tiklovchi oksid. Uni tiklanish uglerod oksidi bilan pechning yuqori qismlarida boshlanadi (160-185⁰S haroratlardan boshlab):

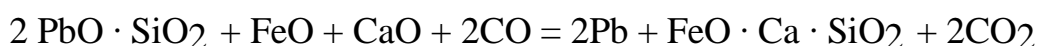

Haroratni ko'tarilishi reaksiyaning tezlanishiga olib keladi.

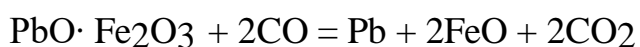
Glyotni erigandan so'ng 886⁰S) RbO bilan uglerodni kontakti yaxshilanib quyidagi reaksiya intensiv oqib o'tadi.:

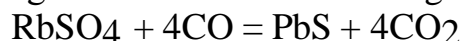
Qo'rg'oshinni silikatlar ($x \text{RbO} \cdot y \text{SiO}_2$) 700⁰C dan yuqoriroq haroratlarda erib, pechni pastki qismiga siljiydi. Bu harakatlanishda silikatlar o'zlarida boshqa oksidlarni eritadi. Qo'rg'oshin silikatlar shixtali pechda tiklanadi. Tiklanish ikki bosqichli bo'ladi. Birinchi bosqichda RbO silikatda undan kuchliroq Fe₂O₃ yoki CaO ga o'rin almashadi. Paydo bulgan temir kalsiy silikati uzidag etnirritadi. Ikkinchi bosqichda shlak eritmasidagi giyotni SO yoki S bilan tiklanishi oqib o'tadi:

Qo'rg'oshin ferritlari ($n \text{PbO} \cdot m \text{FeO}$) uglerod oksidi bilan 500-550⁰C lardan boshlab oson tiklanadi:

Qo'rg'oshin sulfati sulfid holatigacha tiklanadi:

Reaksiya 550⁰C dan ziyodroq haroratda intensiv o'tadi. Deyarlik hamma sulfat sulfid shaklga to'liq o'tadi. Qisman sulfat 800⁰S dan boshlab parchalanadi:

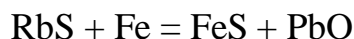

Kremniy dioksidi RbSO₄ ni parchalanishga ko'maklashadi:

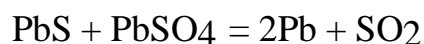
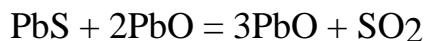

Qo'rg'oshin sulfidi (PbS) shaxtali eritishda deyarlik tiklanmaydi.

Qisman qo'rg'oshin almashuv reaksiyasi natijasida paydo bo'lishi mumkin:

Qisman RbS boshqa qo'rg'oshin birikmalari bilan o'zaro bog'lanishi mumkin:

Reaksiyaga kirmagan PbS temir va mis sulfidlari bilan shteyn fazasini qabul qiladi.

Ma'dansiz jinslar va qo'shiladigan flyuslar shlak fazasini tashkil qilishadi. Ko'p komponentli qo'rg'oshin eritish shlaklarini asoslarini FeO-Zn – CaO – SiO₂ sistemasi tashkil qiladi. Bu oksidlarni yig'indisi 90% dan ziyodroq bo'ladi. Qo'rg'oshin shlaklarni ajralib turadigan bitta xususiyati – unda 5 – 25% ZnO borligi. Agarda shlakda 20% rux oksidi bo'lsa shlak xususiyatlari deyarli o'zgarmaydi.

Jarayonning suyuq mahsulotlari zichlik farqligi sababli qatlamlashadi. Qanchalik zichlik farqligi katta bo'lsa – shuncha ajralish tez va to'laroq bo'ladi. Shlakning zichligi uni tashkil etuvchilarning zichligiga bog'liqdir, g/sm: 2,7 SiO₂, 5,0 FeO, 3,3 CaO, 2,8 Al₂O₃.

Optimal tarkibdagi shlakni quyidagi xususiyatlari bo'lishi kerak: erish harorati 1100 – 1150 °C; yopishqoqligi 1200 °C da – 0,5 Pa °C; zichligi 3,5 – 3,8. Bunday xususiyatlarga quyidagi tarkibidagi shlak egadir, %: 20-30 SiO₂, 30-40 FeO; 10-18 CaO; 25 gacha ZnO.

Jarayonning boshqa mahsulotlari bu shteyn va shneyza. Mis-qo'rg'oshinni taxminiy tarkibi, %: 7-40 Sa; 16-45 Fe; 20-25 S; 8-17 Rb.

Shneyza – metallarni mishyak va surma bilan birikmalari. Uning taxminiy tarkibi, %: 2-15 Rb; 2-34 Ca; 20-50 Fe; 18-30 Fs; 1-6 Sb; 0,001-0,01 Fu; 0,015 – 0,20 Ag.

Shneyza va shteyn jarayonning zararli mahsulotlari hisoblanadi. Ular bilan qimmatbaxo metallar isrof bo'ladi. Ularning hosil bo'lishlarini iloji boricha kamaytirishga harakat qilish kerak.

Issiqlikning kelishi

1. Koksning yonish issiqligi. Koks tarkibidagi uglerodning yonishidan quyidagi reaksiyalar bo'yicha $C + O_2 = CO_2 + 94052 \text{ kkal}$, $94052 \cdot 6,10/12 = 47810 \text{ kkal}$, $C + 1/2O_2 = CO + 26416 \text{ kkal}$, $26416 \cdot 3,29/12 = 7243 \text{ kkal}$ issiqlik ajralib chiqadi; koks tarkibidagi vodorodning yonishidan esa $H_2 + 0,5O_2 = H_2O_{(bug')} + 57798 \text{ kkal}$ olamiz $57798 \cdot 0,04/2 = 1156 \text{ kkal}$; koks tarkibidagi oltingugurtning yonishidan $S + O_2 = SO_2 + 70960 \text{ kkal}$ issiqlik ajraladi $70960 \cdot 0,06/32 = 133 \text{ kkal}$. Yoqilg'ining yonishidan hosil bo'ladigan issiqlikning umumiy miqdori $Q_{umumiy} = 47810 + 7243 + 1156 + 133 = 56342 \text{ kkalga teng}$.

2. Aglomeratning fizik issiqligi (shixta) $Q_{sh} = C_{sh} \cdot m_{sh} \cdot t_{sh}$.

$C_{sh} = 0,12 \text{ kkal}/(\text{kg } ^\circ\text{C})$ va $t_{sh} = 20^\circ\text{C}$; $Q_{sh} = 0,12 \cdot 100 \cdot 20 = 240 \text{ kkal}$.

3. Yoqilg'ining fizik issiqligi $Q_y = C_y \cdot m_y \cdot t_y$.

$C_y = 0,20 \text{ kkal}/(\text{kg } ^\circ\text{C})$ va $t_y = 20^\circ\text{C}$ $Q_y = 0,20 \cdot 11,5 \cdot 20 = 46 \text{ kkal}$.

4. Havoning fizik issiqligi $Q_{havo} = C_{havo} \cdot V_{havo} \cdot t_{havo}$.

$C_{havo} = 0,31 \text{ kkal}/(\text{m}^3 \text{ } ^\circ\text{C})$; $V_{havo} = 65,4 \text{ m}^3$ va $t_{havo} = 20^\circ\text{C}$ $Q_{havo} = 0,31 \cdot 65,4 \cdot 20 = 405 \text{ kkal}$.

5. Ekzotermik reaksiyalarning issiqligi. Ruxning quyidagi reaksiya bo'yicha oksidlanishi* $Zn + 1/2O_2 = ZnO + 83170 \text{ kkal}$ qabul qilinadi $83170 \cdot (6,54 - 5,81)/81,4 = 746 \text{ kal}$,

Bu yerda 6,54 – shlakdagi ZnO ning miqdori, kg; 5,81 – aglomeratdagi ZnO ning miqdori, kg. *ZnS ning oksidlanishi. Uning dissotsiyalanishi uchun quyidagicha issiqlik sarflanadi. $S + O_2 = SO_2 + 70960 \text{ kkal}$ reaksiya bo'yicha 0,99 kg oltingugurtning oksidlanishidan $70960 \cdot 0,99/32 = 2195 \text{ kkal}$ issiqlik ajralib chiqadi.

Shlak va homaki qo'rg'oshin tarkibidagi oltingugurt miqdori quyidagiga teng $2,15 - (0,99 + 0,02) = 1,14 \text{ kg}$.

Issiqlik balansini hisoblashda homaki qo'rg'oshin tarkibidagi oltingugurt miqdori 0,4%, yoki $47,05 \cdot 0,004 = 0,19 \text{ kg}$ ni tashkil etadi va bu oltingugurtning barchasi

qo'rg'oshin bilan bog'langan deb faraz qilamiz; Reaksiya bo'yicha $Pb + S = PbS + 22540$ kkal quyidagicha issiqlik keladi $22540/32 \cdot 0,19 = 134$ kkal. Oltinugurtning qolgan miqdori shlak tarkibiga oksid ko'rinishida o'tadi ($1,14 - 0,19 = 0,95$ kg).

Shlak hosil bo'lishie. Qo'rg'oshin eritish jarayonida shlak hosil bo'lish reaksiyalari tufayli 1 kg shlak uchun 135 kkal issiqlik ajralib chiqadi. Aglomeratsiya jarayonida shlak hosil bo'lishi katta darajada rivojlanadi, hisoblashda $Q_{\text{shl}} = 1/4 \cdot 135 \cdot 44,74 = 1510$ kkal issiqlik hosil bo'ladi. Ekzotermi reaksiyalarning umumiy issiqlik miqdori quyidagiga teng $746 + 2195 + 134 + 1510 = 4585$ kkal. Umumiy issiqlik kelishi esa quyidagiga teng $56342 + 240 + 46 + 405 + 4585 = 61618$ kkal.

Issiqlikning sarflanishi

1. Xomaki qo'rg'oshin issiqligi $Q_c = C_c \cdot m_c \cdot t_c$. U holda $C_c = 0,033$ kkal/(kg \cdot °C) va $t_c = 800^\circ\text{C}$ $Q_c = 0,033 \cdot 47,05 \cdot 800 = 1242$ kkal.

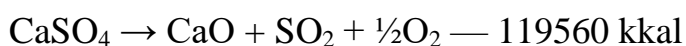
2. Shlakning issiqligi $Q_{\text{shl}} = C_{\text{shl}} \cdot m_{\text{shl}} \cdot t_{\text{shl}}$. U holda 1250°C da qabul qilinishi mumkin $C_{\text{shl}} \cdot t_{\text{shl}} \approx 320$ kkal/kg, u holda $Q_{\text{shl}} = 44,74 \cdot 320 = 14317$ kkal.

3. Changning issiqligi $Q_{\text{ch}} = C_{\text{ch}} \cdot m_{\text{ch}} \cdot t_{\text{ch}}$. $C_{\text{ch}} = 0,12$ kkal/(kg \cdot °C) va $t_{\text{ch}} = 250^\circ\text{C}$ da $Q_{\text{ch}} = 0,12 \cdot 1 \cdot 250 = 30$ kkal.

4. Chiqindi gazlar issiqligi $Q_g = C_g \cdot V_g \cdot t_g$. $C_r = 0,334$ kkal/(m 3 \cdot °C), $t_g = 250^\circ\text{C}$ va $V_g = 74,63$ m 3 da $Q_g = 0,334 \cdot 74,57 \cdot 250 = 6232$ kkal.

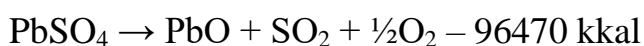
5. Endotermik reaksiyalar issiqligi.

Reaksiyaga muvofiq kalsiy sulfatning parchalanishi uchun

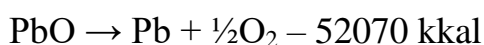
jadvalga asosan $119560 \cdot 3,04/136,1 = 2671$ kkal issiqlik sarflanadi.

Reaksiyaga muvofiq Qo'rg'oshin sulfatning parchalanishi uchun

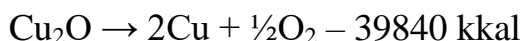
jadvalga asosan $96470 \cdot 6,41/303,2 = 2043$ kkal issiqlik sarflanadi.

Reaksiyaga muvofiq PbO ning Pb gacha tiklashnishi uchun uchun

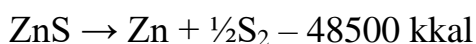
$52070 \cdot 45,76/207,2 = 11500$ kkal sarflanadi.

Reaksiyaga muvofiq Cu_2O dan Cu gacha tiklanishi uchun

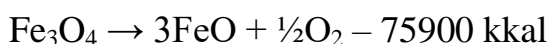
jadvalga asosan $39840 \cdot 1,51/143,2=420$ kkal issiqlik sarflanadi.

Reaksiyaga muvofiq rux sulfidining dissotsiyalanishi uchun

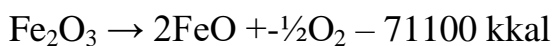
jadvalga asosan $48500 \cdot 1,31/95,6=628$ kkal issiqlik sarflanadi.

Reaksiyaga muvofiq Fe_3O_4 dan FeO gacha tiklanishi uchun

jadvalga asosan $75900 \cdot 7,45/231,4=2444$ kkal issiqlik sarflanadi.

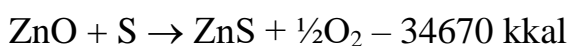
Reaksiyaga muvofiq Fe_2O_3 dan FeO gacha tiklanishi uchun

jadvalga asosan $71100 \cdot 7,70/159,6=3430$ kkal issiqlik sarflanadi;

Yoqilg'i tarkibidagi namlikni bug'lanishi uchun sarflanadigan issiqlik miqdori $0,46 \cdot 595=274$ kkal.

0,95 kg oltingugurt shlakka o'tadi. Biz oltingugurtning barcha miqdori sink bilan bog'liq deb hisoblaymiz. Umumiy reaksiyani hisobga olgan holda

issiqlik balansiga o'zgartirish kiritamiz: $34670 \cdot 0,95/32=1029$ kkal. Endotermik reaksiyalar sodir bo'lishi uchun zarur bo'lgan umumiy issiqlik

$$Q_{\text{end}}=2671+2043+11500+420+628+2444+3430+274+1029=24439 \text{ kkal.}$$

Sovuq suv bilan ketadigan issiqlik. Harorati $30-35^\circ\text{C}$ bo'lgan kessonlardagi suvning 1 t shixta uchun odatdagi sarfi $2-3,5 \text{ m}^3$ tashkil etadi.

$\Delta t=35^\circ\text{C}$ da 100 kg aglomerat uchun suv sarfi 350 kg ga teng. Shunda kessonlardagi suv bilan issiqlik sarfi $1 \cdot 350 \cdot 35=12250$ kkal ga teng.

Tashqi muhitga issiqlikning yo'qolishi. Koloshnik orqali yo'qotishlar (200°C haroratda)

$$Q'=\Phi \cdot 4,96 \cdot \left(\frac{\Delta t}{100}\right)^4 \times F_{\text{sh}} \times \tau_{\text{sh}}$$

$$F_{\text{sh}}=11,73 \text{ M}^2; \Phi=0,8; \tau_{\text{sh}}=0,0032 \text{ q; } T_{\text{sh}}=200+273=473 \text{ }^\circ\text{K}$$

$$Q'=0,8 \cdot 4,96 \cdot \left(\frac{473}{100}\right)^4 \cdot 11,73 \cdot 0,0032=75 \text{ kkal.}$$

Ichki gorn tubidagi yo'qotishlar

$$Q'' = g \cdot F_n \cdot \tau_{\text{in}} = 5000 \cdot 11,73 \cdot 0,0032 = 188 \text{ kkal};$$

$g = 5000 \text{ kkal}/(\text{m}^2 \cdot \text{s})$ (sovuq podina uchun). Tashqi muhitga umumiy yo'qotishlar miqdori $75 + 188 = 263 \text{ kkal}$.

Umumiy issiqlik sarflanishi

$$1242 + 14317 + 30 + 6232 + 24439 + 12250 + 263 = 58773 \text{ kkal}.$$

Balansni muvofiqligi va yetishmovchilik $61618 - 58773 = 2845 \text{ kkal}$.

Issiqlik balansiga muvofiq yoqilg'i sarfi:

$$11,5 \cdot \frac{56342 - 2845}{56342} = 10,9 \%$$

Hisoblash natijalarini quyidagi jadvalga muvofiqlashtiramiz.

1-jadval 100 kg qo'rg'oshin aglomerati uchun shaxtali eritishning issiqlik balansi

Issiqlikning kelishi			Issiqlikning sarflanishi		
Balans obyektlari	kkal	%	Balans obyektlari	kkal	%
Yoqilg'i issiqligi	56342	91,44	Xomaki qo'rg'oshin	1242	2,02
Shixta issiqligi	240	0,39	Shlak	14317	23,24
Yoqilg'ining fizik is-siqligi	46	0,07	Chang	30	0,05
Havoning fizik is-siqligi	405	0,66	Chiquvchi gazlar	6232	10,11
Ekzotermik jarayon-lar	4585	7,44	Endotermik reaksiyalar	24439	39,66
			Suvni sovutish uchun	12250	19,88
			Tashqi muxitga yo'qotishlar	263	0,43
			Yetishmovchilik	2845	4,61
Jami	61618	100,0	Jami	61618	100,0

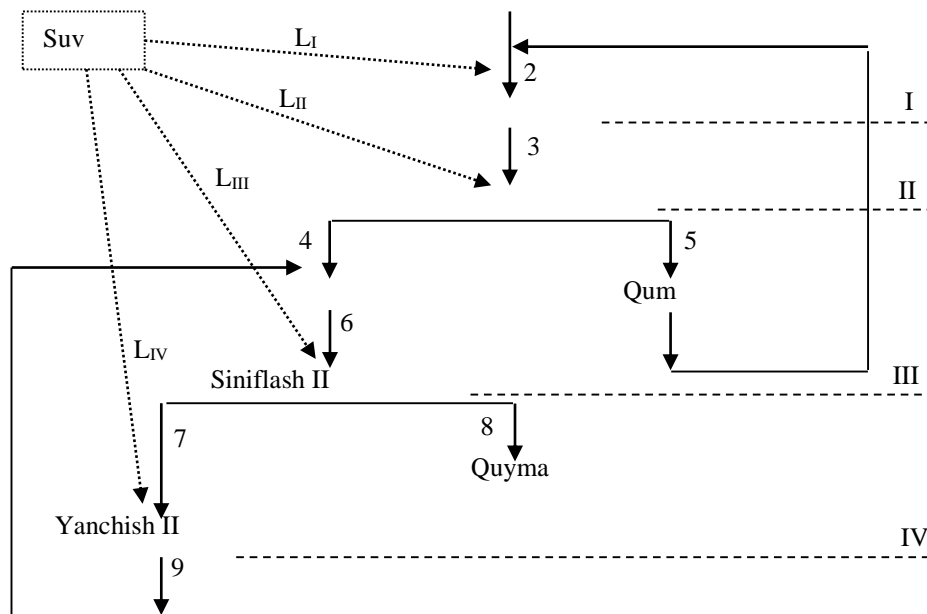
4-AMALIY MASHG'ULOT. MURAKKAB OLTIN TARKIBLI RUDALARNI QAYTA ISHLASH JARAYONINI HISOBLASH.

Ishdan maqsad. Murakkab tarkibli oltinni rudalardan ajratib olish uchun tarkibida oltingugurtli sulfidli boyitmalar ishlab chiqarish, flotatsion boyitmalarni oksidlovchi usulda kuydirish jarayoni hisoblash.

Oltinni sulfidli rudalardan ajratib olish uchun tarkibida oltingugurtli sulfidli boyitmalar ishlab chiqarish, flotatsion boyitmalarni oksidlovchi usulda kuydirish va

oksidlangan boyitmani eritib olish bilan ruda tayyorlash operatsiyalari (ikki bosqichli silliqdash), flotatsion boyitmasiyani ta'minlaydigan sxema qabul qilindi.

Tegirmonni hisoblash uchun biz ikki bosqichli silliqdashning texnologik sxemasini tuzamiz (4.1.-rasm.), Sxemada operatsiyalar rim raqamlarida va arabcha mahsulotlarda ko'rsatilgan:

4.1.-rasm. Ikki bosqichli silliqdash sxemasi

Sxemada 6 ta operatsiya (4 ta ajratish operatsiyasi - 1 va 2 ni maydalash, 1 va 2 tasniflash, 2 ta aralashtirish operatsiyalari (birinchi va ikkinchi silliqdash bosqichlarining tegirmonlariga klassifikator qumlarini berish)), 9 ta mahsulot (ruda, 6 ta ajratish operatsiyalari va 2 ta aralashtirish ishlari). Hisoblash bitta komponent - ruda uchun amalga oshiriladi.

Hisoblash uchun dastlabki ko'rsatkichlar soni quyidagilarga teng:

Ushbu dastlabki ko'rsatkichlar silliqdash bosqichlarida silliqdashning nozikligi, ya'ni. mahsulotdagi dizayn klassi -0.074 mm miqdorining oziq-ovqat tarkibidagi tarkibiga nisbati [8].

Hisoblash silliqdashning nozikligi $0,1$ mm (sinfning 90% $-$). 074 mm) uchun amalga oshiriladi. Dizayn sinfining tarkibi $-0,074$ mm bo'lgan dastlabki pulpada 10% , silliqdashning umumiy darajasi

$$90: 10 = 9,$$

bu ikki bosqichli maydalash darajasiga o'xshashdir.

Ikki bosqichli silliqlash sxemasini keyingi hisoblash bir bosqichli silliqlashni hisoblashning davomi sifatida amalga oshiriladi:

- birinchi guruhga R_n , W : T nisbati II silliqlash paytida kiritiladi - $R_{IV} = 0,5$, tasnif II (gidrosiklonlarda)

$$R_8 = 2,5;$$

- Q_5 sirkulyasiyasi dastlabki quvvat manbaiga nisbatan 250% ga teng;

- Q_9 ning aylanma yuki dastlabki quvvat manbaiga nisbatan 50% ni tashkil qiladi.

atala sxemasini hisoblash uchun yordamchi jadval tuzamiz (4.1-jadval).

Operatsion raqami va mahsulot.	Q_n , t / kun	R_n	W_n , m^3 / kun	Operatsion raqami va mahsulot.	Q_n , t / kun	R_n	V_n , m^3 / kun
1	1130	0,04	45,2	6	1695	--	--
2	3955	--	--	III	1130	--	--
I	3955	0,3	1186,5	8	1130	2,5	2825
3	3955	0,3	1186,5	7	565	0,3	169,5
II	3955	--	--	IV	565	0,4	226
4	1130	1,5	1695	9	565	0,4	226
5	2825	0,25	706,3				

I butana uchun qo'shilgan suv miqdori:

I tasniflash uchun qo'shilgan suv miqdori:

II tasnif uchun qo'shilgan suv miqdori:

II yanchish uchun qo'shilgan suv miqdori:

Umuman olganda, suv silliqlash tsikliga etkazib beriladi:

V_n pulpa hajmini mahsulot va operatsiyalar bo'yicha aniqlang -

δ - mahsulot zichligi, 2,8 t / m^3 ga teng:

$$V_1 = 1130 \left(\frac{1}{2,8} + 0,04 \right) = 448,8 \text{ m}^3 / \text{cym}$$

$$V_3 = 3995 \left(\frac{1}{2,8} + 0,3 \right) = 2625,3 \quad - // -$$

$$V_4 = 1130 \left(\frac{1}{2,8} + 1,5 \right) = 2098,6 \quad - // -$$

$$V_5 = 2825 \left(\frac{1}{2,8} + 0,25 \right) = 1715,2 \quad - // -$$

$$V_7 = 565 \left(\frac{1}{2,8} + 0,3 \right) = 371,3 \quad - // -$$

$$V_8 = 1130 \left(\frac{1}{2,8} + 2,5 \right) = 3228,5 \quad - // -$$

$$V_9 = 565 \left(\frac{1}{2,8} + 0,4 \right) = 427,7 \quad - // -$$

4.2-jadval

Hisoblash natijalari jadvalda umumlashtirilgan

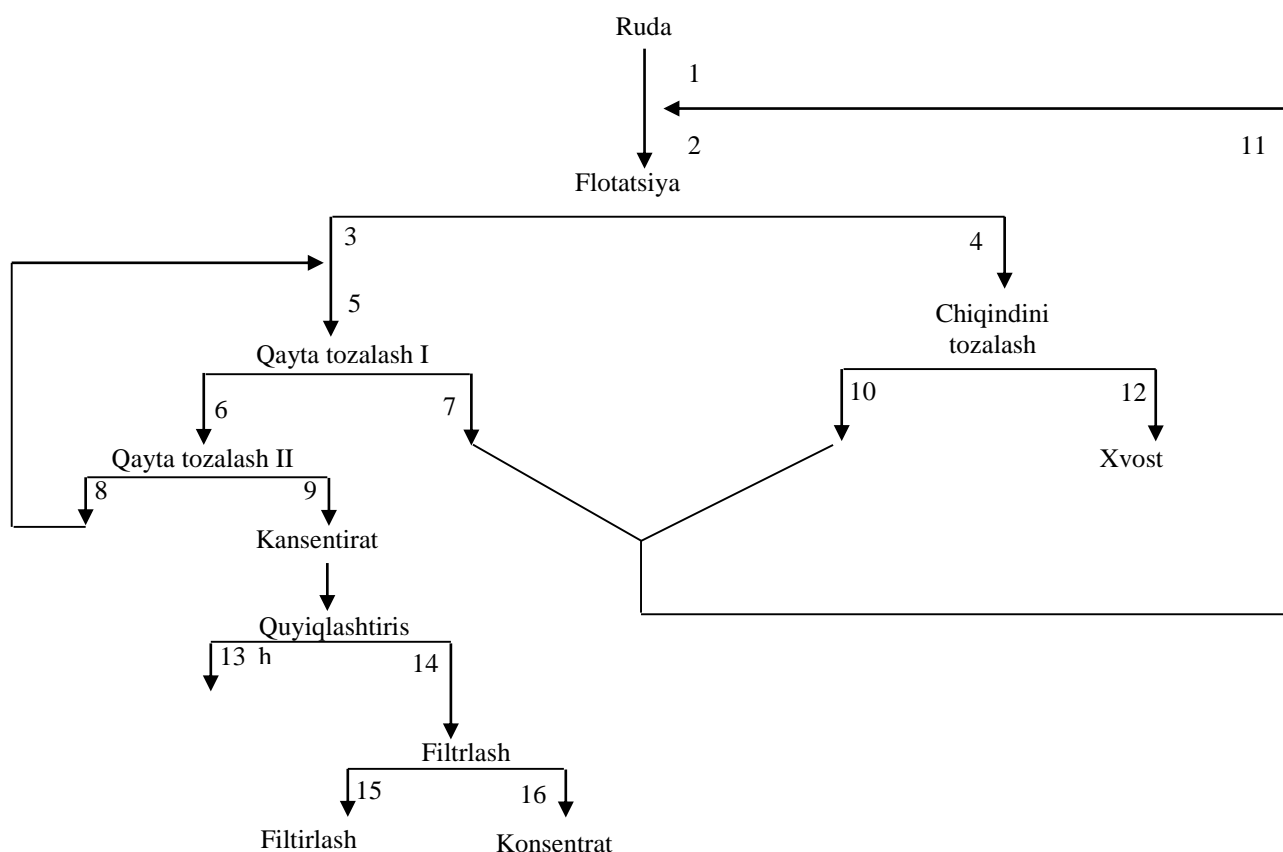
Yo'q. Va boshqalar.	Operatsiyalar va mahsulotlar nomi	Qn, t / kun Rn Wn,	R _n	m ³ / kun Vn,	m ³ / kun
I	Maydalash				
	kirdi:				
1	Ruda	1130	0,04	45,2	448,8
5	Tasniflagich qumlari	2825	0,25	706,3	1715,2
	Suv	-	-	435	435
	Jami:	3995	0,3	1186,5	2599
	chiqdi:				
3	Tegirmonni oqizish	3995	0,3	1186,5	2599
	Jami:	3995	0,3	1186,5	2599
II	Sinflash				
	kirdi:				
3	Tegirmonni oqizish	3995	0,3	1186,5	2599
	Suv		-	1214,8	1214,8
	Jami:	3995	0,6	2401,3	3813,8
	chiqdi:				
4	Tasniflagichni bo'shatish	1130	1,5	1695	2098,6
5	Tasniflagich qumlari	2825	0,25	706,3	1715,2
	Jami	3955	0,6	2401,3	3813,8
III	II klassifikasiya				
	kirdi:				
4	Tasniflagichni bo'shatish	1130	1,5	1695	2098,6
9	II Tegirmonni slivi	565	0,4	226	427,7

	Suv		-	1073,5	1073,5
	Jami	1695	1,8	2994,5	3599,8
	chiqdi:				
8	Gidrosiklon slivi	1130	2,5	2825	3228,5
7	Qumlar	565	0,3	169,5	371,3
	Jami	1695	1,8	2994,5	3599,8
IV	II yanchish				
	Qabul qildi:				
7	Gidrosiklon qumlari	565	0,3	169,5	371,3
	Suv		-	56,5	56,5
	Jami	565	0,4	226	427,8
	chiqdi:				
9	Sliv	565	0,4	226	427,8
	Jami	565	0,4	226	427,8

Bilan bog'liq bo'lgan oltin flotatsiyasini tiklash sxemasini hisoblash

Oltinugurt tarkibidagi sulfidli ruda yanchishdan so'ng, flotasyon boyitish operatsiyasiga yuboriladi. Flotatsiyadan foydalanish rudalardagi oltinning asosiy miqdori sulfidlar bilan bog'liqligi va ularning oldindan tayyorlanmasdan to'g'ridan-to'g'ri siyanlashi oltinni qayta tiklashga imkon bermasligi bilan bog'liq. Flotatsiya miqdori kamaytiradi tarkibida oltin miqdori yuqori bo'lgan boyitmalarni olish uchun qayta ishlangan shteynerial.

Sulfidli rudalarda oltin asosan pirit va arsenopirit minerallari bilan bog'liq. Bizning holatimizda 5 g / t oltin navli ruda flotatsiyaga etkazib beriladi. Qoldiq chiqindilaridagi oltin miqdori 0,35 g / t. Kollektiv flotatsiyaning texnologik sxemasi 4.2-rasm.

4.2-rasm. Murakkab tarkibli oltin rudalarini flotatsiya qilishning texnologik sxemasi

Sxema 9 ta operatsiya va 16 ta mahsulotni o'z ichiga oladi. Miqdoriy sxemani hisoblash uchun 7 ta operatsiya, 12 ta mahsulot etarli. Biz bir vaqtning o'zida bitta komponentni hisoblaymiz - oltin. Kerakli dastlabki tiklash stavkalari 4 ga teng.

E9 ekstraksiyasini, E3, E6, E9 qisman ekstraksiyalarini tanlaymiz.

$$-9 = (5,0 - 0,35) : 5 \cdot 100 = 93\%.$$

Amaliyotga ko'ra, biz ekstraksiyalarning quyidagi qiyshiteynlarini qabul qilamiz:

$$E_3 = 85\%; E_6 = 90,98\%; E_9 = 95,0\%.$$

Qolgan qazib olish parametrlari hisoblab chiqilgan:

$$\varepsilon_{12} = \varepsilon_1 - \varepsilon_9 = 100 - 93 = 7,0\%$$

$$\varepsilon_6 = \varepsilon_9 : E_9 = 0,93 : 0,95 \cdot 100 = 97,98 \%$$

$$\varepsilon_8 = \varepsilon_6 - \varepsilon_9 = 97,98 - 93,0 = 4,89 \%$$

$$\varepsilon_5 = \varepsilon_6 : E_6 = 0,9798 : 0,9098 \cdot 100 = 107,6\%$$

$$\varepsilon_3 = \varepsilon_5 - \varepsilon_8 = 107,6 - 4,89 = 102,7 \%$$

$$\varepsilon_7 = \varepsilon_5 - \varepsilon_6 = 107,6 - 97,89 = 9,72 \%$$

$$\varepsilon_2 = \varepsilon_3 : E_3 = 102,7 : 85,0 \cdot 100 = 120,8 \%$$

$$\varepsilon_4 = \varepsilon_2 - \varepsilon_3 = 120,8 - 102,7 = 18,1$$

$$\varepsilon_{10} = \varepsilon_4 - \varepsilon_{12} = 18,1 - 7,0 = 11,1 \%$$

$$\varepsilon_{11} = \varepsilon_7 + \varepsilon_{10} = 9,72 + 11,1 = 10,82\%$$

Mahsulotlardagi oltin tarkibining dastlabki hisoblangan ko'rsatkichlarining kerakli soni ham 4 ga teng.

Amaliyot ma'lumotlariga asoslanib, biz quyidagi dastlabki tarkibni tanlaymiz:

$$-10 = 12,3 \text{ g / t}; -9 = 31,2 \text{ g / t}; -6 = 25,7 \text{ g / t}; -8 = 20,62 \text{ g / t}.$$

Mahsulotning rentabelligi va vazni:

$$\gamma_9 = 5 \cdot 0,93 : 31,2 = 0,149$$

$$Q_9 = 1130 \cdot 0,149 = 168,4 \text{ T}$$

$$\gamma_6 = 5 \cdot 0,978 : 25,76 = 0,19$$

$$Q_6 = 1130 \cdot 0,19 = 214,7 \text{ T}$$

$$\gamma_3 = 5 \cdot 1,027 : 20,62 = 0,249$$

$$Q_3 = 1130 \cdot 0,249 = 281,4 \text{ T}$$

$$\gamma_{10} = 5 \cdot 0,111 : 12,3 = 0,045$$

$$Q_{10} = 1130 \cdot 0,045 = 50,8 \text{ T}$$

$$\gamma_8 = \gamma_6 - \gamma_9 = 0,19 - 0,149 = 0,041$$

$$Q_8 = 1130 \cdot 0,041 = 46,3 \text{ T}$$

$$\gamma_5 = \gamma_3 + \gamma_8 = 0,249 + 0,041 = 0,29$$

$$Q_5 = 1130 \cdot 0,29 = 327,7 \text{ T}$$

$$\gamma_7 = \gamma_5 - \gamma_6 = 0,29 - 0,19 = 0,10$$

$$Q_7 = 1130 \cdot 0,10 = 113 \text{ T}$$

$$\gamma_{11} = \gamma_7 + \gamma_{10} = 0,10 + 0,045 = 0,145$$

$$Q_{11} = 1130 \cdot 0,145 = 163,8 \text{ T}$$

$$\gamma_2 = \gamma_1 + \gamma_{12} = 1,0 + 0,145 = 1,145$$

$$Q_2 = 1130 \cdot 1,145 = 1293,8 \text{ T}$$

$$\gamma_4 = \gamma_2 - \gamma_3 = 1,145 - 0,249 = 0,896$$

$$Q_4 = 1130 \cdot 0,896 = 1012,4 \text{ T}$$

$$\gamma_{12} = \gamma_4 - \gamma_{10} = 0,896 - 0,045 = 0,851$$

$$Q_{12} = 1130 \cdot 0,851 = 961,6 \text{ T}.$$

Qolgan tarkibni hisoblash:

$$\beta_2 = 5 \cdot 1,208 : 1,145 = 5,87 \text{ g/T};$$

$$\beta_5 = 5 \cdot 1,076 : 0,29 = 18,6 \text{ g/T};$$

$$\beta_8 = 5 \cdot 0,049 : 0,041 = 6,0 \text{ g/T};$$

$$\beta_4 = 5 \cdot 0,181 : 0,896 = 1,01 \text{ g/T};$$

$$\beta_7 = 5 \cdot 0,0972 : 0,1 = 4,86 \text{ g/T};$$

$$\beta_{11} = 5 \cdot 0,2082 : 0,145 = 7,2 \text{ g/T};$$

$$\beta_{12} = 5 \cdot 0,07 : 0,851 = 0,40 \text{ g/T}.$$

Mahsulotlardagi oltin miqdori quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$P = Q_{n-n}, \text{ g / kun};$$

$$P_1 = 1130 \cdot 5 = 5650$$

$$P_2 = 1293,8 \cdot 5,47 = 7077$$

$$P_3 = 281,4 \cdot 20,62 = 5802,5$$

$$P_4 = 1012,4 \cdot 1,01 = 1022,5$$

$$P_5 = 327,7 \cdot 18,6 = 6095,2$$

$$P_6 = 214,7 \cdot 25,7 = 5517,8$$

$$P_7 = 113 \cdot 4,86 = 549,2$$

$$P_8 = 46,3 \cdot 6 = 277,8$$

$$P_9 = 168,4 \cdot 31,2 = 5254$$

$$P_{10} = 50,8 \cdot 12,3 = 624,8$$

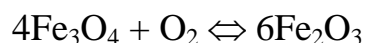
$$P_{11} = 163,8 \cdot 7,2 = 1179,4$$

$$P_{12} = 961,6 \cdot 0,4 = 384,6$$

Hisob-kitoblar natijalariga ko'ra kollektiv boyitma miqdori 168,4 t, boyitmadagi oltin miqdori 31,2 g/t. Boyitmadagi oltinning umumiy miqdori 5254 g.

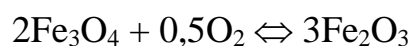
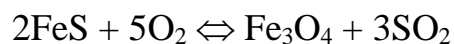
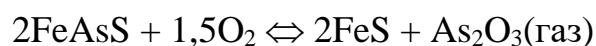
Oltinni siyanlash orqali qazib olish uchun boyitma oksidlanib qovuriladi.

Piritning oksidlanishi 450 – 5000 C haroratda otish paytida boshlanadi. Jarayon pirrotitning oraliq mahsulot sifatida hosil bo'lishi bilan davom etadi, u magnetitga, so'ngra geshteynitgacha oksidlanadi:

Piritni yoqishning optimal harorati 500 dan 700 0S gacha bo'lganligi deyarli aniqlandi.

Arsenopiritning intensiv oksidlanishi taxminan 450 ° C dan boshlanadi va oraliq mahsulotlar sifatida pirotit va magnetit hosil bo'lishi bilan davom etadi:

Oltinugurt va misyak olib tashlanganligi sababli oksidlovchi kuydirish natijasida boyitmadagi oltin miqdori 41,6 g/t ni tashkil etdi.

Sianlash uchun yuborilgan qovurilgan boyitma (shlakli) massasini aniqlaylik:

Qoltiruvchi = 5254: 41,6 = 126,3 t.

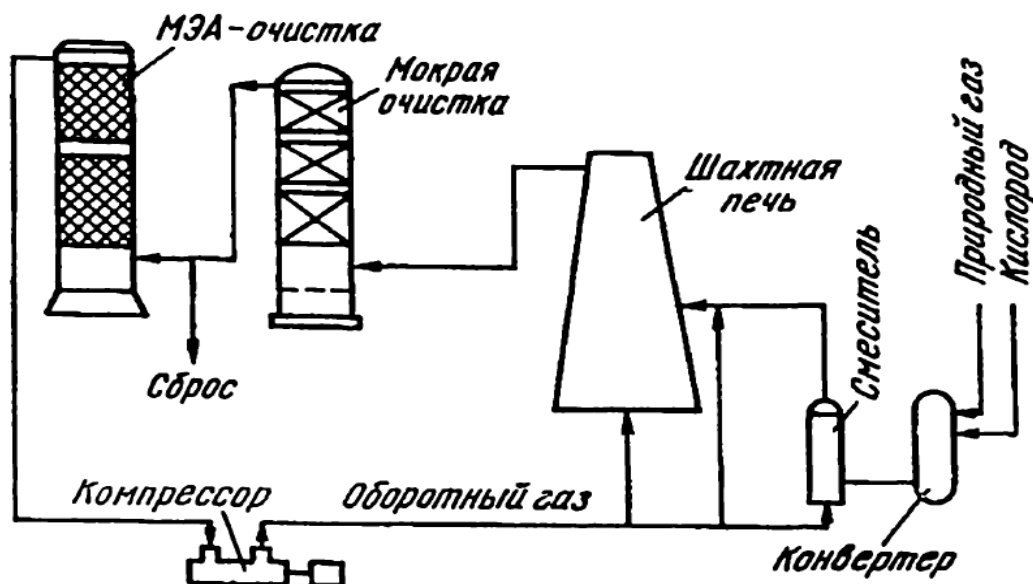
Shlakni gidrometallurgik qayta ishlash uchun biz sorbsion eritma sxemasini tanlaymiz.

5-AMALIY MASHG'ULOT.

SHAXTA PECHIDA TABIIY GAZNING KISLORODLI KONVERSIYASINI QO'LLAB METALLASHGAN QUMOQLAR OLISH JARAYONINI HISOBLASH

Ishdan maqsad: Shaxta pechida tabiiy gazning kislorodli konversiyasini qo'llab metallashgan qumoqlar olish jarayonini hisoblash.

Jarayonning texnologik sxemasi 5.1-rasmda keltirilgan. Dastlabki ma'lumotlar. Konvertatsiya qilingan gazning tarkibi % CO_2 - 2,1; CO - 31,2; H_2 - 53,2; CH_4 -0,4; N_2 - 1,5; H_2O - 11,6.

Kuydirilgan okatish konsentratining kimyoviy tarkibi $\text{Fe}_{\text{umumiy}}$ - 67,2; Fe_2O_3 - 94,9; FeO -1,0; bo'sh tog' jinsi (shu jumladan SiO_2 - 4,1 (3,3). Okatishning metallanish darajasi $\eta_{\text{Fe}} = 95$ %. Metallangan granulalardagi uglerod miqdori 1,2% ni tashkil qiladi. Shaxtali pechning ishlash unumdorligi 50,5 t/soat. Metallashgan okatish 60 °C da granulanadi.

5.1-rasm Tabiiy gazni kislorod yordamida konversiya qilish orqali metallashgan okatish olishning texnologik sxemasi

Aralash gaz harorati (issiq konvertatsiya qilingan va sovuq qayta ishlangan aralashmasi) 1000 °C. Nam va MEA-dan keyin aylanma gazning xususiyatlari tozalash (GIAP bo'yicha): harorat – 40 °C tarkib %: CO₂- 1,5; H₂O - 1,6; CH₄- 1,0; N₂- 4,5; CO - 32,0; H₂- 59,4. Sovutish zonasining chiqish joyidagi sovitish gazining harorati 750 °C. MEA paytida gaz yo'qotishlari tozalash va siqish (GIAP ma'lumotlariga ko'ra) – 7 nm³/t yoki 0,4-0,5%.

Oksidlangan granularni shaxtali pechga yuklashda gaz yo'qotishlari pech va undan metallashtirilgan granularni tushirish (o'tkazilgan eksperimental ma'lumotlarga asoslanib): tutun gazi - 5 m³/t; kelishish mumkin sovitish gazi - 3 m³/t; harorat farqi gaz va granular o'rtasida qabul qilinadi: o'choqda tuyer darajasida - 10-20 °C; o'choqdan chiqishda - kamida 20 °C.

Quvvatni kamaytirishdan foydalanish darajasi har bir o'tish uchun gaz 32%. Metallangan harorat 835 °C sovitish zonasiga kirishda granular. Olib ketuvchi yig'lash qabul qilingan 1% (1-3% oralig'ida o'zgarishi mumkin). Namlik oksidlangan granular 2% (tebranishlar 1-3%). Harorat oksidlangan granularni 20 °C da shaxta pechiga yuklanadi.

Konvertatsiya qilingan gaz quvuriga tabiiy gaz qo'shilishi gaz (yoki aralash) ishlab chiqarish asosida ishlab chiqariladi qora uglerod gazida ~ 5 g/nm³. Okatishlarga aylanadi. Ushbu uglerodning ~ 45%, qolgani esa o'zidan keladi tuyerlarga kiritilgan CH₄ tabiiy gazining parchalanishidan. Karburizatsiya uchun umumiy tabiiy gaz iste'moli 28nm³/t gacha.

1. Metallashgan temir miqdori

$$Fe_{\text{met}} = (FeO_{Fe_2O_3} + FeO_{\text{chiq}}) \frac{56}{72} \eta_{Fe};$$

Bu yerda FeO_{Fe₂O₃} – temir oksidining miqdori, tiklanish davrida Fe₂O₃ dan FeO gacha tiklanadi. (Fe₂O₃ = 2FeO + 1/2 O₂), (144/160) = 949(144/160) = 854,1 kg

$$Fe_{\text{metal}} = (854,1 + 10) \cdot (56/72) \cdot 0,95 = 638,475 \text{ kg}$$

2. Metallangan granularlardagi temir oksidi miqdori:

$$Fe_{MeO} = (FeO_{Fe_2O_3} + FeO_{chiq})(1 - \eta_{Fe}) = (854,1 + 10)(1 - 0,95) = 43,2 \text{ kg}$$

V. KEYSLAR BANKI

TOPSHIRIQ №2

Hajmi 200 tonna bo'lgan yoyli po'lat eritish pechining material va issiqlik balansini hisoblang

Boshlang'ich ma'lumotlar, %:	C	Si	Mn	Fe
Cho'yan (10%)	4,00	0,95	0,9	Qoldiq
Passport balvanka (75%)	0,12	0,15	0,55	Qoldiq
Lom (13%)	0,20	0,30	0,9	Qoldiq
Po'lat erigandan so'ng	0,23	0,036	0,19	Qoldiq

TOPSHIRIQ №3

Konvertorda shteyn purkash jarayonining issiqlik balansini hisoblash.
Boshlang'ich ma'lumotlar, %: Cu-26,4; S-26; Fe-43,4; O₂-4,2.

TOPSHIRIQ №9

Nikel shteynlarini vertical konvertorda purkash jarayonining issiqlik va material balansini hisonlash. Ni – 19; Fe – 53,2; S – 25,7; Co – 0,9; Cu – 0,5; boshqalar – 0,7.

TOPSHIRIQ №11

Hajmi 220 tonna bo'lgan kislorod konvertorning material va issiqlik balansini hisoblang

Boshlang'ich ma'lumotlar, %:	C	Si	Mn	P	S
Cho'yan (73%)	4,00	0,98	1,02	0,04	0,05
Skrup (27%)	0,2	-	0,65	0,05	0,04
Po'lat oksidlanishidan oldin	0,1	-	0,04	0,01	0,025

VI. GLOSSARIY

Termin	O‘zbek tilida ma’nosi	Ingliz tilida ma’nosa
AVTOKLAV	YUqori haroratda va bosimda o‘tkaziladigan jarayonlar uchun qo‘llaniladigan qurilma.	[autoclave] impermeable apparatus for the acceleration of realization of physical and chemical processes at heating and enhanceable pressure.
ABSORBSIYA	Gazlar aralashmasidagi moddalarning, suyuqliklarning butun hajmga yutilishi.	Absorption (extraction) of substances from gas mixture all volume of liquid (by an absorbent). Absorption - one of processes of dissolution of certain gas in a liquid solvent.
AGLOMERAT	Aglomeratsiya jarayomida olingan mahsulot, har xil shaklli, g‘ovakli donalar.	sinter, agglomerate piece material, product of agglomeration, raw material for ferrous and coloured metallurgy. 2. compound in more large formations of particle of sprinkles of snow of, got adhesion interparticle grasping or agglomeration, use for the improvement of technological properties on powders
AGLOMERATSIYA	Kukunsimon ma’dantosh va boyitmalarning xossalarini yaxshilash va yiriklashtirishning haroratli usuli, odatda ashyoga qo‘shimcha moddalar va mayda ko‘mir qo‘shib aralashtiriladi va aralashma atlamidan havo o‘tkazilib yoqilg‘i yondiriladi, sulfidlar oksid holiga o‘tadi, natijada zaralar bir-biriga yopishib yirik dona hosil qiladi.	sintering, agglomeration thermal process sintering fine materials (ores, ore concentrates, soder-zhaschih waste metals and other) - the components of metallurgical charge by their speka-niya in order to give shape and properties required for melting.
ADSORBSIYA	Eritmadagi molekula va ionlarning qattiq jism sirtiga yutilishi.	Adsorption heterogeneous process at the interface (gas, vapor - solid, liquid) and consisting in a concentration (absorption) of the substance (adsorbate) of the volume on the surface or in the bulk micro-pore

		solid (adsorbent) or on the liquid surface)
BIOTEXNOLOGIY A metallov	Mikroorganizmlar ishtirokida ma'dantosh va boyitmalardan ma'danlarni ajratib olish usuli.	metal biotechnology technology of extracting metals from ores, concentrates, rocks and rastvorov using microorganisms or their metabolites (products of metabolism in living cells).
BOKSIT	Alyuminiyning tabiiy javohiri. Tarkibida asosan alyuminiy, temir va siliysiy oksidi bo'lgan tog' jinsi. (Fransiyaning Le Bo joyi nomidan).	Bauxite rock composed of hydroxide and oxyhydroxide Al and the average, which is close in composition to $Al_2O_3 \cdot H_2O$, including Gibbs (gibbsite) $Al(OH)_3$; a-boehmite $AlO(OH)$ and diaspore $NaAlO_2$ impurities: SiO_2 , P_2O_5 , CaO , MgO , CO_2 .
BRIKETIROVANIE	Mayda zarrachalarga qovushtiruvchi moddalar qo'shib, mahsus dastgohlarda yirik donachalarga aylantirish jarayoni.	Briquetting processing of materials in small pieces of the correct form of equal mass (briquettes) in pressovaniem tape, Roller, shtempelnyh ring and presses.
BRIKETЫ	Kukunsimon zarrachalarni zichlab ma'lum shakl va yirik dona xoliga keltirilgan maxsulot.	Briquet Pressed as bricks, tiles or small pieces of materials (coal, ore, etc.), with or without additives. Briquettes should be water- and weather-resistant, high strength, not contain harmful substances have high metallurgical quality.
BUNKER	Sochiluvchi va donador ashlarni saqlaydigan qurilma. Ashyolarning oson tuishi uchun hampaning pastki qismi kesik konus yoki piramida shaklida bo'ladi.	Bunker storage capacity bulk materials (ores, concentrates, metallized pellets and the like) discharged through the bottom of the poppet valve or the feeder. To unload the bottom of the hopper samotekom performed naklonnyimi walls of an inverted pyramid or truncated cone.
VAGRANKA	Kuyish sexlarida chuyanni eritish uchun sul laniladigan minora pech, suvvati 1, 0 dan 60 t soatgacha buladi.	Cupola shaft furnace for melting iron foundries, working on the principle of counterflow.

VAKUUM	Siyrak gazli muqit. Idish ichidagi gaz boen-mi, tashkaridagi. qavo bosimidan knchik buladi.	Vacuum the state entered into a vessel (airtight container) gas having a pressure of $<10 \sim 3 \text{ atm}$ (102 Pa); gas at a pressure of 10^{-3} to 10 atmospheres ($102-10^4 \text{ Pa}$). Partial call.
VAKUUMATOR	Po‘latni eritish agregatlaridan keyinvakuumlovchi texnologik qurilma.	vacuum degasser Technological systems for the evacuation began after the release of the melting unit.
VAKUUMIROVANI E	Atmosfera bosimidan pas bosim olish uchun gazlarni, bo‘g‘larni idishdan chiqarish.	vacuum degassing Removal of gas, steam or vapor medium from the vessels and devices with tse-lyu getting them below atmospheric pressure.
VOSSTANOVLENI E	Atom yokn ionlarning uziga elektron biriktirib olish bilai boradigan kimyoviy reaksiya.	reduction; recovery Joining elements atom, molecule or ion that leads to a decrease in the degree of oxidation. 2. Weaning and binding oxygen, chlorine, etc. of oxides, chlorides and other metal compounds, and also of reducing ores using
VSKRYITIE	Foydali qazilmalar yuzasini ochish.	opening; stripping Opening of mineral deposits - conducting capital mining, access from the surface to the deposit or part of it, and making it possible to prepare, gor-nyh workings for mining services face
VЫKРУЧИВАНИЕ	Tuyingan eritmaga pusht kushib chukmaga tushirish.	twisting; unscrewing hydrolysis of sodium aluminate with the introduction of freshly precipitated crystals za-travki $\text{Al}_2(\text{OH})$ and stirring at proizvodstve Al_2O_3 .
VЫПАРИВАНИЕ	Moddaning kaynash xaroratidan yuqori darajada qizdirib, gaz xolatiga utkazish.	Evapoliqid separation of the volatile solvent in the form of a pair of p-rennogo it nonvolatile veschestvaputem pod-voda heat in order to obtain a con-centered. rastvorovlibo vesch-in, Practical. not with-holding district-solvent. When atm. pressure. ve-dut, usually at the rate of re-boiling p-pa, with a swarm evaporation occurs

		very intensive
ВЫЩЕЛАЧИВАНИЕ	Ma'dantosh va eritmalardan maxsus sharoitlarda ma'dantoshlarni eritmaga utkazish jarayoni.	Leaching Individual components of the solid material using a solvent extraction based on the ability to dissolve substances better than other components; impurities during hydrometallurgical. extracting metals from ores, powder metallurgy etc.
GARNISAJ	Datim olovbardosh ximoya katlami. Erish jarayonida ba'zi ma'danchilik pechlarining devorlarni ichki yuzalarida xosil buladi va ularni eyilishdan saqlaydi.	Skull The hard protective layer from the deposited materials or slag formed on the working surface of the working space wall certain metallurgical aggregate resulting physico-chemical interaction of the charge and gases in the furnaces and also lined with refractory material and high-time to reduce the heat of the inner and outer surfaces .
GEMATIT	Mtemirli rudasida eng muxum mineraldan biri FeO	Hematite mineral composition FeO, one of the most important iron ores.
GIDROMETALLURGIYA	Ma'danlarni ma'dantoshlar, boyitmalar va turli ma'danchilik yuzasi chikindilaridan kimyoviy reagentlarning suvli eritmaları yordamida eritib, eritmaga utkazish va keyii ularni eritmadan ajratib olish. Gidroma'danchilik ma'dantoshga mexanik ishlov berish, (maydalash, tasniflash, kuyultirish) ma'dantosh yoki boyitmani kimyoviy tarkibini uzgartirish (kizdirish, reagentlar bilan parchalash tanlab eritish, suvsizlantirish, yuvish, suzit, tindirish, keraksiz aralashmalardan tozalash, ma'danlar va	Hydrometallurgy Extracting metals from ores and concentrates, and the waste of different industries using aqueous solutions of chemical agents followed by isolation of metals or their compounds from solutions.

	ularning birikmalarini erit-malardan chuktirish, chukmalarga ishlov berish kabi jarayonlardan iborat.	
GORELKA	Gazsimon, suyuq va qattiq yoqilg'ilarni havo bilan aralastirib yoqadigan qo'rirlma.	Burner Apparatus for forming mixtures of gaseous, liquid or pulverized fuel and air or kislota-dom of incineration.
GORN	Oddiy metallurgik pech.	Hearth The simplest metallurgical furnace hearth at an early stage of development of metallurgy.
DESORBSIYA	Sorbent ichiga shimilgan moddalarni turli erituvchilar yordamida ajratib eritmaga chiqarish.	Desorption removing substance absorption (gas, vapor, liquid, ions) with the surface of solid or liquid body. Desorption carry the stripper heat, decreasing
DEFOSFORATSIYA	Erigan po'lat, shlak, chuyan tarkibidan fosforni yo'qotish.	Dephosphorization dephosphorization of molten pig iron, steel and slag.
DINAS	O'tga chidamli material, tarkibi 93 % SiO ₂ ;	Silica The refractory material containing 93% SiO ₂ ; widely used. in metallurgy for the lining of melting and heating furnaces, ladles, etc. n.
KLINKER	Rux keklarini velsevlash natijasida qolgan qattiq qoldiq.	Clinker Solid sintered, Waelz residue waste metallurgical production (muffins, raymovki, slag), as well as other products containing Zn.
KOKS	Suniy qattiq yoqilg'i turi	Coke Solid combustible residue resulting from the heating of the limited materials without air ..
KOKSIK	Yirikligi 0.10 mm ga teng bo'lgan koks kukuni. Temir rudalarini aglomeratsiyalash davrida yoqilg'i va tiklovchi vazifasini bajaradi.	coke fines coke breeze - coal coke with grain size of 0-10 mm. Coke fines is-polzuyut as fuel and reducing agent during sintering of iron ore.
LEIŪAD	SHaxtali pech futerovkasining pastki qismi	Hearth lower (bottom) part of the lining of the shaft furnace
LOM	Temir tersak chiqindilari	Scrap unusable or lost value in use of the products of ferrous and nonferrous metals and alloys, as

		well as produced in the process of steel production and metal processing wastes, used for remelting in metallurgical aggregates.
MAGNETIT	Magnitli temir. Temirning asosiy minerallaridan biridir shpinel, mineralining o'rtacha kimyoviy tarkibi FeO- Fe ₂ O ₃ ; 31 % FeO, 69 % Fe ₂ O ₃ ; 72,4 % Fe; kupincha ishtirok etadi MgO, Cr ₂ O ₃ , Al ₂ O ₃ , MnO, ZnO i dr	Magnetite Magnetite, spinel, a mineral group consisting of a complex oxide FeO- Fe ₂ O ₃ ; contains 31% FeO, 69% Fe ₂ O ₃ ; 72,4% Fe; impurities are often present MgO, Cr ₂ O ₃ , Al ₂ O ₃ , MnO, ZnO, etc.
MNLZ	Zagotovkalarni quyish mashinasi	SSM (continuous casting machine continuous casting machine continuous casting machine in which the process of crystallization of the molten metal and the formation of a cast billet
MELNITSA	Qattiq mineralli xomashyoni yanchish uchun mo'ljallangan agregat	Mill machine for grinding solid mineral raw materials, powders, etc.
METALLURGIYA	Ruda va boshqa materiallardan metallarni ajratib olishni o'z ichiga oluvchi sanoat soxasi	metallurgy field of science and technology and industry, covering the production of metals from ores and other materials, as well as the processes related to the change in the chemical of composition, structure and properties of metallic alloys.

VII. Foydalanilgan adabiyotlar

1. Treatise on process metallurgy Industrial Processes Copyright © 2014 Elsevier Ltd. All rights reserved.
2. Charles Herman Fulton Principles of Metallurgy: An Introduction to the Metallurgy of the Metals Forgotten Books (July 19, 2012)
3. Chemical Metallurgy: Principles and Practice. Chiranjib Kumar Gupta
4. Copyright © 2003 WILEY-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA, Weinheim
5. Samadov A.U., Xolikulov D.B. Ikkilamchi metallurgiya asoslari. –T.: FAN, 2011. – 288 b.
6. 2.Sanakulov K. Nauchno-texnicheskie osnovy pererabotki otxodov gorno-metallurgicheskogo proizvodstva. –T.: FAN, 2009.-405 s.
7. K.S. Sanakulov, A.S. Xasanov Pererabotka shlakov mednogo proizvodstva. –T.: FAN, 2007.-256 s.
8. «Ikkilamchi metallurgiya asoslari» fanidan maruzalar matni. Navoiy davlat konchilik instituti. D. B. Xolikulov, 2007. 130 b.
9. Санакулов К. Научно-технические основы переработки отходов горно-металлургического производства. –Т.: ФАН, 2009. – 405 с.
10. К.С. Санакулов, А.С. Хасанов Переработка шлаков медного производства. –Т.: ФАН, 2007. -256 с.
11. Metallurgy: A Brief Outline of the Modern Processes for Extracting the More Important Metals (Classic Reprint), by Wilhelm Borchers. 2012
- 12.Снурников А.П. Комплексное использование минеральных ресурсов в цветной металлургии. – М.: Металлургия 1999. – 398 с.